DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Şenay Özdemir Gümüş

Osmanlı Sularında Balık Avcılığı

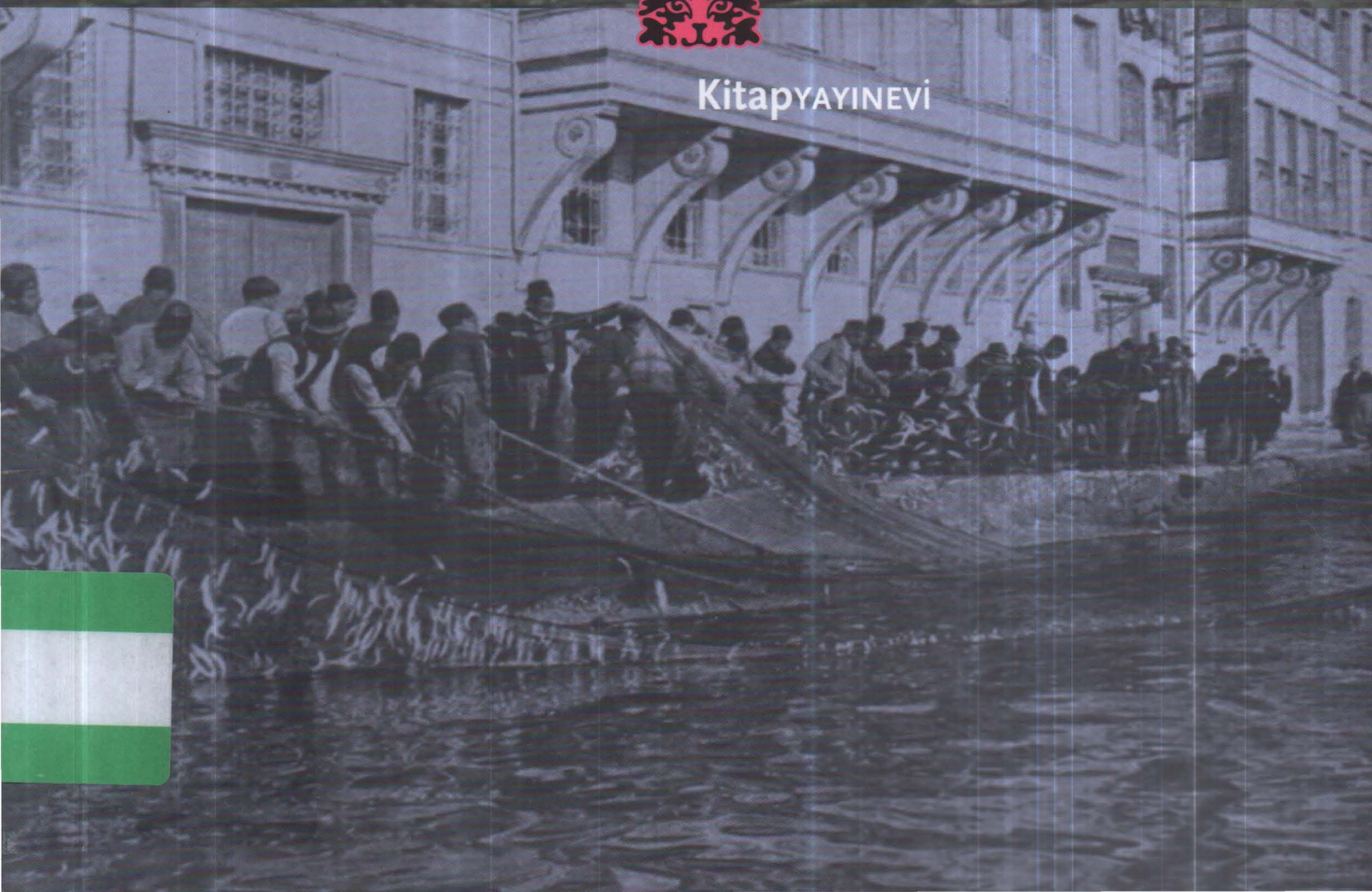

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 356
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 109

OSMANLI SULARINDA BALIK AVCILIĞI / ŞENAY ÖZDEMİR GÜMÜŞ

© 2019, ŞENAY ÖZDEMİR GÜMÜŞ
© 2019, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EYLÜL 2019, İSTANBUL

978-605-105-191-8

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Osmanlı Sularında Balık Avcılığı

Şenay Özdemir Gümüş

Kitap Yayınevi

Babama

İçindekiler

Kısaltmalar 7
Tablolar 8
Şekiller 8
Teşekkür 9

Giriş 11

1- Balık Avcılığı 20
A- Av Araçları 20
Dalyan 20
Ağlar 24
Diğer Av Araçları 28
B- Balık Avcıları 29
Sayyad Taifesi 29
Av Organizasyonu 26
Balık Avcılarının ve Avcılık Faaliyetlerinin İdaresi 39

2- Osmanlı Sularında Avlanma Hakkı 44
A- Dalyan ve Volilerin Hukuki Statüsü 44
Avlanma Hakkı 52
Dalyan ve Volilerde Avlanma Hakkı 53
Deniz, Göl ve Nehirlerde Avlanma Hakkı 61
B- Dalyan ve Volilerin Sınırları 64
C- Osmanlı Sularında Yabancıların Avlanma Hakkı 66
D- Sınırlarda Avcılık 69

3- Balık Avı Vergisi ve Tahsili Uygulamaları 73
A- Balık Avı Vergisi 73
Verginin Kökeni 73
Vergi Miktarı 76
B- Mali Bir Ünite Olarak Av Vergisi 87
C- Verginin Tahsili 96
D- Mali Görevlinin Vergi Tahsili Açısından Yetkileri 99
E- Balık Gelirlerini Etkileyen Faktörler 105

4- Balık Satıcıları ve Satış Vergileri 112
A- Balık Satıcıları 112
Taze Balık Satışı 112
Tuzlu Balık Satışı 116
Balık Satışıyla İlgili Anlaşmazlıklar 121
Fiyatlar 125
B- Balık Satışı ve Ticaretinden Alınan Vergiler 127
Sonuç 132
Kaynakça 138
Dizin 146

Kısaltmalar

A.AMD	Bab-ı Asafi Amedi Kalemi
A.DVNS.MHM.d	Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri
AE	Ali Emiri
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
a.g.y.	adı geçen yazar
A.MKT.DV	Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı
A.MKT.MHM	Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.NZD	Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı
BEO	Babıâli Evrak Odası
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.AVG.d.	Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Avlonya Gümrüğü Kalemi Defteri
D.BRM.d	Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Bursa Mukataası Kalemi Defteri
D.BŞM.d	Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
gös. yer.	gösterilen yer
HAT	Hatt-ı Hümayun
haz.	Hazırlayan
HR.MKT	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
İE	İbnülemin
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.MMS	İrade Meclis-i Mahsus

İ.MVL	İrade Meclis-i Vala
MAD.d	Maliyeden Müdevver Defterler
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	Meclis-i Vala Evrakı
S.	Sayı
s.	sayfa
ŞD	Şura-yı Devlet Evrakı
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
v.	veled
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Y.	Yıl

Tablolar

Tablo 1. Hazinedar Kadın Efendinin Sahilhanesi Yakınındaki Dalyanın Eşya Listesi 24
Tablo 2. 1768/69'da Bir Dalyan İçin Yapılan Masraflar 38
Tablo 3. 1776'da Irşova İskelesi Balık Geliri 95
Tablo 4. 1709'da Bend-i Mahi Mukataasının Gelir ve Giderleri 110
Tablo 5. 15 Eylül 1761 Tarihli İstanbul Narhında Eski ve Yeni Balık Fiyatları 126

Şekiller

Şekil 1. 1849'da Boğaziçi'nde Yeniköy sahilinde inşası için izin istenen dalyanın resmi 71
Şekil 2. Paşabahçe yakınlarındaki voli yeri 72

Teşekkür

Bu kitap Osmanlı denizcilik tarihi çalışmalarına balıkçılık faaliyetleri perspektifinden katkıda bulunmayı amaçlıyor. Kitapta, Osmanlı balıkçılığında avlanma haklarının belirlenmesi ve balık avcılığının vergilendirilmesinde av araçlarının oynadıkları rol inceleniyor. Bu incelemenin, balık avcılığı özelinde Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu geniş coğrafyanın önemli bir kısmını içeren su mekânının nasıl kullanıldığını değerlendirmemize yardımcı olacağı inancındayım. Konu üzerinde çalışırken kendisine gönderdiğim bölümleri okuyarak görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat'a teşekkür ederim. Çalışma boyunca desteğini esirgemeyen eşim Doç. Dr. T. Tolga Gümüş'e ve bana balıkçılık faaliyetleriyle ilgili çalışma fikrini veren Dr. Öğr. Üyesi Doğan Gün'e müteşekkirim. Son olarak bu kitabın yayınlanmasında emeği geçen Kitap Yayınevi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Şenay Özdemir Gümüş

Giriş

Geniş deniz sınırları, egemen olduğu coğrafyanın nehir ve göl gibi iç su kaynakları açısından zenginliği balıkçılığın Osmanlı ekonomisinin önemli unsurlarından biri olmasına zemin hazırlamıştır. Kullanılan araç-gereç ve yöntemler açısından Osmanlı sularında avlanan balıkçılarla kendilerinden binlerce yıl önceki meslektaşları arasında çok büyük farklılıklar yoktu. Akdeniz ve Karadeniz'de yapılan kazılarda elde edilen buluntular, yazılı ve çizili tasvirler balık avcılığının eski çağlardan beri olta, ağ, zıpkın gibi temel araç-gereçlerle gerçekleştirildiğini göstermiştir. En önemli avlanma araçlarından biri olan ağın yüzey balıklarını avlamak üzere kullanılan saçma veya serpme; kıyı balıklarını avlamada kullanılan çekme; sünger, istiridye gibi deniz dibindeki canlıları yakalamada kullanılan tarama gibi çeşitleriyle balık sepeti, zıpkın gibi diğer araç-gereçler[1] antik dönem balıkçıları kadar Osmanlı balıkçıları için de tanıdıktı.

Osmanlı döneminde İstanbul sularında avlanan balıkçılar için belgelerde dalyan, ığrıp, dökme ağ ve oltayla avlananlar olmak üzere genel bir sınıflama söz konusudur.[2] Bir sabit ağ çeşidi olan dalyan, üç tarafı ağlarla çevrili ve bir tarafı da balıklar girdiğinde kapatılmak üzere açık bırakılan bir avlanma düzeneğiydi.[3] Kayıkla denize bırakılan fakat kıyıya çekilerek toplanan ığrıp ise deniz dibinden biraz yukarıdaki göçmen balıkları avlamak için kullanılan bir ağ çeşidiydi.[4] Iğrıpla balık avlanan yerler İstanbul ve çevresinde voli olarak adlandırılan av alanlarıydı. Dökme ağ ise kayıktan bırakılan ve yine kayığa çekilen ağlarla yapılan avlanmayı ifade etmekteydi. Asaf Muammer, dalyan ve volilerde avlanan balıkçıların "mahalli avcılar;" küçük ağlar, alamana, sepet ve oltalarla avlananların ise "seyyar avcılar" ola-

1 Pınar Bursa, "Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007, s. 20-24.

2 İstanbul'da dalyan, ığrıp, dökme ağ ve oltalarıyla avlanan balıkçıların avladıkları balıkların resm-i mirisi balık emini tarafından tahsil ediliyordu, BOA, Cevdet Maliye 15124 (Mayıs 1735); AE, Sultan III. Mustafa 7796 (Kasım 1765).

3 Ali Himmet Berki-Sedad Çumralı, *Sular Hukuku "Eski ve Yeni Hükümlere Göre,"* Yeni Matbaa, Ankara 1959, s. 8.

4 Hikmet Hoşsucu, *Balıkçılık (Av Araçları ve Avlanma Yöntemleri)*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1991, s.156.

rak nitelendirildiğini belirtmiştir.[5] Belirli, sabit noktalarda yapılan mahalli av ile seyyar av ayrıca denizin mekânsal kullanımı açısından leb-i derya ve rû-yı derya ayrımına da karşılık gelmektedir. Dalyan ve ığrıpla avlanma kıyı hattında, leb-i deryada yapılan avlanmaydı.[6] Dökme ağcıların kayıklarıyla avlandıkları yer ise rû-yı deryaydı.[7]

Kıyılarda inşa edilen dalyanlar ve yine kıyıya yakın noktalarda voli olarak adlandırılan balıkların çok olduğu bölgelerde ığrıp gibi kıyıya çekilen ağlarla avlanılan alanlar Osmanlı Devleti'nde mülk, vakıf veya miri statüdeydi. Buna göre dalyan ve volilerin ihtiva ettiği alanın tasarrufu şahıslara, vakıflara veya devlete ait olabilmekteydi. Böylece özellikle dalyan ve voliler birer avlanma yöntemi olmalarının dışında özel bir tasarruf hakkının bulunduğu birer av alanı birimini ve balıkçılık faaliyetleri çerçevesinde sular üzerinde mekânsal bir düzenlemenin araçlarını oluşturmaktaydı. Bir av alanı dalyan veya voli olarak sınırlandırılıyor, diğerlerinden ayrılıyor ve sonuçta su alanı birden çok av birimini içerecek şekilde bölünmüş oluyordu.

Av araçları, Osmanlı mali uygulamalarında balık avından tahsil edilen vergi konusunda verginin tahsil edileceği mali ünitenin tanımlanmasında da belirleyici bir rol üstlenmişlerdi. Balık avı vergisi birçok kez dalyan, ığrıp ve kayık resmi şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre av araç-gereçleri balık avı vergisi açısından en küçük mali birim olma özelliğini taşımaktaydı. Bu durum av alanlarının bir vergi ünitesi olarak nasıl düzenleneceği sorusu çerçevesinde sular üzerinde mali gerekçelerle yapılan ayrı bir mekânsal düzenlemeyi karşımıza çıkarmaktadır.

Bu çalışmada av araç-gereç ve yöntemlerinden hareketle Osmanlı sularında balık avcılığı konusu incelenmektedir. Çalışmada dalyan, ığrıp ve kayıkla avlanmanın basitçe avlanma yöntemi farklılığı olmanın ötesinde,

5 Asaf Muammer, *İstanbul Balık Kültürü*, (haz. Ruhi Güler), Küre Yayınları, İstanbul 2015, s. 179.

6 Biga Sancağı ve Tevabii Mukataası mülhakatından olup *"Tuze(?) burnundan karye-i Biga burnuna varınca leb-i deryâda kurulan dalyanlar,"* BOA, Cevdet Maliye 28920 (Ekim 1732); *"Cânib-i Anadolu'da leb-i deryâda sayd-ı mâhî içûn bulunan dalyanlarında,"* BOA, Cevdet Maliye 20604 (Mart 1767); *"İnöz vesâir kasabât ve kurâlarında ve leb-i deryâda olan dalyanlar,"* BOA, Cevdet Maliye 2485 (Haziran 1802). *"Leb-i deryâda taşdan ve ağaçdan dalyanlar ihdâs edib"* BOA, Cevdet Evkaf 18805.

7 Engin Çağman, "18. yüzyılda İstanbul'da Esnaflık-Gıda Sektörü-," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011, s. 160, 426 numaralı dipnotta verilen belge. 1795'te Tersane-i Amire önündeki bölgede midye ve istiridye çıkarma talebiyle ilgili belgede denizin izin talep edilen alanı *sâhil-i bahr* ve *rû-yı deryâ* olarak belirtilmişti, BOA, Cevdet Maliye 10998.

avlanma haklarının düzenlenmesi açısından hukuki, balık avı vergisinin tarhı ve tahsili açısında da mali bakımdan Osmanlı balıkçılık faaliyetlerinin idaresinde temel elemanlar olduklarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu ise son tahlilde bize, Osmanlı Devleti'nin sular üzerindeki mekânsal yönetimi en azından balık avcılığı faaliyetleri çerçevesinde gösterecek olması bakımından önemlidir. Nitekim leb-i derya/rû-yı derya ayrımı, buralarda avlanma yöntemlerindeki farklılık, dalyan ve volilerin hem avlanma birimi hem de vergi birimi olmaları gibi hususlar su alanlarının balıkçılık faaliyetlerinde bir mekân olarak nasıl algılanıp kullanıldığını da açıklamaktadır.

Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer tutmakla birlikte balıkçılık faaliyetlerinin bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış konulardan biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı balıkçılığı hakkında ilk olarak anılması gereken çalışma Karekin Deveciyan'ın *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık* adlı kitabıdır.[8] 1891'den itibaren Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde[9] çalışmaya başlayan ve 1910'da bu kuruma bağlı olarak İstanbul Balıkhanesi Müdürlüğü görevini de üstlenen yazar[10] kitabında Osmanlı sularında avlanan su ürünleri, balık avlama yöntem ve araç-gereçleri hakkında ayrıntılı açıklamalar yaptıktan sonra balıkçılıkla ilgili nizamnameler, Osmanlı sularındaki dalyan ve volilerin yerleri ile çalışma usullerini içeren listeler ve 1909-1923 arasında İstanbul Balıkhanesinde satılan su ürünlerinin miktar ve fiyatlarını gösteren tablolarla çalışmasını zenginleştirmiştir. Deveciyan'ın kitabı av malzemelerinin temini, personel arasında işbölümü, gelirin paylaşılması, balıkçılar arasında yerleşmiş uygulamalar gibi resmi kayıtlarda bulunması güç konuları aktarması açısından da önemlidir. Deveciyan'ın bu konuda aktardığı bilgiler daha çok görevinden dolayı yakından bildiği İstanbul ve çevresine ait uygulamaları yansıtmaktadır.

8 Karekin Deveciyan, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Aras Yayıncılık, İstanbul 2011.

9 Osmanlı Devleti'nin aldığı dış borçları ödeyemeyecek duruma gelmesi üzerine yabancı alacaklılarla 1881'de Muharrem Kararnamesi imzalanmıştı. Bu anlaşmayla kurulan ve yönetiminde yabancıların da görev aldığı Duyun-ı Umumiye İdaresi devlet gelirlerinin bir kısmının alacaklılar adına tahsilini üstlenmişti. Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakılan gelirler tuz-tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan, alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipek öşrü ve Doğu Rumeli Vilayetinin vergisinden oluşmaktaydı, bkz. Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1993, s. 189-190.

10 Deveciyan'ın hayatı ve kitabı hakkında bilgi için bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 7-14.

Cumhuriyet döneminde ise hukukçuların dalyan ve volilerle ilgili çalışmaları dikkat çeker. Bu çalışmalarda dalyan ve volilerin hukuki statüsü incelenmekte, özellikle mülk ve vakıflara ait av alanlarının Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerindeki durumları tartışılmaktadır.[11] Osmanlıdaki balıkçılık faaliyetleriyle ilgili son zamanlarda sayıları artan çalışmalar ağırlıklı olarak Osmanlı coğrafyasında bu alandaki en önemli merkezlerden İstanbul üzerinde yoğunlaşmıştır. Nejdet Ertuğ'un yakın tarihlerde yayınlanan *Osmanlı Döneminde İstanbul Balıkçıları* adlı kitabında balıkçılıkla ilgili meslekler, av araçları, hukuksal düzenlemeler, satış ve tüketim konularıyla birlikte İstanbul sularındaki balıkçılık faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.[12] Yine İstanbul'daki balık avcılığı ve avcıları,[13] İstanbul ve çevresindeki balıkçılık faaliyetlerinin idaresi ve balık vergisinin tahsilinden sorumlu olan Balıkhane-i Hassa Emaneti ve Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataasıyla ilgili çalışmalar[14] İstanbul'daki balıkçılık faaliyetlerini aydınlatmaktadır. 2015'te yayınlanan *Balık Kitabı*'nda yer alan, Evliya Çelebi seyahatnamesindeki balıkçılıkla ilgili bölümleri derleyerek Osmanlı dönemi balıkçılığı hakkında bilgi veren Güler Yarcı'nın makalesi ile Aylin Doğan'ın İstanbul'da Bizans ve Osmanlı dönemindeki balık tüketimini değerlendirdiği makalesi konuyla ilgili çalışmalar arasındadır.[15]

11 Bu konuyu Osmanlı dönemi için ele alan bir çalışma olarak bkz. Halil Cin, "Osmanlı Devleti'nde Kıyıların Hukuki Rejimi," *Seha L. Meray'a Armağan*, C. I, Ankara 1981, s. 79-105. Aynı konuda cumhuriyet dönemine dair değerlendirmeler için bkz. Berki-Çumralı, *a.g.e.*, s. 8-17; Ali Himmet Berki, "Voli ve Dalyan Tasarruf Hukuku Bakımından," *Adalet Dergisi*, Y. 62, S. 11, Kasım 1971, s. 681-686.

12 Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Balıkçıları*, Kitabevi, İstanbul 2015. Boğaziçi'nde balıkçı esnafı ve dalyanları konu alan bir diğer çalışma için bkz. Faruk Doğan, "Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20. Yüzyıl)," *Tarih Okulu*, S. X, Mayıs-Ağustos 2011, s. 39-57.

13 İstanbul sularındaki avlanma teknikleri ve balık avcılarını konu alan çalışmalar olarak bkz. Suraiya Faroqhi, "Fish and Fishermen in Ottoman Istanbul," *Water on Sand*, (Ed. Alan Mikhail), Oxford University Press, New York 2013, s. 91-109; Murat Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)," *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2011, s. 389-401.

14 Rıfat Günalan, "İstanbul'da Balıkçılık: XVI. Yüzyılda Dalyan Mukataaları," *Tarih Dergisi*, S. 48 (2008/2), s. 17-27; Murat Uluskan, "İstanbul Balıkhanesi ve Balıkhane Mukataası (1550-1735)," *Osmanlı İstanbulu III*, (Ed. Feridun Emecen vd.), 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 539-546. [Mukataa: Eskiden devlete ait bir gelir veya araziyi kira karşılığında ve başkasına satmamak şartıyla geçici mülk olarak bir kimseye devretme, kesime verme].

15 Güler Yarcı, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Balıkçılık," *Balık Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2015, s. 5-152; Aylin Doğan, "İki Büyük İmparatorluk Başkenti İstanbul'da Balık, Balıkçılık ve Balık Tüketimi," içinde *a.g.e.*, s. 205-235. Osmanlı dönemine dair bu çalışmalar dışında kitapta cumhuriyet dönemi balıkçılığı, balıkçılıkla ilgili kelimeler, inanışlar, edebiyatta balık gibi konuları işleyen makaleler yer almaktadır.

Bu çalışmada balık avında kullanılan araç-gereç ve yöntemler farklı bir yaklaşımla, birer av ve vergi birimi olma özelliklerinden hareketle su mekânının avcılık faaliyetleri açısından düzenlenmesinde bunların üstlendikleri belirleyici rol açısından ele alınmaktadır. Çalışmanın mekânsal sınırlarını Anadolu ve Avrupa coğrafyasındaki iç sular ile Akdeniz ve Karadeniz'deki balıkçılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Çalışmanın zaman çerçevesi, konuyla ilgili belge ve bilgiye ulaşılabilen en erken tarihler olarak 15. yüzyılın ortalarından Tanzimat Fermanı'nın ilanına (1839) kadar uzanan dönemi içerecek biçimde çizildi. Tanzimat döneminde hayata geçirilmeye başlanan mali ve hukuki alanlardaki değişiklikler çok geçmeden av alanlarının tasarrufu, balık avı vergisinin miktar ve tahsili gibi konularda da etkili olmuştu. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren balık avından alınacak verginin miktarı, bu gelirin ihalesi, avcılık faaliyetleri gibi konularda resmi düzenlemeler yapılmaya başlandı. Tanzimat sonrasında gemi ve avlanma teknolojilerindeki gelişmeler paralelinde vapurla avlanma, dinamit, gırgır gibi yeni avlanma yöntemlerinin kullanılmaya başlanması ve deniz ulaşım hızı ve işlem hacminin yükselişinin başta İstanbul Boğazı olmak üzere kıyı sularındaki balık av alanları üzerinde önemli etkileri[16] bulunması gibi nedenlerle ayrıca incelenmesi gereken bir dönem olarak kitabın çerçevesi dışında bırakıldı. Ancak çalışmamızda ele aldığımız konularla ilgili olarak Tanzimat sonrası yaşanan önemli değişimlere kısaca yer verildi.

Yukarıda belirtildiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin çıkardığı nizamnameler arasında balıkçılık faaliyetleriyle ilgili olanlar da bulunmaktaydı. 1860'ta balık avı ihale süresinin iki yıl olması ve 1862'de

16 1855'te Büyükdere yakınlarındaki iki dalyanın sahipleri Osmanlı ve yabancı ticaret gemilerinin bu dalyanların sınırlarına tecavüz ettiklerinden şikâyetle bu gemilerin başka yere demirlemelerini talep etmişlerdi, BOA, HR.MKT 127/67. 1894'te bazı gemilerin Sultaniye ve Beykoz önlerinde, kılıç balığı avlanan yerlerde demirlemeleri nedeniyle buradaki balık avcıları ağ atamadıklarından şikâyetçi olmuşlardı, BOA, BEO 491/36756. Ayvalık limanının girişinin kum ve çamurla dolmuş olmasından dolayı limana vapur gibi büyük gemilerin giremez hale gelmesi üzerine limana girip çıkacak gemilerden alınacak harcın dalyandan elde edilen gelirden fazla olacağı dikkate alınarak dalyanın kaldırılmasına karar verilmişti, BOA, A.MKT.MHM 213/80. 1859'da ise Ahırkapı'dan Demirkapı'ya kadar olan yerlerde ve Ayazma yakınlarında midye ve istiridyecilerin avlanırken kullandıkları alet Üsküdar'a kadar yerleştirilmiş olan telgraf hattına zarar vermişti, BOA, HR.MKT 283/14. Artan deniz trafiğine karşı limanlarda yeni dalyan inşasında dikkat edilecek hususlar konusunda 1900'de çıkarılan talimatname için bkz. Doğan, "Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık," s. 53.

balık avından 1/5 oranında vergi alınması gibi kararlar uygulamaya konulurken 1879'da da vapur ve yelkenliyle yapılacak balık avıyla ilgili bir düzenleme yayınlandı.[17] Ancak Osmanlı iç ve karasularındaki balıkçılık faaliyetleriyle ilgili geniş kapsamlı ilk düzenleme 1882 tarihli Zabıta-i Saydiye Nizamnamesidir.[18] Kara, su canlılarıyla su kuşlarının avlanma esaslarını belirleyen nizamnamede balıklar dışında midye, ıstakoz, sülük, inci, sünger gibi her tür deniz canlısının avcılık ve vergilendirme esasları açıklanmaktadır.[19] Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinde yer alan esaslar doğrultusunda Nisan 1882'de "İstanbul Balıkhanesi ve Ona Bağlı Kurumlarla İlgili Tüzük" yayınlandı. Bu tüzükte balık avcıları ve satıcılarının mesleklerini icra edebilmeleri için almaları gereken izin, İstanbul ve çevresinde avlanan veya başka bölgelerde avlandıkları halde satılmak üzere İstanbul'a getirilen balıkların balıkhanede satışı, vergi ve harçların miktarı, nasıl tahsil edilecekleri, İstanbul'dan taşraya gönderilen ve taşradan İstanbul'a getirilen balıklardan alınacak masdariye miktarı, bu esaslara uymayanlara verilecek cezalar gibi konular daha ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.[20] Balıkçılıkla ilgili bu resmi düzenlemeler balık gelirlerinin Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakılması çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.[21] 19. yüzyılın sonlarında yayınlanan bu nizamnamelerle balıkçılık faaliyetleri, avlanma, satış, vergi konularında resmi bir zemine oturtulmuş oldu.

Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi öncesinde Osmanlıda balıkçılık faaliyetleri, şer'i hukukun bazı temel prensipleri ışığında ağırlıklı olarak örfi düzenlemelere konu olmuştur. Balıkçılık faaliyetleri açısından şer'i hukukta ayrıntılı bir düzenleme mevcut değildir. Su ürünleri avcılığı fıkıh kitaplarında avcılık konusu kapsamında ve özellikle hangi deniz hayvanlarının etinin

17 Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 1999, s. 681-683.

18 *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 2, Mahmud Beğ Matbaası, İstanbul 1299, s. 122-131. Bu nizamnamenin metni için ayrıca bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 437-445.

19 Bekir Koç, Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinde miri kaynaklar üzerindeki devlet kontrolünün artırılması kadar doğa varlıklarının korunmasına yönelik çevreci bir anlayışın da gözetildiği değerlendirmesini yapmaktadır, bkz. *a.g.y.*, "Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Av Yasakları," *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Y. 1, S. 1, Ocak 2009, s. 153-163.

20 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 447-451.

21 Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi ve bu nizamnamenin yayınlanmasından sonraki süreçte balık avıyla ilgili yasal düzenlemeler için bkz. Güler Yarcı, "Osmanlıda Avcılık Yasaları," *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, s. 123-152.

yenip yenmeyeceği sorusu çerçevesinde ele alınmıştır.[22] İslam hukukunda balık avcılığının değerlendirildiği bir başka konu av alanlarının tasarrufuyla ilgili olarak nerelerde avlanılabileceğidir. Bu konuda başkasının mülkiyetindeki sularda avlanılamayacağını kabul eden Malikilik dışında, sahipli ve sahipsiz sularda avlanılabileceğine dair genel bir kabul bulunmaktadır.[23] Mecelle'de[24] balık avcılığı, avcılık konusunun bir parçası olarak ve av hayvanlarının mülkiyeti kapsamında Eşya Hukuku başlığı altında ele alınmıştır. İlk olarak hangi hayvanların av hayvanı olduğu ve bunların hangi usullerle avlanabileceğinin açıklandığı metinde daha sonra avlanan hayvanların mülkiyeti sorusu ele alınmakta ve avın tutana ait olduğu belirtilmektedir. Burada av hayvanının bir kişinin mülkiyetine geçmesinde, hayvanın avlanmak amacını taşıyan bir fiille yakalanmış olması esas alınmıştır. Metnin 1300. ve 1301. maddelerinde balık avı ele alınmış olup, av bölgesi bir kişinin tasarrufunda olsun olmasın –suların azalması gibi balıkların rahatça toplanabildiği durumlar dışında– avlanmak suretiyle yakalanan balıkların yakalayanın malı olduğu belirtilinektedir.[25] Bu durum bu sular üzerinde balık avının herkese açık olduğu yorumunu da ortaya koymaktadır.

Şer'i hukukun konuyu daha çok genel hükümler çerçevesinde ele alması Osmanlı Devleti'nde balıkçılık faaliyetlerinin düzenlenmesinde örfi hukukun ağır basmasına neden olmuştur. Özellikle sancak kanunnamelerinde balık avından alınacak vergi, gümrük ve baclarla ilgili olarak o bölgeye özgü düzenlemeler yer almaktadır. Fakat İstanbul,[26] Kili,[27] Azak[28]

22 Kuran ve hadislerin ışığında mezhepler balık türlerinin yenebileceği konusunda birleşmektedir, bkz. Ömer Çetinkaya, "İslam Fıkhında Avcılık ve Av Hükümleri," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 10, 49-51.

23 Çetinkaya, *a.g.t.*, s. 94. Bu yaklaşım genel kapsamda avcılık için geçerlidir, bkz. *a.g.t.*, 99.

24 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve İslam hukukunun eşya, borç, yargılama alanlarındaki hükümlerini içeren kanun metni, bkz. M. Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2003, s. 231-235.

25 Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyâtı, Özel Hukuk II (Miras-Borçlar-Eşya-Ticâret ve Devletler Hususi Hukuku)*, C. III, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012, s. 886.

26 Kanunname-i Dalyan-ı İstanbul adlı dalyan düzenlemesi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1990, s. 454.

27 Yasaknâme-i Balıklağoy-ı Kili için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 2. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1990, s. 437-438.

28 Azak Öşr-i Mahi Kanunnamesine dair bkz. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 497-499.

gibi önemli balıkçılık merkezlerinde bu faaliyetleri düzenleyen özel kanunnameler çıkarılmıştır. Bu kanunnamelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı yönetimi avcılık ve satış konularında kendisinden önceki uygulamaları esas almış, ancak zamanla vergi oranlarında değişim yapmıştır. 1520'de çıkarılan Tuna İskeleleri Kanunnamesi de bölgedeki balık avcılığı ve vergilendirmeye dair önemli düzenlemeler içermektedir. Kanunnamede özellikle Tuna'da avlanan balıktan alınan verginin artırılmış olması dikkat çekmektedir. Balık avcılarının vergilerini vermeden balıkları satmalarını önlemeye yönelik tedbirler, Eflak-Boğdan ile Osmanlı sınırındaki balık avı gelirinin hazineye bağlanması yine bu kanunnamede yer alan konular arasındadır.[29]

Bu çalışmanın en önemli kaynaklarını arşiv belgelerinin yanı sıra balık avı vergisinin miktarı ve tahsili konusunda bilgi veren kanunnameler oluşturuyor. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tespit ettiğimiz belge ve defterler dalyan ve volilerin hukuki statüsü, avlanma hakkı, balık avı vergisinin miktarı, tahsil yöntemleri, balık avcıları, balık satıcıları ve bu gruplar arasında yaşanan anlaşmazlıklara dair bilgiler içeriyor. Ancak konuyla ilgili belgelerin önemli bölümü balık avı vergisinin tahsilinde yaşanan sorunlarla ilgilidir. Evliya Çelebi de *Seyahatname*'sinde İstanbul'daki balık avcıları ve satıcılarını tanıttığı bölümden[30] ayrı olarak balıkçılık faaliyetlerinin önemli olduğu bölgelere yaptığı seyahatleri aktardığı yerlerde konuyla ilgili bilgiler vermiştir.

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı balıkçılığında kullanılan av araç-gereç ve yöntemleri hakkında genel olarak bilgi verilmiştir. Belirtildiği gibi araç-gereç ve avlanma yöntemlerinin gerek av alanlarının belirlenmesinde gerekse balık avının vergilendirilmesinde önemli bir rolü vardı. Bu bölümde ayrıca yine avlanma yöntemlerine bağlı olarak balık avcılarının nasıl farklılaştıkları açıklanarak avcılık faaliyetlerinin organizasyonu değerlendirildi.

Osmanlı sularında avlanma hakkının ele alındığı ikinci bölümde en küçük av birimleri olarak dalyan ve volilerin hukuki statüleri ele alındıktan sonra hem dalyan ve volilerde hem de genel olarak deniz, nehir ve

29 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1991, s. 475-478.

30 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, (haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 253-255.

göllerde avlanma hakkının nasıl düzenlendiği incelendi. Osmanlı sularında avlanma hakkı Osmanlı iç hukukuna ait bir mesele olmakla birlikte zaman zaman bu konu devletlerarası hukuki düzenlemelerde de ele alınmıştır. Bu çerçevede göl, nehir ve denizlerin ülkeler arasında sınır oluşturduğu hallerde Osmanlı Devleti ile diğer sınırdaş devletler arasında gerçekleştirilen balık avına dair düzenlemelerle, Osmanlı sularında yabancıların avlanma hakkı bu bölümde ele alınan diğer konular oldu.

Üçüncü bölümde balık avcılığından alınan vergi incelenmektedir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına kadar balık avından alınan vergi miktarı bölgeden bölgeye değişiklikler göstermiştir. Bu bölümde ilk olarak balık avı vergisinin tanımı ile verginin kökenine (şer'i, örfi) dair bir değerlendirme yapılmış daha sonra vergi miktarını belirleyen faktörler, balık avı vergisinin mali bir ünite olarak nasıl düzenlendiği ve verginin tahsiliyle ilgili uygulamalar açıklandı.

Çalışmanın son bölümünde balık ve balık ürünlerinin satışı incelenmektedir. Bu bölümde balıkların taze veya tuzlu satışının balık satıcılarını birbirlerinden birer işkolu olarak farklılaştırması ve bunun satış vergileri üzerindeki belirleyiciliği vurgulanmaktadır.

Birinci Bölüm

BALIK AVCILIĞI

Av Araçları

Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Birinci Dünya Savaşına kadar balık avlayanlar için balıkçı, bu balıkları dükkânda veya sokak sokak dolaşarak satan seyyar satıcılar için tablakâr denildiğini, daha sonra ise her ikisi için de balıkçı tabirinin kullanıldığını yazmaktadır.[1] Ancak Koçu'nun bahsettiğinden daha erken dönemlere bakıldığında Osmanlıda balıkçı tabirinin daha çok balık satıcıları için kullanıldığı, balık avlayanların ise sayyad-ı mahi[2] olarak adlandırıldığı görülmektedir. Balıkçılık ekonomisi bu iki grup dışında av araç-gereçleri imalatçılarından, balık ve diğer deniz ürünlerini pişirenlere kadar birçok farklı işkolunu bünyesinde barındıran bir faaliyet alanı oluşturmaktaydı. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde İstanbul'daki su ürünleri avı ve satışıyla ilgili esnafın bir listesiyle birlikte bu işkollarına dair bilgi de vermiştir.[3] Evliya Çelebi'nin bu listesinde ve döneme ait belgelerde de görüldüğü gibi balık avcıları av sırasında kullandıkları araç-gereç ve yöntemlere göre birbirlerinden farklılaşmışlardı.

Dalyan

Bir sabit ağ çeşidi olan dalyanlarda[4] öncelikle göçmen balıkların avlanması amaçlandığından bunlar genellikle balıkların göç mevsimlerindeki geçiş yolları üzerinde kurulmaktaydı. Denizlerde kıyıdan biraz açıkta, balıkların geçiş güzergâhlarında ve fazla akıntılı, dalgalı olmayan noktalarda kurulan dalyanlarda avlanmak istenen balığın cinsine göre farklı büyüklükteki gözleri olan ağlar kullanılmaktaydı. Nehir veya göllerdeki dal-

1 Reşad Ekrem Koçu, "Balıkcı, Balıkcılar, Balıkcılık," *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1960, s. 1989.

2 "*Sayyâd-ı mâhî fukâraları*," BOA, Cevdet Maliye 2737 (Mayıs 1727); "*Sayyâd-ı mâhî esnâf fukâraları*," BOA, AE, Sultan III. Ahmed 8464 (Haziran 1727); "*Balık saydeden sayyâdlar*," BOA, Cevdet Maliye 22498 (Şubat 1716).

3 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 253-255.

4 Boğaziçi'nde bir dalyanın yapısı ve balık avının nasıl yapıldığı hakkında kısa bir tasvir için bkz. Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, (Çev. Elmon Hançer), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 43.

yanlar ise genellikle ağ yerine ağaç dallarından, sazlardan örülü kafeslerle kurulmaktaydı. Göl veya nehirlerin ağızlarında, denizde ise körfeze kurulan ve özellikle mart ayında denize dönmekte olan göçmen-gezici balıkları yakalamak üzere ağaç dalları, sazlardan örülmüş kafeslerin kullanıldığı bu dalyanlar çit dalyanı veya kutra olarak adlandırılmaktaydı.[5] İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarında, özellikle de Tuna Havzası'nda balık avlamada kullanılan bir dalyan türü olarak kaynaklarda adı sıkça geçen garde[6] de bu tür bir avlanma düzeneği olmalıdır.

Evliya Çelebi Silistre'de, Tuna üzerinde böyle bir dalyanın nasıl kurulduğunu ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Burada nehre önce ana gövdeyi oluşturmak üzere aralarından bir balık geçecek mesafe bırakılarak 80 zirâ'[7] uzunluğundaki direkler ve bunların aralarında da bir akçelik boşluk olmak üzere akçe tahtası şeklinde kazıklar dikilmekte, ardından bu kazıklar nehrin dibinden yüzüne kadar asma dallarıyla örülmekteydi. Sonra bir boğaz bırakılarak buradan gidip gelecek gemilerin geçmesi için açıp kapatacak şekilde asma dallarından örülmüş çitten bir kapı hazırlanıyordu. Böylece bahar mevsiminde yukarı Tuna'dan ve çevredeki nehirlerden Karadeniz'e geçmek üzere buraya gelen balıklar bu çitle karşılaşıp geri dönmeye çalıştıkları sırada çitin iplerle kaldırılması sonucunda yakalanıyordu.[8] Manastır yakınlarındaki Gölikesri'de ise biraz daha farklı bir yöntem olarak balık avcıları kasım ayında arabalarla taşıdıkları çalı çırpıyı gölün kendilerine ayırdıkları belli bir bölümüne döküyor, balıklar bu çalı çırpı kümesi içinde büyüdükten sonra da bahar aylarında göl emininden izin alarak kendi alanlarındaki balıkları ağ veya zıpkınla avlıyor ve emine de öşür veriyorlardı.[9]

Balık avında sabit bir düzenek olarak kullanılan bentler de çit dalyanlarıydı. Bentler genellikle belli bir su havzasında balıkları hapsetmek amacıyla nehirlerin veya göllerin ağzına inşa edilirdi. Bunun bir örneği

5 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 331; Berki-Çumralı, *a.g.e.*, s. 8.

6 *"garde ta'bîr olunur dalyan-ı mâhî,"* BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 11249 (Haziran 1774); *"Tuna sâhilinde kâin garde dalyanında,"* BOA, Cevdet Maliye 10164.

7 Bir uzunluk birimi. Zirâ'-i Osmanî 0,7579 metreye eşitti, bkz. Süleyman Nutki, *Kamûs-ı Bahrî*, (haz. Mustafa Putlar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 321.

8 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 193-194.

9 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Kitap, (haz. Yücel Dağlı vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 311.

Van Gölü'ne dökülen Bendimahi Çayı'nda mevcuttu. Tavernier'e göre balıkçılar mart ayında çaya ve göle girdikten sonra 40 gün burada kalan bir balık türünü yakalamak üzere çayın gölle birleştiği ağza bir bent inşa etmekteydiler.[10] Evliya Çelebi ise tam aksi şekilde, burada Van defterdarının adamları tarafından kurulan bendin, balıkların göle girmelerini engelleyerek nehirde tutulup avlanmalarını sağladığını aktarmıştır.[11] 1571'e ait bir örnekte ise balıkçılar Silivri Köprüsü'nün yanına kurdukları kafesle avlanmaktaydılar.[12]

Balıkların türü, avlanma mevsimi, kıyının yapısı vb. faktörlere bağlı olarak farklı inşa edilen şıra dalyanı, kurtağzı dalyanı, çökertme vb. dalyan türleri bulunmaktaydı.[13] Bunlardan başka avlanacak balığın mevsimine göre kurulan dalyanlar yaz dalyanı (Nisan başından Ağustos ortalarına kadar) ve kış dalyanı (Ağustos ortasından Aralık veya Şubata kadar) olarak da adlandırılmaktaydı. Balık mevsiminin geçmesinin ardından dalyan bir sonraki yıl tekrar kurulmak üzere sökülür, kazık ve ağlar karaya çıkarılırdı.[14] Evliya Çelebi'nin aktarımına göre Tuna'da dalyanlar balıkların azaldığı kış mevsimine kadar yedi ay kurulu kalmaktaydı.[15] Dalyanlar yapılış özelliklerinden başka avlanan balığın cinsine göre çiroz dalyanı,[16] uskumru dalyanı[17] şeklinde de adlandırılabiliyordu.

Deveciyan bir şıra dalyanının kurulurken ağları direkler arasında sağlamca bağlayabilmek için bükümlü bakır tel, halat ve adi demir kullanıldığını, ayrıca sırıkları denize sabitleyebilmek için de her biri 4-5 kental ağırlığında 23 demir çapanın denize atıldığını belirtmiştir. Dalyanın donanımı olarak da her biri altı tonluk iki mavna, bir tonluk sandal ve yarım tonluk küçük sandal gerekmekteydi.[18]

10 Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 292.
11 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 88.
12 Bu tarihte kafesin köprüye zarar verdiği iddia edilmişti, BOA, A.DVNS.MHM.d 12/160.
13 Bu dalyan türleri için bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 318-333.
14 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 317.
15 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Kitap, s. 113.
16 BOA, A.MKT.DV 135/47 (Yıl 1819/1820).
17 BOA, Cevdet Maliye 9806 (Mayıs 1803); BOA, HR.MKT 15/83 (Yıl 1847).
18 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 318.

İstanbul'da Balıkhane-i Hassaya bağlı dalyanların kurulması için gerekli olan malzemeler Tersane-i Amireden verilmekteydi. Her yıl düzenli olarak verilen malzemeler tel-i saf, revgan-ı pih [iç yağı] (veya revgan-ı don [iç yağı]), alat-ı müsta'mel [kullanılmış ip] ve kirpas-ı müsta'melden [kullanılmış bez] oluşmaktaydı. Örneğin 1780'de altı kantar tel-i saf, 132 kıyye revgan-ı pih ve üç kantar alat-ı müsta'mel ve 315 zirâ' kirpas-ı müsta'mel verilmişti.[19] Bu malzemeler arasında ağ ve demir çapaların yer almamasından dalyan kurarken sadece her yıl yenilenmesi gereken malzemenin verildiği anlaşılmaktadır. Hassa dalyanlar için ihtiyaç duyulan malzeme ayni olarak verilebildiği gibi bunun bedeli de verilebilmekteydi.[20] Ancak 1804'te balıkçıbaşılığın gelirlerinin yeterli olması nedeniyle bundan sonra Tersane-i Amireden mühimmat veya paranın verilmemesi kararlaştırılmıştı.[21] Bu malzemelerin verildiği dalyanların hangileri olduğu belgelerde belirtilmemekle birlikte bunlar muhtemelen bostancı ocağına bağlı balıkçıbaşıyla bazı bostancı reislerinin avlandıkları Ahırkapı, Bebek Bahçesi ve Büyükdere'deki[22] dalyanlardı.

İnşası için gerekli malzemeler dışında dalyanlarda avcılık faaliyetlerinde kullanılan çeşitli malzeme de bulunmaktaydı. 1796'da Hazinedar Kadın Efendi'nin sahilhanesi yakınındaki Ömer'e kiralanan dalyanda ağ, balık kepçesi, çırnık[23] gibi av sırasında kullanılan araç-gerecin yanı sıra muhtemelen dalyan personelinin yiyeceklerinin pişirilmesi gibi işlerde kullanılmak üzere kazan, tencere, tava, vb. eşya da bulunmaktaydı (bkz. Tablo 1).

19 BOA, Cevdet Saray 7212 (Şubat 1780). Konuyla ilgili ulaşılan diğer örneklerde de ayrı malzeme aynı miktarda verilmiştir, bkz. BOA, Cevdet Saray 7622 (Kasım 1785); BOA, Cevdet Saray 1313 (Temmuz 1800); BOA, Cevdet Saray 899 (Haziran 1801); BOA, Cevdet Saray 1691 (Mayıs 1803).

20 1678'de hassa dalyanların mühimmatının satın alınması için kurşunlu mahzenden verilen müfredat defterine göre 15 bin 757 akçe hazineden verilmişti, BOA, İE, Bahriye 295.

21 BOA, Cevdet Saray 1392 (Ağustos 1804).

22 Ahırkapı'da bir dalyan, Bebek Bahçesi önünde bir çekme ve bir dalyan, Büyükdere'de iki dalyan bostancı ocağına bağlı balıkçıbaşının avlanma hakkına sahip olduğu yerlerdi, bkz. Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 394. Sarkis Hovhannesyan da Ahırkapı'daki dalyanda avlanan balıkların padişah için saraya götürüldüğünü belirtmektedir, bkz. *a.g.e.*, s. 11-12.

23 Çırnık, dalyanlarda ve sığ yerlerde sahile balık taşımada kullanılan altı düz bir kayık türüdür, bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, C. I, (haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 242.

Tablo 1. Hazinedar Kadın Efendinin Sahilhanesi Yakınındaki Dalyanın Eşya Listesi

Müsta'mel Ağ Çekme Aded 1,5	Köhne Ağ Çekme Aded 1	Köhne Basarna [Manivela] Aded 2	Makara Aded 6
Nuhas [bakır] Karavana Aded 2	Nuhas Kazan Aded 1	Nuhas Tencere Aded 1	Nuhas Tava Aded 1
Timur [demir] Keser Aded 1	Timur Balt Aded 1	Burgu Aded 1	Sacayağı Aded 1
Ağaç Tekne Aded 2	Boya Fıçısı Aded 4	Balık Livarı Aded 1	Ağaç Tabla Aded 1
Ağaç Sandık Aded 2	Dolap Aded 1	Çekmece Aded 1	Balık Kepçesi Aded 1 Demir 1 Ağaç 2
Demir Kanca Aded 1	Kova Aded 1	Köhne Kepçe Aded 2	Kılıç Germesi Aded 1
Ağ Germesi Aded 1	Köhne Zenbil [sepet] Aded 1	Ağ Germesi İçin Direk Aded 3	Çırnık [kayık] Aded 1

Kaynak: BOA, D 4876 (Temmuz 1796).

Ağlar

Dalyanlar haricinde balıkların bol bulunduğu bölgelerde balık avcıları kayıklardan denize bıraktıkları, serbest ağ olarak nitelendirilen diğer ağ çeşitlerini kullanmaktaydılar. Serbest ağ çeşitleri ağların biçimi, avlanacak balığın türü, kullanım yerleri gibi özelliklere göre farklılaşmaktaydı. Bunlardan sürtme ağlar balık yataklarında balıkları çevirmek ve kıyıya yönlendirmek için kullanılan cepli ağ çeşitlerinden oluşmaktaydı. Sürtme ağlarla yapılan avlanmada ağın bir ucu kıyıya sabitlenerek kayıklarla denize atılır, diğer ucu ise bir çember oluşturacak şekilde kıyıya doğru getirilerek en sonunda ağ kıyıya çekilip toplanırdı. Bazen ağ kıyıya çekilmez, av suda kayıklara toplanırdı. Bu ağ türleri içine ığrıp, manyat, tarlakos, çamur ığrıbı girmektedir.[24]

24 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 334.

Osmanlı balık avcılığında incelediğimiz dönemde sürtme ağlar içinde deniz, göl ve nehirlerde en yaygın olarak kullanılanı ığrıptı. Bu ağ, deniz dibinden biraz yukarıdaki balıkları avlamakta kullanılmaktaydı. Iğrıpla balık avlanan yerler İstanbul ve çevresinde voli olarak adlandırılmaktaydı. Deveciyan genel olarak balık yatağı anlamında kullandığı voli tabirinin özel olarak ığrıpla balık avlanan yer, ığrıpla balıkların çevrilmesi anlamına geldiğini belirtmiştir.[25] Berki ve Çumralı da volinin kıyı sularında kullanılan, kıyıya veya kayığa çekilen ağlar ve ayrıca bu ağların atıldığı yer için kullanıldığını fakat açıklarda kayığa çekilen ağları kapsamadığını belirtmektedirler.[26] Görüldüğü gibi voli tabiri dar anlamıyla hem av alanıyla ilgili olarak kıyı avcılığını hem de buradaki avlanma aracı açısından serbest ağlarla ve özellikle de ığrıpla avlanmayı karşılamaktadır. 1758 tarihli bir belgede de karadan ığrıp ağı çevrilerek balık avlanan yer voli diye adlandırılmaktadır.[27] Voli tabiri daha çok İstanbul ve çevresinde kullanılmakla birlikte bu bölgenin dışında göl, nehir veya denizlerdeki ığrıpla yapılan avlanmada kıyı hattındaki av alanına voli denildiğini söyleyebiliriz. Örneğin Kapıdağ Nahiyesi'ndeki Perme Köyü'nde Kozluca sınırından, Torkaki, Lakrac, Sığı mevzilerinde leb-i deryadan Sığı Burnu'na kadar ığrıpla avlanılıyordu.[28]

Evliya Çelebi İstanbul'da ığrıpla balık avlayanların (esnâf-ı ığrıbcıyân) dükkânları olmadığını, sayılarının ise 2.000 olduğunu belirtmektedir. Bunlar balık mevsiminde rüzgâra bağlı olarak balık bulunan bölgede avlanmaktaydılar.[29] Örneğin ığrıpla yapılan kolyoz avında gündüzleri kıyıda yüksek bir noktada bekleyen gözcü denizin yüzeyinde bu balıkların gelişini gösteren hareketlenmeyi fark edince denizdeki tekneye haber verir, teknedeki balıkçılar da ığrıplarla balıkların etrafını çevirir ve balık dolu ağlarını kıyıya çekerlerdi.[30]

25 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 334, 433.
26 Berki-Çumralı, *a.g.e.*, s. 10-11. Sıtkı Üner de volinin kayıkla denize atılarak kıyıya çekilen ağ olduğunu belirtir, bkz. a.g.y., *Balık Avcılığı ve Yemekleri*, Milliyet Kültür Kulübü Yayınları, İstanbul 1968, s. 113.
27 BOA, İ.MVL 396/17225.
28 BOA, İE, Maliye 11787 (Eylül 1708).
29 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.
30 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 65.

Tahte'l-bahr hayvânât-ı mukaşşere denilen[31] midye, istiridye gibi yumuşakçaları yakalamada kullanılan alkarna da sürtme ağlarındandı. Alkarna, bir buçuk metre kadar uzunluğunda iplikten yapılmış bir torba ve bu torbanın ağzında yer alan ucu keskin demir levhadan oluşan bir av aracıydı. Bir sandaldan halatlarla deniz dibine bırakılan alkarna, sandal ilerledikçe deniz dibinde sürüklenirken zemindeki yumuşakçaları keskin levha yardımıyla keserek torbaya dolmalarını sağlardı.[32] Evliya Çelebi'nin aktardığına göre kayıklarla denize demir taraklar bırakarak istiridye, midye, denizkestanesi gibi canlıları avlayan esnâf-ı istiridyeciyâna ait 300 dükkân vardı ve bunların sayısı 800'dü.[33] Burada Evliya Çelebi'nin bahsettiği demir taraklar alkarna olmalıdır.

Sürtme ağların aksine cepsiz olup kıyıya çekilmeksizin balıkların denizde çevrilerek avlanmasında kullanılan ağlar çevirme ağları veya voli ağları olarak adlandırılmaktaydı. Alamana [ağı],[34] çakar gibi ağ çeşitleri bu gruptandı.[35] Geceleri atılarak genellikle sabahları toplanan ağlar dip ağları; özellikle göçmen balıkların avlanmasında kullanılan ve yaka ipleri dibe değmeksizin akıntıya bırakılan ağlar ise salma ağlardı.[36] Evliya Çelebi kayıklarıyla denize ağ atarak avlanan esnâf-ı ağcıyânın sayılarının 1.000 olduğunu belirtmektedir.[37] Iğrıp dışında kayıklarıyla çevirme ağları kullanarak rû-yı deryada avlanan bu balıkçılar belgelerde dökme ağcı taifesi, dökmeci biçiminde adlandırılmaktadır.[38]

Bunların dışında kerne, tandır gibi çeşitleri olan ve balık yakalamada kullanılan kepçelerle midye, karides kepçeleri ve çadır şeklindeki kıyıdan veya kayıkla suya atılarak kullanılan saçma (serpme) gibi küçük ağlar ise el ağlarını oluşturmaktaydı.[39] Evliya Çelebi esnâf-ı saçmacıyân olarak

31 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi, İstanbul 2011, sf 262.

32 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 334, 341-342.

33 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 255.

34 Belgelerde bu ağ çeşidinin kullanımına 19. yüzyılın ortalarından itibaren rastlanmaktadır, bkz. BOA, Cevdet Belediye 1117 (Ekim 1839); BOA, A.MKT.NZD 78/6 (Yıl 1840); BOA, Cevdet Maliye 11512 (Haziran 1854).

35 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 343.

36 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 351, 358.

37 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

38 BOA, Cevdet Maliye 8244 (Şubat 1755); BOA, AE, Sultan III. Mustafa 7796 (Kasım 1765); Engin Çağman, *a.g.t.*, s. 160, 426 numaralı dipnotta verilen belge.

39 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 363-367.

adlandırdığı bu grubun sayısını 300 olarak vermektedir.[40] Evliya Çelebi'nin bahsettiği bir diğer ağ çeşidi karitya ise deniz kenarındaki evlerden uzatılan direklerin ucuna bağlı dört köşe sırıklara ağ gererek avlanma yöntemiydi.[41] Belgelerde karitya kullanımına özellikle saray için balık avlayan müsellem [vergiden muaf tutulan] balıkçılar söz konusu olduğunda rastlanmaktadır.[42]

Balıkçılıkla ilgili iş kollarından biri de ağ imalatı ve satışıydı. Evliya Çelebi esnâf-ı ağcıyân olarak adlandırdığı bu grubun İstanbul'da 70 dükkânı bulunduğunu ve sayılarının 300 olduğunu belirtmiştir.[43] Ağcı esnafı, Galata'daki balık ağlarının yapıldığı ipleri bükerek ağ ören iplikçi esnafındandı. Balık ağı imalinde kullanılan ham iplik İstanbul'a dışarıdan gelmekte, gümrükte bu ipi kullanacak İstanbul ve Galata iplikçilerine satılmaktaydı.[44] Galata'ya ait 1640 tarihli narh listesinde balık avında kullanılacak çeşitli cins sicimler (üç kat kılıç balığı sicimi, palamut sicimi vb.), avlanacak balığın türüne göre göz büyüklükleri ile ebatları değişen ağlar (zargana ağı, uskumru ağı, istavrit ağı vb.) ve ağın su yüzünde kalmasını sağlayan mantarlar gibi avcılık malzemeleri yer almaktadır.[45] Ağlar genellikle pamuk ipliğinden, bunun dışında ayrıca kenevir, keten ve ipekten (ibrişim) imal edilmekteydi.[46] İstanbul'daki miri balıkçıların kullanımı için kentte imal edilenlerden başka dışarıdan da ağ getirilmekteydi. İstanbul gümrüğüne getirilen ağlar burada hassa balıkçıbaşı tarafından miri zirâ'ayla ölçüldükten sonra balıkçılara satılırdı. 1727'de sık ağların zirâ'ı yedi, seyrek ağlarınkiyse altı akçeydi. Ancak bu tarihte İstanbul'daki miri balıkçılar ağ getiren tüccarların ağları kendilerine satmadıklarından şikâyet etmişlerdi.[47]

40 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

41 Evliya Çelebi, Haliç'in iki tarafında 150 karitya ağı olduğunu belirtmiştir, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 254. Karitya ağı, Deveciyan'ın kitabında el ağları arasında saydığı tandır (baskı) adlı ağ çeşidine benzemektedir, bkz. *a.g.e.*, s. 365.

42 Örnekler için bkz. BOA, Cevdet Saray 5856 (Mayıs 1721); BOA, Cevdet Saray 860 (Ekim 1735).

43 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 255.

44 1796'da gümrüğe gelen ipliğin hepsinin kendilerine ait olduğunu iddia eden İstanbul iplikçilerini şikâyet eden Galata iplikçilerinin iddiasına göre İstanbul iplikçileri boyanacak ipliği alıp, meyane ve kerpeten denilen aletlerle büküp satarken kendileri ise balık ağı imalinde kullanılacak ipliği bu tür aletleri kullanmadan büküp satmaktaydılar, BOA, Cevdet Belediye 6251 (Kasım 1796).

45 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983, s. 80, 291.

46 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 312-313.

47 BOA, AE, Sultan III. Ahmed 8464 (Haziran 1727).

Diğer Av Araçları

Balık ve deniz kabuklularını yakalamak amacıyla kullanılan sepetler yakalanacak balık veya kabukluya göre farklılaşmaktaydı.[48] Evliya Çelebi Boğaz'ın akıntısız bölgelerinde içine ekmek konmuş saz sepetlerle avlanan bu grubu esnâf-ı sepetçiyân-ı sayd-ı mâhî olarak adlandırırken sayılarını da 200 olarak vermektedir.[49] Sepet göllerde de kullanılan bir av aracıydı.[50] Istakoz avcıları bu kabukluyu deniz sakin olduğunda çıplak gözle, çalkantılı olduğu zamanlardaysa balıkçı aynası yardımıyla görerek çengelle de avlamaktaydılar.[51]

Esnâf-ı sayd-ı çömlekçiler ise 35-40 santim uzunluğunda üst tarafında suyun girmesi, alt tarafında da balıkların girmesi için açıklık bulunan ve dört-beş metrelik derinliklere bırakılan çömleklerle özellikle kayabalığı avlayan gruptu.[52]

Ağaç çırnıklara bağlı misinadan oluşan oltalarıyla balık avlayan esnâf-ı düzenciyânlar[53] ise belgelerde oltacı taifesi olarak adlandırılmaktadır.[54]

Bunlardan başka zıpkınla balık avlayan esnâf-ı sıpkıncıyânlar da bulunmaktaydı.[55] Kıyıda, kayıkta veya dalyanlarda kullanılan zıpkınlarla kefal, lüfer gibi orta boy balıklardan yunus, ton balığı gibi iri olanlarına kadar çeşitli balıklar avlanabilmekteydi.[56]

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı sularında balık avcıları yeni av araç-gereç ve yöntemlerini de kullanmaya başladılar. Bu dönemde balık avcılığında kimyasal maddeler ve patlayıcılar kullanılmaya başlanmış ancak bunlar su canlıları üzerinde büyük tahribata neden olmaları üzerine kısa sürede yasaklanmışlardı. Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinin 27. maddesinde kimyasal maddelerle balık avlayanların cezalandırılacağı hükmü[57]

48 Bunlar ıstakoz sepeti, izmarit sepeti, karides sepeti ve gelincik balığı sepeti olarak dört çeşitti, bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 390-393.
49 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.
50 TSMA, E 438/0040 (Nisan 1725).
51 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 272.
52 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 394; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.
53 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.
54 BOA, Cevdet Maliye 8244 (Şubat 1755).
55 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.
56 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 395.
57 *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 2, s. 127.

bir süre sonra bu maddeye getirilen bir ekle dinamitle avlananlar için de geçerli kılınmıştı.[58] 19. yüzyılın sonları veya 20. yüzyılın başlarında ise gırgırla avlanma dönemi başladı. Deveciyan çevirme ağları arasında saydığı gırgırın 19. yüzyıl sonlarında Kumkapı balıkçıları tarafından bulunduğunu belirtmiştir.[59] Üner ise, dalyan ve volinin aksine balığın gelmesini beklemeden uzak bölgelerdeki balık sürülerini avlamaya yarayan ve bir seferde büyük miktarda balık avlama imkânı sunan gırgırın 1915'ten itibaren kullanıldığını yazmaktadır.[60] Ancak gırgırcıların boğazın girişini tutarak avlanmaları çok geçmeden dalyan ve volilerdeki avın azalmasına neden olduğundan şikâyetlere neden olmuştu.[61]

Balık Avcıları

Sayyad Taifesi

Yukarıda açıklandığı gibi balık avcıları kullandıkları av aracı ve avladıkları su ürününe göre farklılaşmaktaydılar. Bu avcıların bir kısmı şüphesiz geçimini sadece bu işten temin etmekteydi. Fakat bu işi temel geçim kapısı olarak kabul etmiş olanların dışında asıl meslekleri balık avcılığı olmayıp bunu bir ek gelir fırsatı olarak yapanlar da bulunmaktaydı. Özellikle kırsal bölgelerde balık avcılığı zirai faaliyetlerle bir arada yürütülebiliyordu.[62] Fakat ziraatla uğraşmayıp geçimini sadece balık avcılığından sağlayanlar için tarımsal faaliyetlerden alınan öşür, çift resmi gibi vergilerle ilgili farklı uygulamalar söz konusuydu. Menteşe tahrirlerine göre buradaki balık avcıları raiyyet rüsumu kapsamındaki çift vergisini ödememekte ve reaya kabul edilmemekteydiler.[63] Menteşe'de olduğu gibi Avrupa'daki bazı sancaklarda da ziraatla uğraşmayıp balık avcılığıyla geçinen reayadan birtakım raiyyet

58 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 441.
59 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 343, 347.
60 Üner, *a.g.e.*, s. 111.
61 Asaf Muammer, *a.g.e.*, s. 144.
62 1844'te Foça'da balıkçılık yapan Vaizoğlu Yakub b. Ahmed aynı zamanda ziraatla da uğraşmaktaydı, Cihan Özgün, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik," *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 6, December 2012, s. 387.
63 Suraiyya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010, s. 76-77.

vergileri tahsil edilmemekteydi.[64] Yavuz Sultan Selim dönemine ait Niğbolu Kanunnamesinde ise buradaki balıkçıların sipahilerine bedel-i öşür adıyla bir ödeme yapacakları belirtilmektedir. Kanunnameye göre bir sipahinin raiyyeti ziraat yapmayıp bir sanatı icra eder veya arabacılık, balıkçılık, ırgadçılık vb. bir işle uğraşırsa bunlar sipahisine bedel-i öşür olarak Müslümansa 50 akçe, zımmiyse (gayrimüslimse) 62 akçe vereceklerdi. Ancak buradaki balıkçılardan Müslüman ise 22 akçe çift resmi, gayrimüslim ise 25 akçe ispençe alınmaktaydı.[65] Buna göre bedel-i öşür, bir sipahinin dirliğine kayıtlı olmalarına rağmen ziraat dışında başka işlerle geçinenlerden öşür vergisinin kaybının tazminatı olarak alınmaktaydı. Bunun benzerini II. Selim dönemine ait Sirem Sancağı Kanunnamesinde de görmekteyiz. Burada bir sipahiye reaya olarak kaydolup mahsule bağlananlardan sonradan ziraatı terk edip balıkçılık vb. işlerle uğraşanlar öşür veya rüsum ödemediklerinden sipahinin bu durumdan zarar görmemesi için bunların fakirlerinden 80, zenginlerinden 120 akçe çift bozan olarak alınmaktaydı.[66]

İstanbul gibi önemli bir balıkçılık merkezinde sayıları oldukça fazla olan balık avcıları arasında askeri sınıf mensuplarına sıklıkla rastlanmaktaydı. Askeri sınıf mensuplarının çoğu kez balık vergisini vermek istememeleri balık emininin, diğer balıkçıların avlanmalarını engellemeleri de balıkçıların şikâyetlerine neden olmaktaydı.[67] Bostancı ocağına bağlı balıkçıbaşı ile bazı bostancı reislerinin belli bölgelerde avlanabilme ve avladıkları balıklara karşılık olarak bostancıbaşıya yaptıkları bir ödeme dışında İstanbul sularında balık avı vergisini tahsil eden İstanbul Dalyan Mukataasının mültezimi olan balık eminine vergi ödememek gibi birtakım ayrıcalıkları bulunmaktaydı.[68] Has bahçeye bağlı olan hassa balıkçıbaşı, bostancı reislerinin avladıkları balıkların vergisini bunlardan tahsil ederek has bahçenin

64 1560 tarihli Budin Eyaleti Segedin Sancağı Kanunnamesinde Tise Nehri'nde avlanan balıkçılardan resm-i orak alınmayacağı belirtilmektedir, bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1992, s. 344. Burasının II. Selim dönemine ait kanunnamesinde ise ekin ekmeyerek balıkçılıkla geçinen reayanın otluk ve odunluk vermedikleri ve kendilerinden iki akçe resm-i orak alınmadığı belirtilmektedir, bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 7. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 461.

65 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3. Kitap, s. 417.

66 Bruce W. McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 6.

67 Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 392-393.

68 Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 393-394.

diğer gelirleriyle birlikte hazineye teslim ederdi.[69] Ancak bostancı ocağına bağlı reislerin kendilerine tanınan ayrıcalıkları kötüye kullanmalarından dolayı balık eminiyle bunlar arasında sıklıkla sorun yaşanmaktaydı.[70] 1664 tarihli bir belgeye göre Anadolu ve Rumeli hisarları dizdarlarının da iki dalyanı vardı ve ayrıca birer ığrıp kayığıyla balık avlamaktaydılar.[71]

Kayıkçılıkla balık avcılığının adeta iç içe geçmiş meslekler olduğu söylenebilir. Özellikle İstanbul'da aralarında çok sayıda bostancı ve yeniçerinin olduğu kayıkçı esnafından[72] balık avlayanlar bulunmaktaydı. Temmuz 1726'da İstanbul Mahkemesi tarafından "balık sayd edici kayıkçı esnâfı"ndan 58 kişi birbirlerine kefil olmak suretiyle kaydedilmişlerdi.[73] 1858 tarihli bir belgeye göre Sarıyer kayıkçı esnafı aldıkları irade-i seniyye ile sahibi olmayan yerlerde balık avlayabilmekteydiler.[74]

Miri dalyanlarda ve yine mahsulü padişah hassı olarak kaydedilmiş nehir, göl gibi av alanlarında devlet namına avlananlara miri balıkçı, miri sayyad denilmekteydi.[75] Bu avcılara yaptıkları hizmet karşılığında bazı vergilerden muafiyet tanınıyordu. Örneğin 17. yüzyılda Kili Kalesi çevresindeki miri dalyanların hizmetini kalenin zımmi reayası vergi muafiyeti karşılığında yerine getirmekte, buradaki Müslüman halk da dalyan için bin akçe ödeme yapmaktaydı.[76] Ohri Sancağı'nda, Ohri Gölü'nün çevresindeki köylerin reayası da miri için balık avıyla görevliydiler. Her gece kayıklarıyla gölde avladıkları

69 Rüsum-ı Dalyanhâ-yı Mahi ve Balıkçıbaşı ve Tevabii Mukataası yıllık 50 bin akçe maktu'yla ve diğer hadaik-i hümayun mahsulatıyla birlikte bostancıbaşının iltizamındaydı, BOA, AE, Sultan III. Ahmed 15892 (Ekim 1703). Ekim 1681-Ekim 1682 tarihleri arasında hadaik-i hümayun mahsulü maktu'u 10 yük 19 bin 700 akçe olup bunun 50 bin akçesi *"an mahsûl-ı dalyan-ı mâhi ve balıkçıbaşı ve reîsân"*dandı, BOA, D 7263.

70 Balık emini ile bostancı reisleri arasında yaşanan anlaşmazlık konusunda bkz. Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 395.

71 BOA, Cevdet Maliye 17158.

72 Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 27-30.

73 *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*, (haz. Fuat Recep vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 241-242. 1728'de İstanbul iskelelerindeki kayıklar, sahipleri ve çalışanların kaydının yapıldığı listede balıkçı kayıkları da yer almaktadır. Buna göre Samatya İskelesi'nde 14, Kumkapı İskelesi'nde 20 ve Galata Balıkpazarı İskelesi'nde 45 balıkçı kayığı bulunmaktaydı. Bkz. *a.g.e.*, s. 503-504, 507.

74 BOA, İ. MVL 396/17225 (Şubat 1858).

75 Biga'daki miri dalyanlarda avlanan dalyan reislerine de miri reis deniliyordu, BOA, Cevdet Maliye 28920 (Yıl 1732).

76 *83 Numaralı Mühime Defteri (1036-1037/1626-1628)*, (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001, s. 24.

balıkları gölün eminine teslim eden avcılar bu hizmetleri karşılığında muaf ve müsellemdiler.[77] Benzer muafiyetlere padişah vakıflarında da rastlanmaktadır. 15. ve 16. yüzyıllarda Gümülcine'nin Buri Köyü'nde yer alan göldeki dalyanın balık geliri II. Murad Vakfına bağlı olup buradaki dalyancıyan cemaati de resm-i kevvare ve ispençten muaftılar.[78] 17. yüzyılın sonlarında ise aynı hizmeti gören yedi usta bunun karşılığında avarızdan[79] muaf tutulmuşlardı.[80]

İstanbul'da ise "nefs-i nefis-i hümâyûn" için her gün balık avlamak üzere görevlendirilmiş özel bir grup bulunmaktaydı. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'da padişahın tüketimi için balık avlayan bu balıkçıların varlığı kentin alındığı günden beri söz konusuydu. II. Mehmed'e Petre kapısını açan Rumlardan 10'u muaf ve müsellem kabul edilmişlerdi, karitya ağıyla balık avlayan bu kişiler balık eminine öşür vermemekteydiler. Evliya Çelebi bu uygulamanın kendi döneminde de devam ettiğini ve bu müsellemlerin padişah için ayı balığı [fok] yakalamakla görevli olduklarını eklemektedir.[81] 1721'de padişah için balık avıyla görevli beş müsellem balıkçı da bu görevi İstanbul'un fethinden beri yaptıklarını ifade etmekteydi.[82]

Nefs-i nefis-i hümayun, yani padişahın sofrası için balık avlamakla görevlendirilen bu avcılar has bahçeye bağlıydılar ve her gün avladıkları taze balıkları Matbah-ı Amireye ulaştırmak üzere bostancıbaşıya teslim ediyorlardı.[83] Hadâik-i hâssa müsellemleri olarak adlandırılan[84] ve bostancıbaşının arzıyla atanan bu avcılar saray için balık avlama görevi karşılığında bir ücret almıyorlar, bunun yerine kendilerine bir müsellemlik beratı veriliyor ve bu sayede birçok muafiyete sahip oluyorlardı. 1686 tarihli bir belgede

77 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 325.

78 Cengiz Parlak, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümülcine Kazâsının İktisadî Durumu Üzerine Tespitler," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6, Temmuz 2013, s. 103.

79 Avarız, avarız-ı divaniye veya tekalif-i örfiyye, 16. yüzyılın sonlarına kadar, fevkalade zamanlarda alınan ve miktarı doğrudan Divan-ı hümayun tarafından tespit edilen bir vergi türüdür.

80 Gümülcine Kazası'nda Buri Kalesi sakinleri avarızdan muafiyet karşılığında Sultan Murat Han Vakfına bağlı olan Dalyan-ı Buri Mukataası için dalyanla ilgilenmek üzere yedi usta vermekteydiler. 1694'te mukataa emini bu dalyancıların görevlerini yapmadıkları şikâyetiyle İstanbul'a başvurmuştu, BOA, İE, Evkaf 2919.

81 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

82 BOA, Cevdet Saray 5856.

83 BOA, İbnülemin Muafiyet ve İmtiyazat 9 (Temmuz 1686); BOA, Cevdet Saray 3119 (Mart 1703).

84 BOA, Cevdet Saray 5856 (Mayıs 1721).

dört müsellem balık avcısının avarız-ı divaniye, cizye, tekalif-i örfiye ve şakka ile avladıkları balıkların vergisinden muaf oldukları belirtilmektedir.[85] 1704'te Şahin Zako adlı zimmiye avladığı büyük ve küçük balıkları bostancıbaşının görevlendirdiği adama her gün teslim etmesi karşılığında müsellemlik beratı verilmişti.[86] Beratında Zako'ya tanınan haklardan biri bu görevin kendisinin ölümünden sonra yetişkin oğlu varsa ona geçmesiydi. Zako'nun görevinin kendisinden sonra oğluna verilip verilmediğini tespit edemesek de müsellem balıkçılardan Dimitri'nin ölümünden sonra oğlu İskeled, babasının beratında yer alan şartlarla bu göreve atanmıştı.[87] Ancak bu görev her zaman babadan oğula geçmiyordu. 1745'te saray için ücretsiz olarak balık yetiştiren müsellemlerden Karavin'in beratını teslim ederek görevini bırakması üzerine boşalan yere Hermez atanmıştı.[88]

Müsellem balıkçılar beratlarına göre dalyan, ığrıp, karitya ve kayıklarıyla avladıkları balıkların vergisinden muaftılar. Fakat bu balıkçıların zamanla avlandıkları ığrıp veya kayık sayısını artırmaları, başkalarının avladıkları balıkları sahiplenerek bunlardan alınacak verginin tahsilini önlemeleri gibi suiistimalleri İstanbul sularında avlanan balığın vergisini tahsil eden İstanbul Dalyan Mukataasının gelirlerine zarar vermekte ve balık eminlerinin şikâyetlerine neden olmaktaydı. Bu şikâyetler üzerine 1719'da müsellem balıkçıların kendilerine tanınan hakları suiistimal etmeleri halinde muafiyetlerinin kaldırılacağı kabul edildi.[89]

85 BOA, İbnülemin Muafiyet ve İmtiyazat 9. Tekalif-i Örfiye ve Şakka, şer'i vergiler dışında devletin reayadan adlığı vergilerdi..

86 Şahin Zako'nun beratında belirtilen muafiyetler padişah için balık avlama görevinin beraberinde getirdiği avantajların genişliğini gösteriyor: Zako bu hizmeti karşılığında avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye ve şakkadan, masdariyeden, kul ve cariye resminden, ığrıplarından, istiridye kayığından, sefinesinden, kılıç, kalkan balığından, dalyan ve karityasından, büyük-küçük avladığı balığın resminden, kazma, kürek, kürekçi, ordu tekalifinden, fıçı, tulum ve kazgan bitirmesinden, kendi bağından hasıl olan şira resminden ve halkoz mutalebesinden, cizyeden, oğulları ve hizmetkârlarının asesbaşı, subaşı, yasakçı, acemioğları teklifinden, otlak, saman biçmekten ve beklemekten, kendisine ait giyecek, yiyecek-içeceklere müdahaleden, bac talebinden, evlerine ve ahırlarına askeri ve ehli örf taifesinin kondurulmasından, balık eminlerinin müdahalelerinden, yolculuk sırasında tebdil-i kıyafet ettiğinde bindiği ata, üzerindeki savaş aletine, yanındaki hizmetkârlarına müdahaleden, kendisinin samur kalpağı, sarı messine pabucuna müdahaleden muaf olup kendisi öldükten sonra da bu vazife yetişkin oğlu varsa ona verilecekti, BOA, İE, Muafiyet ve İmtiyazat 87 (Mart 1704).

87 BOA, Cevdet Maliye 21132 (Şubat 1756).

88 BOA, Cevdet Saray 6606 (Mart 1745).

89 Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 399-400.

Yukarıda belirtildiği gibi 1686'da dört müsellem balıkçı cizyeden muaftı. Şahin Zako'nun 1704 tarihli beratında muaf olduğu vergiler arasında cizye de yer almaktaydı. Ancak 18. yüzyılda tespit ettiğimiz diğer müsellem balıkçıların beratlarında avarız, tekalif-i örfiye ve şakka ile diğer tekaliften muaf ve müsellem oldukları belirtilmekle birlikte cizye muafiyetinden bahsedilmemektedir.[90] Bunun nedeni, Osmanlı Devleti'nin 1691'de yaptığı cizye düzenlemesinde bu vergiden muafiyeti kaldırması olmalıdır.[91]

Beratlarından anlaşıldığı üzere müsellem balıkçıların kendilerine ait dalyan, ığrıp gibi av araçları bulunmaktaydı. Ancak İstanbul'da Boğaz dışındaki miri dalyanı, hasılatın 2/3'ünü miriye vermek şartıyla kuran müsellem Nikola'nın 1716'da muafiyetinin kaldırıldığı gerekçesiyle dalyanı kurmamasından anlaşıldığı gibi müsellem balıkçılar kendi dalyanları dışında devlete ait dalyanlarda da avlanmaktaydılar.[92]

Evliya Çelebi'ye dayanarak başlangıçta sayılarının on olduğu anlaşılan müsellem balıkçılar zamanla azalmıştır. 1686'da bu balıkçıların sayısı dört,[93] 1721'de beş,[94] 1783'te ise yine dörttü.[95] İstanbul'da padişah için balık avlamakla görevli müsellem balıkçılarla ilgili kayıtlara 19. yüzyıldan sonra rastlanmamaktadır. Nitekim 19. yüzyılın sonlarında Balıkhane nazırlığı yapan Ali Rıza Bey, II. Abdülhamid zamanında saray için ihtiyaç duyulan balıkların, balık seçiminde kandırılmamak için balıkhane kaşercilerinden birinin refakatiyle bir serkilârî [kilercibaşı] memuru tarafından balıkhaneden satın alınma yoluyla temin edildiğini belirtmektedir.[96]

Saray için balık avlamak üzere bazı balıkçıların özel olarak görevlendirilmesine İstanbul dışında, Edime'de de rastlanmaktadır. Gelirleri Edirne

90 Müsellem balıkçılardan Canatu beratına göre avarız, tekalif-i örfiye, şakka ve diğer tekaliften muaf ve müsellemdi, fakat beratta cizye muafiyetinden bahsedilmemektedir, BOA, Cevdet Saray 3119 (Mart 1703). Yanaki v. Nikola'nın beratında ise istihkakına göre gereken cizyesinin alınacağı belirtilmekteydi, BOA, Cevdet Saray 860 (Ekim 1735). Müsellem balık avcılarından Karavin de cizye dışında avarız, tekalif-i örfiye ve şakkadan muaftı, BOA, Cevdet Saray 6606 (Mart 1745). 1783'te dört müsellem balıkçı sadece avarız, tekalif-i örfiye ve şakkadan muaftılar, BOA, Cevdet Saray 7680 (Ağustos 1783).

91 Halil İnalcık, "Cizye," *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 47.

92 BOA, Cevdet Maliye 2204 (Aralık 1793).

93 BOA, İbnülemin Muafiyet ve İmtiyazat 9. Uluskan, Evliya Çelebi'nin daha yaşadığı dönemde bu balıkçıların sayısının dört olduğunu belirtmektedir, *a.g.y.*, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 397.

94 Bu kişiler Yorgaki, Dimitri, Vasilaki, Ceranil ve Nikola'ydı, BOA, Cevdet Saray 5856 (Mayıs 1721).

95 BOA, Cevdet Saray 7680 (Ağustos 1783).

96 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 284.

Sarayı bostancı ocağına bağlı olan Meriç, Arda, Tunca nehirlerinde yakaladıkları balıkları İstanbul'a göndermek üzere beratla atanan on iki dalyancı bulunmaktaydı. Bu balıkçılar vermeleri gereken yıllık maktu' dört bin akçelik vergiyi ödedikten sonra yaptıkları hizmet karşılığında avarızdan muaf ve müsellemdiler. Bu balıkçıların azil ve ataması Edirne bostancıbaşısının arzıyla yapılıyordu. 1724'te bu balıkçılardan Nikola v. Dimitri'nin ölmesiyle yerine balıkçı Arakil v. Yegreser aynı şartlarla atanmıştı. Temmuz 1816'da beratla atanan Petraki v. Mihal'den diğer dalyancıların şikâyet etmesi sonucu 1821'de yerine Yanaki v. Anastas dalyancı olarak atandı.[97] Edirne'deki müsellem balıkçıların miri için avladıkları balıklar, padişahın İstanbul'da olduğu dönemlerde tuzlu ve kurutulmuş balık satan bakkal dükkânlarına satılmaktaydı.[98]

Bazı özel av alanlarındaki balık avı da sadece padişaha ait olmak üzere kısıtlanmıştı. Bunlardan biri olan Vize'de Apardos Pınarı'ndaki balıklar hassa-i hümayuna ait olup burada başkalarının balık avlaması yasaktı.[99] 16. yüzyılda Bursa'da Keşiş Dağı'ndaki [Uludağ] nehirlerin balıkları hassa-i hümayuna tahsis edilmişti ve burada da sadece miri balıkçılar avlanabilmekteydi.[100] Hassa-i hümayun için bu nehirlerdeki alabalık avı Bursa harc emininin gözetiminde yapılmaktaydı.[101]

Balık avcılarının deniz yaşantısına aşinalıkları devletin ihtiyaç anlarında onların tecrübelerinden yararlanmasını sağlıyordu. 1778'de Rusçuk kadısından, İsmail seraskeri komutasındaki ordunun zahire, mühimmat ve levazımının nakilleri için inşa edilen 150 adet üstü açıkta[102] çalışmak üzere ihtiyaç duyulan kürekçi ve dümenci için Rusçuk'taki kayıkçı ve balıkçılardan 250 kişinin hazırlanarak Yergöğü'ye gönderilmesi istenmişti.[103]

97 BOA, Cevdet Saray 4772 (Mayıs 1724); BOA, Cevdet Maliye 6371 (Ekim 1731); BOA, Cevdet Saray 4065 (Haziran 1821).
98 BOA, Cevdet Belediye 1160.
99 *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) II*, (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1999, s. 348-349.
100 *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) I*, (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1996, s. 451-452.
101 *12 Numaralı Mühimme Defteri I*, s. 422.
102 Tuna'da kullanılan bir gemi türü.
103 Emrullah Öztürk, "R-8 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1192-1193/M. 1778-1779)," Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2014, s. 500-501.

Av Organizasyonu

Balık avcılığı, özellikle de dalyan ve ağlarla yapılan avlanmada farklı sorumlulukları yerine getiren kalabalık bir avcı grubunun avlanma sürecinde görev almasını gerektirmekteydi. Av araç-gereç ve yöntemlerine bağlı olarak balıkları gözlemek, ağları çekmek, sandalları idare etmek gibi işler için çok sayıda personele ihtiyaç duyulurdu. Deveciyan'ın verdiği bilgilere göre şıra dalyanında reis ve yardımcısı dışında yirmi üç kişi, kurtağzı dalyanında on dört kişi, kırma-kepasti dalyanı için dokuz, çekme dalyanı için ise altı kişi gerekliydi.[104] Sürtme ağlardan manyat ile yapılacak balık avı için biri reis, yedi kişi ve ayrıca dört çifte kürekli bir kayık gerekirken, çamur ığrıbı için bir çifte kürekli sandal ve iki kişi yeterliydi.[105]

Balık avcılığı belli bir ustalık ve tecrübe gerektirmekle birlikte dalyanların kurulma mevsiminde burada çalışacak işgücünün çevre bölgelerden gelenlerden karşılanmasından[106] av süresince istihdam edilen personelin bir kısmının uzmanlık gerektirmeyen işlerde kol gücü sunan kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Av sürecinin organizasyonu av araç-gereçlerinin hazırlanmasından, gerekli personelin teminine kadar önemli bir harcama yapmayı gerektirmekteydi. Dalyanlar her yıl yeniden kurulurken bazı malzemelerin yenilenmesi gerekmekte, dalyan inşasında çalışacak işçiler için de ödeme yapılmaktaydı. 1768/69'da bir dalyanın tamiri için yapılan harcamalar arasında dalyan ve ambar tamiri için alınan malzeme, ustaların ücreti, dalyancılara bahşiş gibi ödemeler yer almaktaydı. Masraflar arasında yer alan "dalyan içûn kurbân" ödemesi ise muhtemelen av sezonunun başlangıcında verimli bir sezon geçirmek için kurban kesildiğini göstermektedir (bkz. Tablo 2). Van'daki bend-i mahi için 1709'da yapılan harcamalar arasında da iki adet kurban bedeli yer almaktaydı (bkz. Tablo 4).

Deveciyan, balık avcılarının bir ekip olarak patron-ücretli işçi ilişkisi yerine iş ortaklığına dayalı şirket gibi bir araya geldiklerini belirtmektedir.

104 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 318, 323, 325, 328.

105 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 340-341.

106 Gelibolu, Malkara, İnöz, Şarköy, İnecik, Tekirdağ ve çevre kazalardaki reayanın cizye tahsiliyle ilgili bir belgede bu yerlerin reayasının çoğunun amele, tüccar, orakçı, kayıkçı olup geçimlerini sağlamak için çevre bölgelerde ve özellikle Anadolu sahilindeki dalyanlarda oldukları belirtilmekteydi, BOA, Cevdet Maliye 20604 (Mart 1767).

Av sürecinde mal sahibi kumanya hariç av ve avcılar için gerekli tüm masrafları karşılardı. Kazancın paylaşımında ise avlanan balıkların vergisinin verilmesinden sonra kumanya, nakliye gibi masraflar düşülür ve ardından kalan gelir ekip arasında belirli esaslara göre paylaşılırdı. Örneğin bir şıra dalyanında masraflar çıkarıldıktan sonra kalan net hasılatın ¾'ünü dalyan sahibi almakta kalan para ise balık avcıları arasında eşit paylaştırılmaktaydı.[107] Iğrıpla yapılan avlanmada ise hasılattan vergi ödendikten sonra kalan paranın yarısını mal sahibi almakta diğer yarısı reis ve balıkçılar arasında paylaşılmaktaydı.[108] Ancak av ekibi arasında gelirin paylaşımında bölgelere göre farklı uygulamalar olabilmekteydi. Örneğin Menteşe'de bir vakfa ait olduğu anlaşılan av alanında avlanan balıkçılar arasında gelir paylaşımı, avlanan balığın yarısı vakfa verildikten sonra kalan balığın 2/3'ünü veya bütünün 1/3'ünü kayık ve ağların sahibi olan reis, kalanın 1/6'sını ise iki kayıkçı alacak şekilde yapılmaktaydı.[109] Biga Sancağı ve Tevabii Mukataasına bağlı miri dalyanlarda ise avlanan balıktan önce kumanya masrafları düşülüyor, ardından kalanın yarısı hazine için tahsil ediliyor ve diğer yarısı da reislerle adamları arasında paylaşılıyordu. Ancak belgede bu paylaşımın "kadimi üzere" yapıldığının belirtilmesinden başka reis ve adamlarının aldıkları hisse konusunda bir bilgi verilmemektedir.[110]

Av araç-gereçlerine sahip olmayan avcılar ortaklık kurma, kiralama yollarıyla bu malzemeleri temin edebiliyorlardı. Çengelköy'de Mihal b. Kosta geliri yarı yarıya paylaşmak üzere sahibi olduğu balık ağıyla avlanması için Yorgi b. İstrati ile ortaklık kurmuştu.[111] Bu çerçevede balık avında kullanılan araç-gereçlerin sahipliğinin bir yatırım yolu haline geldiği söylenebilir. Balık ağı hırsızlığı da zaman zaman yaşanan olaylardandı. Örneğin 1547'de Üsküdar mahkemesine gelen davada Yani b. Nikola'nın, Kosta b. Yorgi'nin Çengelköy sahilinde gece denize attığı ağlarını aldığı şahitlerle ispat edilmişti.[112]

107 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 402; diğer av yöntemlerinde gelirin paylaşımı için bkz. *a.g.e.* s. 402-404.
108 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 338.
109 Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, s. 76.
110 BOA, Cevdet Maliye 28920 (Ekim 1732).
111 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955/1546-1549)*, (haz. Nuray Güler), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 153.
112 *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, s. 212. Aralık 1573'te yine Üsküdar mahkemesinde görülen davada Ali b. Hasan, Recep b. Abdullah'ın mahzenindeki balık ağlarını aldığını itiraf

1815'te Gelibolu'ya satılmak üzere getirilen balıklardan alınacak vergiyle ilgili olarak balıkçılarla yaşanan sorun üzerine gönderilen emrin balık avı mevsimi olması nedeniyle dalyanların feshinden sonra ilan edilmesine karar verilmesinden anlaşıldığı gibi av mevsiminde dalyanların kurulu olduğu süre boyunca balıkçılar burada ikamet etmekteydiler.[113] Tekirdağ'da da sahildeki dalyanlarda çalışanlar gece iki levent kâfirin saldırısına uğramış, bunlar tarafından dövülmüş ve eşyaları çalınmıştı.[114]

Tablo 2. 1768/69'da Bir Dalyan İçin Yapılan Masraflar*

Bin yüz seksen iki senesinde dalyan ta'miri içûn masrûfât beyân ider		
Valkoz içûn keşân alındı	102	Kuruş
Dalyan içûn ekser (?) alındı	104	Kuruş
Dalyan içûn kazık alındı	75,5	Kuruş
	282	Kuruş
Anbar içûn tahta alındı	15	Kuruş
Dalyancılara bahşiş verildi	3	Kuruş
Dalyan içûn kurbân	2	Kuruş
Anbar ta'miri içûn tahta	3,5	Kuruş
	305,5	Kuruş
Fener(?) içûn verildi	1,5	Kuruş
Dülgerlere ûstâdiye verildi	7	Kuruş
Bir def'a çıra alındı	2	Kuruş
	316	Kuruş
Eski valkozlar için ve sâir şeyler içûn sâyi' voyvodalara	160	Kuruş
	476	Kuruş

Kaynak: BOA, D.BŞM.d 3927.

*Defterde dört dalyanın adı geçmekle birlikte bu dalyanların yeri belirtilmemektedir. Ancak aynı dalyanların adının geçtiği bir başka defterden (BOA, D.BŞM.d 3966) bu dalyanların Zihne Nahiyesi'ne bağlı Pravişte Köyü'nde oldukları anlaşılmaktadır. Defterde dalyan için yapılan masraftan başka buradaki dört dalyanda avlanan balıkların miktarı ve satışı hakkında bilgiler bulunmaktadır.

etmişti, bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563)*, (haz. Rıfat Günalan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 275.

113 BOA, Cevdet Maliye 3808.

114 *3 Numaralı Mühime Defteri 966-968/1558-1560*, (haz. Nezihi Aykut vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993, s. 311.

Balık Avcılarının ve Avcılık Faaliyetlerinin İdaresi

Balıkçılık faaliyetleriyle avcıların idaresi ve denetimi, ilgili av bölgelesinde balık gelirlerinin tahsis edildiği mali birim yetkilisinin sorumluluğundaydı. Balık gelirlerinin dirliklere tahsis edildiği bölgelerde dirlik sahibi, mukataalarda ise emin, mültezim veya malikâneci bu görevi üstlenmişlerdi. İstanbul, Silistre gibi balık avının önemli boyutlarda gerçekleştiği bölgelerde balık gelirleri birer mukataa olarak idare edilirken balık avı vergisinin tahsili ile balık avı ve satış süreçlerinin idaresi balık emini tarafından yerine getirilmekteydi.[115] Fekete'nin Macaristan'da düzenli balık avlanan nehirlerde avcılık faaliyetlerinin kontrolü ve verginin tahsiliyle görevli olduğunu belirttiği balıkçılık muhtarı balık emini olmalıdır.[116] Evliya Çelebi, padişah hassı olan Ohri Gölü'nde eminin görevini şöyle aktarmaktadır:

> Büyük emânetdir kim iki yüz aded neferâtlarıyla bu hükûmeti fermân-ı pâdişâhiyle zabt (u) rabt-ı tasarruf edüp şeb (ü) rûz gölün etraflarında sayd olunan mahîlerin öşr-i sultânîlerin alup anın izniyle sayyâdlar balık sayd ederler. Eğer emînin izinsiz bir kimesne nihânî bir şibr mâhî sayd ederse tercîm edüp siyâsetler ederler.[117]

İstanbul'da balık emini aynı zamanda kent ve çevresinde (Akdeniz, Karadeniz ve Boğaz'da) avlanan balıkların vergisini tahsil etmek üzere oluşturulan Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataasının da (Balıkhane Mukataası) işletmecisiydi.[118] İstanbul Dalyan Mukataası 16. yüzyılda üç yıllık tahvil süresiyle iltizamla verilmekteyken, 17. yüzyılda İstanbul

115 Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Silistre'de balık eminliği iltizamla alınmaktaydı. Balık emini, balık gelirinden Özi Kalesi askerlerinin maaşları için bir ödeme yapmakta ve paşaya da altı kese vermekteydi, bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, s. 189, 193. 18. yüzyılda Vidin'de de bir balık emini bulunmaktaydı, bkz. Mahir Aydın, *Vidin Kalesi -Tuna Boyundaki İnci-*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 102. İzmir'de de bir balıkhane emini bulunmaktaydı, BOA, Cevdet Evkaf 201 (Mart 1722).

116 Fekete, balıkçı muhtarının Osmanlı mukataa kayıtlarında Macarca *halasbiro* biçiminde yazıldığını belirtir, L. Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar, 1366-1699," *Belleten*, C. XIII, S. 52, Ekim 1949, s. 696-697.

117 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8. Kitap, s. 325. Selanik'teki Beşik Gölü'nün de bir balık emini vardı. Evliya Çelebi, o dönemde Selanik sakinlerinden Yahya Ağa'nın on yedi yük akçeyle iltizamında olan bu gölde eminin izni olmadan balık avlayanların cezalandırıldığını belirtmektedir, bkz. *a.g.e.*, s. 43.

118 BOA, Cevdet Maliye 2204 (Aralık 1793); BOA, Cevdet Maliye 14928 (Eylül 1798).

Gümrüğü Mukataasının bir parçası haline getirilmiş ve gümrük emini aynı zamanda balık eminliği görevini de üstlenmişti. 1706'da ise mukataa Gümrük Mukataasına bağlı kalmakla birlikte gümrük emininin tasarrufundan alındı ve malikâneyle işletilmeye başlandı. Bu durum da çok uzun sürmedi ve 1735'ten itibaren bu mukataa yine İstanbul Gümrük Mukataasının bir parçası olarak iltizam usulüyle bostancı ocağına bırakıldı.[119] Topkapı Sarayı'na bağlı bostancı ocağı saraya ait bağ ve bahçelerle, padişah ve saray personelinin kayıklarıyla ilgilenmek, Boğaz ve İstanbul'un Marmara, Karadeniz kıyılarının ve Boğaz adalarının güvenliğini sağlamak gibi görevleri üstlenmiş bir birimdi.[120] Bostancıbaşının görevleri arasında İstanbul sularındaki balık avının denetimi de bulunmaktaydı.[121] Böylece 1735'ten sonra Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataası, gelirinin belli bir bölümünü her yıl gümrük eminine vermek şartıyla bostaniyan-ı hassa ocağı tarafından işletildi. Bostancıbaşı her yıl iltizamla ocağın orta çavuşlarından birine mukataayı ihale etmekte ve bu kişi balık emini olarak atanmaktaydı.[122] Bu uygulama aynı zamanda balık eminleriyle bostancı ocağı reisleri arasında balık avı ve vergi konularında yaşanan anlaşmazlıklara bir çözüm oluşturmuştu.[123]

II. Mahmud döneminde yeniçeri ocağının kaldırılması (1826) bostancı ocağını da etkilemiş ve ocak bu dönemde yeni kurulan Asakir-i Mansure Ordusunun düzenine uygun olarak birtakım değişikliklere uğramıştı.[124] Bu düzenlemeler çerçevesinde yeni oluşturulan talimli hassa bostancı ocağının zabit ve neferlerinin yönetimi bostancıbaşı ağaya, ocağın mali yönetimi ise bir nazıra bırakılmıştı. Talimli hassa bostancı ocağının en büyük amiri olan bostancıbaşı ağanın kıyıların güvenliği ve asayişi konu-

119 Uluskan, "İstanbul Balıkhanesi," s. 539-545.
120 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 465; Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusunun Temeli Mu'allem Bostaniyân-ı Hassa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilâtı," *Tarih Dergisi*, S. 34, s. 348-352.
121 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 476.
122 1755'te gümrük eminine verilen mal yıllık 5 bin kuruştu, BOA, Cevdet Maliye 25665 (Nisan 1755); BOA, Cevdet Maliye 8244 (Şubat 1755); BOA, Cevdet Saray 1434 (Eylül 1798).
123 Uluskan, "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 396.
124 Özcan bu dönemde bostancı ocağının da kaldırıldığını belirtmekle birlikte aslında bu ocağın yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusunun düzenine uygun olarak birtakım ıslahatlarla yapısal bir değişiklik geçirdiğini ifade etmektedir, bkz. *a.g.m.*, s. 356.

sundaki görev ve yetkileri devam etmişse de bundan önce bostancıbaşıların üzerinde olan Dalyan-ı Mahi Mukataası da dahil olmak üzere birçok önemli gelir kaynağının idaresi nazırlara devredilmiştir.[125]

Böylece İstanbul sularındaki balık avcıları bostancıbaşı ile 1735'ten itibaren bostancı ocağı personelinden olan balık emininin sorumluluğunda faaliyet göstermekteydiler. Balık emini mukataa sınırları içinde balıkçılara avlanma izni vermekte ve avlanan balıkların vergisini tahsil etmekteydi.[126] İstanbul'daki çeşitli balık avı malzemesi ve ürünlerinin imalatı ve satışıyla ilgili esnaf da balık eminine bağlı olarak çalışmaktaydı. Evliya Çelebi, balık eminine bağlı 300 görevli çalıştığını, bunlardan 70 kolcunun görevinin özellikle balık avı ve satışıyla ilgili esnafı denetlemek olduğunu belirtmektedir.[127] Balık emininin hizmetinde balık kâtibi,[128] balıkhane yasakçısı,[129] balıkhane ambarcısı[130] gibi görevliler çalışmaktaydı.

Dalyan inşası gibi deniz alanında yapılacak tasarruflar bostancıbaşının sorumluluğundaydı. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre denize bostancıbaşının izni olmadan bir kazık dahi çakılamazdı.[131] 1827'de Ahmed Ağa Beykoz, Yalı Köyü'ndeki dalyanını biraz daha açığa kurmak için izin talep ettiğinde konu bostancıbaşıya havale edilmişti.[132] Ancak balık avı ve satışıyla ilgili davalarda balık emini ve bostancıbaşı (veya bunların temsilcileri) mahkemede birlikte hazır bulunurdu.[133] İstanbul'da

125 Özcan, *a.g.m.*, s. 376, 383. Doğan bu dönemde gelirleri Mansure Ordusuna tahsis edilen mukataanın, Mukataat Hazinesine bağlandığını belirtmektedir, bkz. *"Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık,"* s. 50-51. Mukataat Hazinesine bağlı olan Balıkhane Mukataası 1834'te iltizamla kaptan paşanın uhdesindeydi, BOA, Cevdet Bahriye 3837. Mukataanın 1839'dan sonra ihalesi, ihale bedelleri ve mültezimlerine dair örnekler için bkz. Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Balıkçıları*, s. 140-141.

126 BOA, Cevdet Maliye 25665 (Nisan 1755).

127 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 253-255.

128 Balık kâtibi Mehmed Efendi'nin vefatından sonra yerine 1733 Nisanında oğlu İbrahim atanmış ancak bir yıl sonra İbrahim'in de vefat etmesi üzerine bu göreve Ahmet getirilmişti, BOA, Cevdet Maliye 8114 (Ekim 1734). Eylül 1792'de balıkhane kâtibi Mahmud'un vefatının ardından bu göreve Ahmet atandı, BOA, HAT 1452/13.

129 1606'da balık emini olan Murat Çavuş, bu hizmeti gören Ali'nin görevini yapamadığı gerekçesiyle yerine 61. bölükte görevli sipahi Ali İsmail'in atanmasını istemişti, BOA, AE, Sultan I. Ahmed 24 (Ocak 1606).

130 1798'de balıkhane ambarcısı Numan'ın ölümünden sonra bu görev oğluna verildi, BOA, Cevdet Maliye 14928 (Eylül 1798).

131 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

132 BOA, Cevdet Bahriye 30 (Mart 1827).

133 1721'de müsellem balıkçılarla balık emini arasında yaşanan sorun üzerine açılan davaya bostancıbaşının atadığı mübaşir katılmıştı, BOA, Cevdet Saray 5856. 1683'te Galatalı balık satıcıları ile balık emini

balık avcılığı faaliyetini icra ederken kurallara uygun hareket etmeyenlerin cezalandırılmasını da bostancıbaşı yerine getirmekteydi. Nikola ve Tokodoş adlı balıkçıların usul ve nizama uygun hareket etmediklerinden dolayı defalarca uyarılmalarına rağmen bu hareketlerine devam etmeleri üzerine Kıbrıs'a sürülmeleri için bostancıbaşıya emir verilmişti.[134] İstanbul'dakine benzer biçimde Edirne Sarayı bostancı ocağı da Edirne'deki balıkçılık faaliyetlerinin idaresi, denetimi ve balık avı gelirlerini toplamakla yükümlüydü.[135]

İstanbul dışında da avcıların avlanabilmek,[136] dalyan kurmak için mali yetkiliden izin almaları gerekmekteydi. Liva-i Biga ve Hassaha-yı Cezire-i Bozcaada ve Dalyanha-yı Mahi-i Kolyoz ve Beytülmal ve Tevabii Mukataasına bağlı miri dalyanları kurma iznini mukataa mutasarrıfı her yıl av mevsimi geldiğinde tezkereyle istediği kişilere vermekte ve avlanan balığın yarısını miri için almaktaydı. İzin almaksızın kurulan dalyanlar ise yıktırılabilmekteydi.[137] Burada ığrıpla avlanacakların da mukataa mutasarrıfından izin almaları gerekmekteydi.[138] Üçüncü bölümde ayrıca ele alınacağı gibi balıkçıların avlanmak için yetkililerden izin almaları kaçak balık satışını engelleyerek vergi tahsilini sağlamaya yönelik bir tedbirdi. Ancak 1618'e ait bir örnekte gelir kaybını önlemek için avlanmayan balıkçıların avlanmalarını sağlamaya yönelik bir yetki kullanımı görmekteyiz. Veziriazam Halil Paşa'nın hassı olan Toyran Gölü'ndeki balıkçıların birkaç yıl vergilerini ödemeyerek avlanmayı bırakmaları üzerine Selanik ve Toyran kadılarına avlanmamakta inat eden balıkçıların

arasında görülen davada Bostancıbaşı Ahmet Ağa da bulunmuştu, bkz. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, C. 1, (haz. Timur Kuran), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 313-315.

134 BOA, Cevdet Belediye 6001 (Ocak 1819).

135 Murat Yıldız, "15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayişi Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı," *History Studies*, C. 3/3, Y. 2011, s. 388.

136 Rumeli'de Paşa Sancağı'ndaki Tahyanos Gölü'nün Marmaracık ve Tevabii Mukataasının sınırları içinde kalan bölümünde malikânecinin izni olmadan avlanmak yasaktı, BOA, Cevdet Maliye 5935 (Haziran 1747).

137 BOA, Cevdet Maliye 28920 (Ekim 1732).

138 1678'de Biga Mukataasında kolyoz emini olan Yusuf burada, Kemer Köyü Limanı'nda ığrıpla avlanmak isteyen Mustafa'ya izin temessükü (senedi) vermişti, BOA, A.DVNS.MHM.d 96/200 ve 96/66. Nitekim mukataanın dalyanlarında avlanacak kişilerin emin tarafından seçileceği hususu Yusuf'un beratında belirtilmekteydi, BOA, A.DVNS.MHM.d 96/47 (Mayıs 1678).

kürek cezasına çarptırılmak üzere isimlerinin İstanbul'a bildirilmesi emredilmişti.[139]

Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinde de balıkçıların avlanmak için izin almaları uygulamasının devam ettirildiği görülmektedir. Nizamnamede, kendi ihtiyaçları için balık tutan savaş gemileriyle ticaret gemilerinin personeli muaf olmak üzere; deniz, nehir, göl, derelerde balık ve diğer su ürünlerini avlayacakların bunun için bölgedeki yetkililerden bir ruhsat alacakları belirtilmekteydi.[140]

139 *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618)*, (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000, s. 156.
140 *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 2, s. 122.

İkinci Bölüm

OSMANLI SULARINDA AVLANMA HAKKI

Dalyan ve Volilerin Hukuki Statüsü

İslam hukukuna göre sular mülkiyete konu olmayan mubah, yani hakkında şer'i bir emir veya yasak bulunmayan, yapılması yahut yapılmaması kişinin arzu ve isteğine bırakılan, caiz görülen şeylerdendir. Denizler, göl, nehir, kaynak gibi yerlerde mülkiyet söz konusu olmayıp buraları insanlığın ortak tasarrufuna açıktı. Sadece özel mülklerdeki kaynak, kuyu, havuz, çay gibi sularda mülk sahiplerinin başkalarının temel ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmamak kaydıyla özel tasarruf hakları vardı.[1] Büyük nehirlerden genelin menfaatine zarar vermeyecek şekilde herkes eşit faydalanabilir, burada gemilerin seyrüseferine engel olacak şekilde başkalarına özel tasarruf tanınamazdı. Sular üzerinde mülkiyet söz konusu olmasa da bir hâkimiyet ve kontrol hakkı bulunmaktaydı. Müslüman bir devletin arazisi içindeki sular o devletin mülkü değil, fakat hâkimiyeti ve kontrolü altındaki alanlardı. Denizden faydalanma ve ülke güvenliğini sağlama çerçevesinde bu hâkimiyet ve kontrol devletin karaya bitişik deniz şeridinde yani karasularında da geçerliydi.[2] Ahmet Özel, sular üzerinde hâkimiyetin toprağa bağlı bir hak olduğunu vurgulamaktadır; toprağa sahip olan burada bulunan su üzerinde de bazı kısıtlamalarla birlikte hak ve kontrol yetkisine sahiptir. İç ve kapalı denizler, göller, limanlar, koylar, karasuları ve boğazlar kara sahası gibi devletin otoritesine tabi deniz alanlarını, modern tabirle deniz ülkesini oluşturmaktadır.[3]

İslam hukukunda insanlığın ortak kullanımına açık olmasından dolayı sular üzerinde devlete veya şahıslara ait bir mülkiyetin söz konusu olmayacağı prensibine karşılık Osmanlıda av alanlarının, özellikle de dalyan ve volilerin arazi hukukunda olduğu gibi mülk, vakıf ve miri statüde bulunduğu görülmektedir.[4] İstanbul, Boğaziçi'nde mülk ve vakıflara

1 Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Darülislam Darülharb*, İklim Yayınları, İstanbul 1988, s. 94-95; Hasan Hacak, "Mülkiyet," *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 545; Cin, *a.g.m.*, s. 91.

2 Özel, *a.g.e.*, s. 95-97.

3 Özel, *a.g.e.*, s. 95.

4 Bu durum dalyan ve voliler dışında tuzlalar için de söz konusuydu. Güçer, deniz kıyıları, göller veya yeraltı tuz kaynaklarının mülkiyetinin devlete ait olmakla birlikte zaman zaman tuzlalarda da mülkiyet veya vakıf örneklerine rastlandığını belirtmektedir, bkz. Lütfi Güçer, "XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, Y. 1963, s. 98-101.

ait dalyan ve voli örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin Zafire b. Dimitri, Küçükçekmece'de bir eviyle birlikte sahildeki dalyanın ¼ hissesine sahipti ve 1655'te bunları kocasına satmıştı.[5] Boğaziçi'ndeki birçok volinin de sahibi vardı.[6] Büyükdere'deki Kefali Köyü dalyanı ise Abdurrahman Bey Vakfının mülkiyeti ve tasarrufundaydı.[7] İstanbul'daki kadar çok olmasa da başka bölgelerde de mülk ve vakıf statüsünde dalyan ve voliler mevcuttu.[8]

Hukuki işlemler açısından mülk durumundaki dalyan ve voliler, gayrimenkul gibi işlem görmekteydiler. Bunlar sahipleri tarafından alınıp satılmakta, vefatlarının ardından mirasçılarına kalmaktaydılar. 1725'te Beykoz önündeki baş ve orta dalyanlar denilen iki dalyan ile Kadıköy, Moda Burnu'nda ve Kilyos'taki mülk dalyanların 10 hisse üzerinden 1 ¼ hissesi Arnavutköy sakinlerinden Hermez'e aitti ve onun ölümünden sonra bu hisseler mirasçıları tarafından satılmıştı.[9] 11 Aralık 1778'de Yanaki v. Manol'un müzayedede satın aldığı ve kendisine mülkname-i hümayunu verilen emlak arasında Kila (Kilyos?) dalyanının 25 akçe hissesi ile Beykoz dalyanının 0,5 hissesi de bulunmaktaydı.[10] Mülk arazilerin vakfedilebilmesi gibi mülk dalyanlar da vakfedilebilmekteydi. 16. yüzyılın başlarında Ohri'de Balko adlı zımminin mülkü olan Drin dalyanı ile Dimitri ve Palko adlı zımmilerin mülkleri olan Ruk dalyanı Ohri'nin eski sancakbeylerinden Süleyman Bey'e satılmış, Süleyman Bey de satın aldığı bu dalyanları yine buradaki değirmenleriyle birlikte Ohri'de yaptırdığı muallimhane için vakfetmişti.[11]

Mülk ve vakıf statüsünde olanlar dışında İstanbul ve diğer bölgelerde birçok dalyan da miriye aitti. Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda İstanbul'da

5 *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1655)*, (haz. Baki Çakır), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 69.

6 Örnekler için bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 418-430.

7 BOA, I.MMS 40/1655.

8 Cunda Adası'ndaki bir dalyan Kılıç Ali Paşa'nın Tophane'deki vakfına aitti, BOA, Cevdet Evkaf 31553 (Nisan 1793). Sinop'ta bir dalyan Hacı Hristo'nun mülküydü, BOA, A.MKT.UM 395/28 (Eylül 1859).

9 Taylan Akyıldırım, "259 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)," Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 396.

10 BOA, Cevdet Maliye 9939.

11 *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri ile 94 ve 1078 Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) IV*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 385, 389.

300 dalyan olup[12] bunların 20 tanesi miriydi.[13] Bu dalyanların önemli bir kısmı bölgenin fethi sırasında devlete kaydedilmek suretiyle bu statüyü kazanmış olmalıdır. Ancak farklı statüdeki dalyanlar zaman içinde miri dalyana dönüştürülebiliyordu. Örneğin Karlıili'nin Anglikasrı Kazası'ndaki mülk ve tımar olan yedi dalyan 1530 tarihli tahrirde "emr-i şerîf mûcebince hassa kayd" olunmuştu.[14] 19. yüzyılın başına ait bir başka örnekte ise darü'l-harbe firar eden Tuni'nin aralarında Süzebolu Köyü'ndeki 2,5 hissesine sahip olduğu bir dalyanın da bulunduğu malları miri için zapt edilmiş, ancak bu dalyan daha sonra Balasya'ya satılarak mülkname-i hümayunu verilmişti.[15]

Midye, istiridye gibi deniz kabuklularının avlandığı, tarla olarak adlandırılan yerlerde de özel bir tasarruf söz konusuydu. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Samatya'dan Rumeli Kavağı ve Fenerbahçe'den Anadolu Kavağı'na kadar uzanan alanda dokuz yerde bulunan bu tarlaların tasarrufunun İstanbul'un gedikli taze balıkçı esnafına veya bunların ondalıkçı denilen kiracılarına ait olduğunu belirtmiştir.[16] İstanbul'da Tersane-i Amire yapıları önündeki alanda sahilden ve denizdeki sallardan midye ve istiridye ihracı izninin kaptan-ı deryanın arzıyla verilmesi[17] buradaki tarlaların miriye ait olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da balık av alanlarında bu şekilde özel tasarruflara izin vermesi kentin alınmasından sonra buradaki Bizans uygulamasının devam ettirilmesiyle açıklanmaktadır.[18] Bizans balıkçılığında kıyıda ev veya arazileri bulunan mülk sahiplerinin başkalarının burada avlanmalarına engel olma çabaları sıklıkla görülse de geleneksel uygulama avcıların denizde diledikleri yerde avlanabilmeleriydi. Fakat herkese açık avlanma balık avcılığında en verimli alanlar olan kıyı hatlarında dalyanların kurulabilmesinde sıkıntı yaratmakta ve kısa vadeli çıkarların yönlendirdiği

12 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

13 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, I. Cilt, 2. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 469.

14 *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri ile 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530) II*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 4.

15 BOA, Cevdet Maliye 9806.

16 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 262. 21 Eylül 1871 tarihli nizamnameyle İstanbul ve civarındaki midye ve istiridye tarlaları 44 adet gedik olarak belirlenmişti, Sayın, *a.g.e.*, s. 682.

17 BOA, Cevdet Maliye 10998 (Mayıs 1795).

18 Cin, *a.g.m.*, s. 91-92.

bu tür avcılıkta uzun vadede balık kaynaklarına zarar verilebilmekteydi. Bu sorunları aşmak için birtakım hukuki düzenlemeler yapılmış ve İmparator VI. Leo (886-912) döneminde çıkarılan bir kanun maddesiyle kıyıdaki mülk sahiplerinin hakları deniz tabanına kadar genişletilmişti. Aslında eskiden beri süregelen teamüle göre deniz kıyısında avlanma hakkı burayı ilk kullanana aitti. Ancak VI. Leo'nun bu düzenlemesiyle ilk kullanan kişi yerine sahildeki mülk sahibinin kullanım hakkı esas kabul edilmiş olmaktaydı. Buna göre mülk sahibi mülkiyetindeki kıyıdan başkalarının faydalanmasını engelleyebilir, burada ancak kendisi dalyan kurabilir, işletebilir veya bunu satabilirdi. Böylece denizin belli bir bölümü üzerinde özel mülkiyet hakkı geliştirilirken burasının herkese açık olma durumu ortadan kalktı ve sonuçta *res communis*[19] kavramı daraltılmış oldu. Dalyan avcılığını geliştirmeyi amaçlayan bu düzenlemeler arasında kıyıdaki arazi sahiplerinin arazilerinin uzunluğunun tek başına bir dalyan kurmaya yetmemesi halinde komşusuyla ortak hareket etme zorunluluğunun getirilmesi de bulunmaktaydı.[20]

Halil Cin, Osmanlıda kıyıların hukuki rejimini ele aldığı makalesinde av alanlarının mülk, vakıf, miri olmasını değerlendirirken dalyan veya volinin kıyısında yer aldığı arazinin statüsünü dikkate almıştır. Cin'e göre Osmanlıda kıyı arazileri esas olarak mevat statüsünde kabul edilip mevat arazinin ihya yoluyla mülk veya miri araziye dönüştürülebilmesinin sonucunda kıyıdaki araziler de bu statülerden birini kazanmıştır.[21] Dalyanlardaki tasarruf hakkı ise esas olarak su üzerindeki intifadan [yararlanma] ibaret olmakla beraber; çalışanların ikameti, balık av malzemelerinin ve avlanan balıkların saklanması için karada yeri bulunan dalyan ve voliler bağlı olduğu araziyle bir bütün halinde değerlendirilerek arazi mülk, vakıf veya miri ise denizdeki av alanı da aynı statüde kabul edilmişlerdir.[22] Buna göre mülk,

19 Roma hukukundan devşirilmiş bir ibare olan *Res communis* günümüzün "insanlığın ortak mirası" kavramının bir öncülüdür. 6. yüzyılda Bizans İmparatoru İustinianos kendi kanun düzenlemelerini yaparken Roma hukukunun bu ilkesini şöyle formüle etti: "Tabiatın kanunu gereği hava, akarsular, deniz ve deniz kıyıları insanlığın ortak malıdır."

20 George C. Maniatis, "The Organizational Setup and Functioning of the Fish Market in Tenth-Century Constantinople," *Dumbarton Oaks Papers*, V. 54 (2000), s. 14-15.

21 Cin, *a.g.m.*, s. 85-86. Mevat: Kimsenin herhangi bir şekilde faydalanmadığı işlenmemiş, sahipsiz toprak.

22 Cin, *a.g.m.*, s. 93; Berki ve Çumralı da konuyla ilgili yaptıkları değerlendirmede dalyan ve volilerin tapu ile alakasını, karada yeri olan bu av alanlarındaki intifa hakkının karadaki arazinin haklarına tabi tutulmasından kaynaklandığını belirtmektedirler, bkz. *a.g.e.*, s. 9.

vakıf, miri dalyanlar ve voliler kıyıdaki arazinin bir parçası olarak bu statüyü almışlardır. Nitekim bu tür dalyan ve voliler hukuki işlemlerde kıyıdaki araziyle birlikte, bu arazinin bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Örneğin 3 Mart 1725'te Abdullah Bey'in, İsmihan Hatun ile oğlu es-Seyyid Ahmed Çelebi'ye sattığı Sarıyer Karyesi'ndeki voli yeri diye bilinen mülk arazisi bir tarafı İbrahim Çelebi mülkü, bir tarafı dere, bir tarafı yol ve bir tarafı denizle çevrilmiş olarak iki balık mahzenini içeren bir balık saydgâhından [avlak yeri] oluşmaktaydı.[23] Dergâh-ı ali kapıcıbaşılarından Ahmed Ağa da Beykoz yakınlarında, Yalı Köyü'ndeki dalyanını sahildeki eviyle ilişkilendirerek "sahilhânemizin kadîmden dalyanı" şeklinde ifade etmekteydi.[24]

Ancak kıyıyla bir bağı olmayan, su alanı içinde müstakil bir av alanı durumunda olan dalyan ve voliler de bulunmaktaydı. Halil Cin, bu şekilde kıyı arazisi ile herhangi bir bağlantısı olmayan dalyan ve volilerin mülk veya vakıf olma özelliğinin suyun rakabesini [sahipliğini] içermeyip sadece bir menfaat mülkiyetinden ibaret olduğunu kabul etmektedir.[25]

Hukuki açıdan İslam hukukunun suların mülkiyete konu olmadığı anlayışı karşısında bu av alanlarındaki mülkiyet, vakfiyet ve miri statünün niteliğine bağlı olarak av alanları üzerinde rakabenin olup olmadığı sorusu önem kazanmaktadır. İslam hukukunda mülkiyetin sadece nesneler üzerinde değil bu nesnelerden yararlanma hakkı, menfaat üzerine de kurulabilmesine bağlı olarak bir şeyin bizzat kendisine sahip olmayı içeren rakabe mülkiyeti ile o şeyi kullanma ve hukuki, doğal semerelerinden yararlanma hakkını içeren menfaat mülkiyeti ayrı ayrı değerlendirilmekteydi. Bir mal üzerindeki rakabe mülkiyeti ile menfaat mülkiyeti tek bir kişide olabileceği gibi (tam mülkiyet) ayrı kişilerde de (eksik mülkiyet) olabilirdi.[26] Halil Cin, dalyanlarda sadece balık yakalamayı içeren bir hak tanındığını, su veya zemin üzerinde herhangi bir yetki verilmesinin söz konusu olmadığını ve bu şekliyle dalyanlardaki tasarruf hakkının menfaat mülkiyeti olduğunu

23 Akyıldırım, *a.g.t.*, s. 101. Ana, oğul da aynı gün bu araziyi İsmail Efendi'nin para vakfının mütevellisi Halil Çelebi'ye 400 kuruşa satmış, ardından da yıllık 70 kuruşa olmak üzere üç yıllığına kiralamışlardı, *a.g.t.*, s. 102. 1655'te bir zımminin Fenerkapı'da sattığı menzilinin müştemilatı arasında bir dalyan da bulunmaktaydı, bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil*, s. 263.

24 BOA, Cevdet Bahriye 30 (Mart 1827).

25 Cin, *a.g.m.*, s. 93.

26 M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2001, s. 352-357; Cin, *a.g.m.*, s. 82.

kabul etmektedir.[27] Tasarruf hakkının bir çeşit mülkiyet hakkı olması nedeniyle karada yeri olan dalyan ve voliler mülk, miri, vakıf olmasına göre feraiz [yani miras ve bunun vârislere intikal ve taksimi] kanunlarına göre; karada yeri olmayanlar ise aksine bir hüküm olmadıkça mülk gibi feraiz kurallarına göre intikal edeceklerdi.[28] Nitekim Bosna'da Hersek Sancağı'ndaki bir nehir üzerinde yer alan dalyanın sahibi Abdullah bin Salih'in ölmesinden sonra dalyan, mirasçıları olan annesine ve amcaoğluna intikal etmişti.[29]

Osmanlı hukuk metinlerinde sular hukukuna dair arazi hukukunda olduğu gibi kapsamlı açıklamaların yer almaması Osmanlı Devleti'nde dalyan ve volilerin hukuki statüsünün niteliğini anlamayı zorlaştırmaktadır. Ancak 1705'te Boğaziçi'nin Karadeniz ağzında, Kilyos'ta bulunan miri dalyanın yakınında kurulmak isteten yeni bir dalyanla ilgili belge av alanları için tanınan hakları anlama açısından yardımcı olabilecek niteliktedir. Yeni dalyan için izin almak isteyen Zifiri'nin talebi burada dalyan kurmayı ve balık avlamayı içermekteydi. Bu talep, aslında burada bir miri dalyan olmakla birlikte hazineye faydası olacağı gerekçesiyle kabul edilmiş hatta bu dönemde İstanbul'daki balık avcılarının 1/3 oranında ödedikleri vergiyi kendisinin 1/5 olarak ödemesine izin verilmişti.[30] Burada miri olduğu belirtilen Kilyos dalyanıyla ilgili 1784'e ait bir belge de miri-mülk dalyanlara dair ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Belgede has bahçedeki Orta-i Kebir Vakfına bağlı olduğu belirtilen Eski Fener mevkiindeki miri Kilyos dalyanı bu tarihte aynı zamanda Kosta, Hristo ve İsmail'in tasarrufundaydı. Mutasarrıflar dalyan üzerindeki haklarını "hîn-i fetihden berü âbâ an-cedd irsen ve şirâ' iş bu yedimizde olan hüccec-i şer'iyye ile milk ve hakkımız (?)" olarak ifade etmekteydiler. Buna göre aslında miri olan dalyan satın alma yoluyla nesilden nesle bu kişilerin tasarrufuna geçmişti. Kıyıda arazisi olmayan

27 Cin, *a.g.m.*, s. 95-96. Berki ve Çumralı da dalyan ve voli sahipliğinin deniz ve göllerin zemininde herhangi bir mülkiyet hakkı vermediğini burada sadece balık avlama yani intifa hakkının söz konusu olduğunu belirtmektedirler, bkz. *a.g.e.*, s. 7.

28 Cin, *a.g.m.*, s. 93.

29 Dalyanın bir hissesine sahip olan Abdullah'ın annesi bu hisseyi buradaki kalenin yerli ağalarından Hasan'a ferağ etmiş, dalyandan iki hisseye sahip olan amcaoğlu ise bunları oğlu Derviş Mehmed'e bey'-ü bat-ı kat'i [kati satış] ile satarak ferağ etmişti [çekilmişti]. Babasından dalyan hisselerini satın alan Derviş Mehmed, Hasan'ın dalyanın miri arazi statüsünde olduğunu iddia ederek kendisinin dalyanla alakasını kesmeye çalışmasından şikâyetçi olmuştu, BOA, Cevdet Adliye 5623 (Haziran 1781).

30 BOA, AE, Sultan III. Ahmed 7445.

dalyanın mutasarrıfları muhtemelen balıkçılıkla ilgili eşyalarını koymak için Sultan Bayezid Han Vakfına ait kıyıdaki bir araziyi yıllık 1220 akçeye kiralamaktaydılar. Mutasarrıflar, başka balıkçıların kendi dalyanlarının yakınlarında, balıkların geçiş güzergâhı üzerine ağ atarak avlandıkları ve vakıftan kiraladıkları araziye de kulübeler yaptıkları şikâyetiyle mahkemeye baş vurmuşlardı. Nitekim kendilerine ihsan edilen fermana göre Kosta, Hristo ve İsmail'in "âbâ an-cedd bâ-hüccec-i şer'iyye ve evâmir-i aliyye mutasarrıf" olduklarını belirttikleri Kilyos dalyanının yakınında başkalarının dalyan kurmaları ve balık avlamaları yasaktı.[31] Buna göre Kilyos dalyanında mutasarrıflara mülkiyetle tanınan hak dalyan alanında balık avlamayı, dolayısıyla balık mahsulüne sahip olmayı içeren bir tasarruftan ibaretti ve bu tasarruf irsi bir nitelik taşımaktaydı.[32] Nitekim defterdar-ı esbak Hacı İbrahim Efendi Vakfına ait Sığla Sancağı'nın Balat Nahiyesi'ndeki dalyanda vakfın tasarrufunun "mahsûl-ı dalyan"ı içermesi vakıf dalyanlarda da aynı durumun geçerli olduğunu göstermektedir.[33] Bu örneklerden hareketle İslam hukukunun bu konudaki temel prensibine uygun olarak av alanlarında suyun zeminini içeren rakabeyle ilgili bir tasarrufun değil, sadece avlanma hakkının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.[34]

Osmanlıda mülk dalyan veya volilerin bir kısmı Bizans döneminden kalmış olmalıdır, ancak Osmanlı yönetiminde de bu tür tasarruflar bir itiraz olmaksızın devam ettiği gibi bunlara yenileri de eklenmiştir. Nitekim 1556'da Avlonya'da İlbasan miralayının uhdesinde bir dalyan Dare Hatun'a temlik edilerek mülkname-i hümayununun verilmesi emredilmişti.[35] Balık

31 BOA, Cavit Baysun'un Terekesinden Satın Alınan Evrak 1/3.

32 Benzer bir örnek olarak, 1878'de İzmir, Çeşme sakinlerinden olup kocabaşılık [Hıristiyan köyünde temsilci] görevini yürüten Manolaki bu görevden azlinden sonra ailesini geçindirmek üzere İzmir'de Çakalburnu denilen yerde başkalarının faydalanmamaları ve çıkan hasılatın vergisini ödemek üzere balık vs. çıkarmak için denizden bir miktar alanın *evladiyyet üzere* kendisine ihsan edilmesini istemişti, BOA, ŞD 2891/63.

33 Dalyanın mahsulü daha sonra bu vakıftan çıkarılarak bir başka vakfa kaydedilmiş, Tanzimatla birlikte [illegible] voyvodalara ait gelirlerin Maliye Hazinesi tarafından idare olunmaya başlamasıyla 1840'tan itibaren söz konusu dalyanın da bu hazine tarafından idare edilmesine karar verilmişti, BOA, İ.DH 62/4112.

34 Koçu da dalyan ve voli yerlerine verilen fermanları balık avı ruhsat fermanları olarak nitelendirmektedir, bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Balık Emaneti, Balık Emini, Balıkhane, Balıkhane Nazırlığı," *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1960, s. 2014.

35 BOA, A.DVNS.MHM.d 2/249.

av alanlarında mülk, vakıf veya miri olarak özel bir statünün tanınması ise ancak örfi hukuk yoluyla mümkün olmaktaydı. 16. yüzyılda Dede Efendi'nin Osmanlı maliyesi üzerine eserinde yer alan bir soru, eser-i binadan balık avlanan dalyanın sahibinin ölmesi halinde dalyanın varisleri arasında mı taksim olunacağı yoksa tapu ile mi verileceğiydi. Burada muhtemelen dalyanların denizde inşa edilen yapılar olmalarının yani deniz alanının ihyasının banilerine tam bir mülkiyet hakkı kazandırıp kazandırmayacağına cevap aranmaktadır. Dede Efendi yanıtında mülk eserin miras olmakla birlikte ref' olunabileceğini [hükümsüz kılınabileceğini] de belirtmiş ve son sözü "bu makûlede ulu'l-emre müraca'at olunmak gerektir" diyerek örfi hukuka bırakmıştır.[36] Bu fetvada görüldüğü gibi dalyan inşası bani için doğrudan bir mülkiyet hakkı sonucu doğurmamaktaydı ve av alanının tasarrufuna dair karar örfi hukukla verilecekti. Nitekim 1792'de Marmaracık Mukataası sınırlarında, Pandokranoz Manastırı'na tahsis edilen çiftlik arazisindeki dalyanla ilgili yaşanan anlaşmazlıkla ilgili belgede de açık bir şekilde ifade edildiği gibi sultanın izni olmaksızın kurulan bir dalyan kimsenin mülkü olamazdı.[37] Kısaca av alanları üzerinde birtakım özel tasarruf haklarının tanınması ancak padişahın iradesi yani örfi hukuk yoluyla söz konusu olabilmekteydi.

Dalyan, voli, midye, istiridye tarlalarındaki tasarruf hakkının kötüye kullanılması üzerine 1857'de dalyanlar için tasarruf belgesinin sadece II. Mahmud Vakfı tarafından verilebileceği kararlaştırılmıştır.[38] Bu düzenleme çerçevesinde İstanbul'dan Karadeniz [İstanbul] Boğazı'na ve Akdeniz tarafından Büyükçekmece ve İzmit'e kadar sahildeki tüm dalyanlar bu vakfa dahil edilmiş olup bundan sonra buralarda yeni bir dalyan kurulmak istendiğinde vakıf tarafından muaccele ve kirası belirlenerek senet verilecek, başka vakıfların tasarruf senedi verme yetkisi olmayacaktı.[39] Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısında av alanları için özel hakların verilmesi sınırlandırılmış olsa da mevcut mülk, vakıf, miri dalyan ve volilerin statüsü bundan

36 Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Kamu Hukuku*, C. I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 772.
37 BOA, Cevdet Maliye 8727.
38 Cin, *a.g.m.*, s. 92.
39 BOA, İ.MVL. 368/11167 (Mart 1857).

sonra da devam etmiştir. 1882 tarihli Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinde de dalyan ve volilerin mülk, vakıf statüsünün devam ettiği görülmektedir.[40]

Avlanma Hakkı

İslam hukukunda özel mülkiyette olmayan, umuma ait sulardaki balıklar mubah mallardan sayılmakta olup şahısların bunlardan yararlanma açısından yetkileri ibaha kapsamında değerlendirilmiştir. İbaha, eşya hukukunda genel olarak mülkiyet niteliği olmadan bir nesneyi tüketmek, menfaatinden faydalanmayı ifade etmektedir. Kamu malları ile umuma ait sularda avlanma konusunda kanunun düzenlediği hakla herkesin faydalanması yetkisine ise ibaha-i amme denilmektedir.[41] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi bir fetvasında İstanbul Boğazı'nda belli bir yere şahısların ığrıp atmalarının veya ığrıpla çevrilmiş bir yerin vakfedilmiş olmasının burada başkalarının balık avlamasına engel olamayacağını belirtmiştir.[42] 1867'de İstanbul'da bir vakfın tasarrufundaki Kefali dalyanının yakınındaki iki voli için açılan davada bu volilerin tasarruf hakkına dair fetvahaneden gelen yazıda fıkıh kitaplarında Nil, Fırat gibi büyük nehirlerin, denizlerin intifaının bir şahsa bırakılmayan, sınırlandırılarak ayrılamayacak yerler olduğunun belirtildiği hatırlatılarak balıkçılık aletleriyle binadan boş, ağ atılacak deniz yeri olan voliler "ibâha-i asliyye ile mubâh olan" deniz mahalli olarak nitelendirilmiştir. Fakat belgenin devamında belirtildiği gibi umuma açık, herkesin faydalanabileceği av alanları olan voliler üzerinde fermanla verilmek kaydıyla şahıs tasarrufu olabilirdi.[43] Nitekim Osmanlı Devleti'nde dalyan ve volilerde mülk, vakıf veya miri statüde özel bir tasarrufa izin verilmesinin sonucu olarak bu av alanlarında, kara avında olduğu gibi her-

40 Nizamnamenin 21. maddesine göre: "*Âshâbı uhdesinde olub da sâhibleri tarafından veyâhud bir güna vakf dâhilinde bulunub da evkâf hazînesi veyâ mütevellîleri cânibinden idâre olunan göllerde bâ-sened tasarruf olunan dalyan ve voli mahallerinde sayd-ı semek hakkı senedât-ı mezkûre âhkâmına ve kadîmen câri olan te'âmül 'âdâtına halel gelmemek şartıyla sâhiblerine veyâhûd hazîne-i evkâfa veyâ mütevellilere 'âiddir,*" Düstur, I. Tertip, Zeyl 2, s. 126.

41 Halit Çalış, "İslam Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar," Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2001, s. 33-35. Temel amacı tüketime yönelik olarak avlanan balıklar mülk edinilebilir ve tüketilebilirdi (ibâhatü istihlâk), bkz. İbrahim Kafi Dönmez, "Mubah," *DİA*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. 344.

42 Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ*, (haz. Süleyman Kaya vd.), Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 234.

43 BOA, İ.MMS 40/1655.

kesin tasarrufu altındaki arazinin avlanma hakkına sahip olması[44] kuralı uygulanmıştır. Burada ilk olarak özel tasarruf haklarının söz konusu olduğu dalyan ve volilerde avlanma hakkı ele alınacak, bundan sonra ise dalyan ve voli alanları dışında deniz, göl ve nehirlerde balık avlama hakkının nasıl düzenlendiği açıklanacaktır.

Dalyan ve Volilerde Avlanma Hakkı

Miri, mülk veya vakıf statüsündeki dalyan ve volilerde mutasarrıflar avlanma hakkına sahipti ve bu hakkı diledikleri gibi kullanabilmekteydiler. Mutasarrıf av alanında kendisi avlanabildiği gibi buradaki avlanma hakkını çeşitli yollarla başkalarına da bırakabilmekteydi. Volilerde, voli sahibinin kendisinin avlanması halinde Hususi Voli, buradaki av hakkını hasılatın ondalığından pay alarak başka balıkçılara devrine Aidat Volisi, başka balıkçılara yıllık sabit bir ücret almak suretiyle kiralamasına Kira Volisi denmekteydi.[45]

Deveciyan'ın voliler için belirttiği bu uygulama dalyanlarda da geçerliydi. Mülk dalyanların sahipleri burada kendileri avlanabildiği gibi yıllık bir ücret karşılığı başkalarına da kiralayabiliyorlardı. 1639'da Hatice Hatun, Hasköy sahilindeki mülk bahçe ve dalyanını yıllık 40 bin akçeye ve üç yılda bir sözleşmenin yenilenmesi şartıyla on yıllığına Haron'a kiralamıştı.[46] 1796'da Hazinedar Kadın Efendi'nin dalyanını 200 kuruşa bir yıllığına kiralayan Ömer'in dalyana ait olan çeşitli eşyaları da kira süresinin sonunda aynen teslim etmek kaydıyla devralmış olması sadece dalyanın değil ekipmanının da kiralamaya dahil olduğunu göstermektedir.[47] Dalyan ve volilerde mal sahibinin kendisinin avlanması halinde hasılat kendisine ait olmakla birlikte avladıkları balıktan devlete vergi verirlerdi.[48] Ondalıkçı ve kiracılar ise hem avlanma hakkı karşılığında mal sahibine bir ödeme yapmakta hem de avdan devlete vergi vermekteydiler.

44 Osmanlıda herkes tasarrufundaki arazinin avlanma hakkına sahip olup bu hakkı dilediği gibi kullanabilmekte, başkasına kiralayabilmekteydi. Sahibinin izni olmadan arazisinde avlananlara para cezası verilmekteydi, bkz. Sayın, *a.g.e.*, s. 681.

45 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 403, Boğaziçi ve Marmara'daki volilerde avlanma koşulları için bkz. *a.g.e.*, s. 418-430.

46 *İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M. 1612-1643)*, (haz. Baki Çakır vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 234.

47 BOA, D 4876 (Temmuz 1796).

48 BOA, Cevdet Bahriye 30 (Mart 1827).

Miri dalyanlarda avlanma, daha nadir de olsa doğrudan devlet tarafından gerçekleştirilebilmekteydi. Örneğin Kili'deki miri dalyanlarda balıkçıların avladıkları morina ve mersin balıkları devlete teslim ediliyor, devlet avladıkları balık başına avcılara ödeme yapıyordu.[49] Bunun dışında miri dalyanlarda avlanma hakkı avdan hisse karşılığında balıkçılara verilebiliyordu. Örneğin 18. yüzyılın başında İstanbul'da Karadeniz boğazı dışındaki miri dalyan, avlanan balığın 2/3'ünü miriye verip kalanı kendisine ait olmak üzere müsellem balıkçı Nikola tarafından kurulmaktaydı. Ancak Nikola muafiyetinin kaldırıldığı gerekçesiyle 1716'da dalyanı kurmak istememiş, bunun üzerine dalyanın balık emininin görevlendireceği bir kişi tarafından yine aynı usulle kurulması için emir verilmişti.[50]

Miri dalyanlar için çoğunlukla başvurulan usul ise kiralamaydı. 17. yüzyılda İstanbul Dalyan Mukataasının Gümrük Mukataasıyla birlikte verilmeye başlandığı dönemde Gümrük Emini Murad Ağa'nın iltizamından olan Küçükçekmece ve Ayestefanos'taki dalyanlar balık emini tarafından Temmuz 1620'den itibaren bir yıllık vergisi olarak 30 bin akçeye Mehmed Bey adlı bir korucuya kiralanmıştı.[51] İmparatorluğun Avrupa yakasındaki ve özellikle de Tuna Havzası'ndaki miri dalyanlar yıllık maktu' (sabit) bir ücret ve ayrıca buna ek olarak avlanılan balığın belli bir hissesi karşılığında kiralanmaktaydı. Tuna Havzası'ndaki maktu'lu olarak adlandırılan bu dalyanların mutasarrıflara devri buradaki nezaretler tarafından yapılmaktaydı. 1714'te Vidin Nazırı İbrahim Ağa, Vidin Nezaretine bağlı ve maktu'yla verilen garde dalyanlar ve Fethülislam İskelesi'ne bağlı Kutluva Karyesi yakınındaki Polokça dalyanı ile İnlik'teki Pene dalyanını Salih'e kiralamak üzere izin istemişti. Maktu'lu garde ve dalyanların nazır arzıyla verildiği, belirtilen dalyanların da kimseye verilmemiş olması nedeniyle dalyanı kendi parasıyla inşa ederek yakalanan balığın rub'ını (1/4) miri için nazıra vermek ve senede 300 akçeden 600 akçe maktu'unu da yine nazıra

49 II. Selim dönemi Kili İskelesi Mukataası Kanunnamesi için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 7. Kitap, s. 728-729.

50 Dalyanın miriden kurulması için verilen emir 1793'te yenilenmişti, BOA, Cevdet Maliye 2204 (Aralık 1793).

51 *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/M. 1619-1620)*, (haz. Yılmaz Karaca-Rasim Erol), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 280.

vermek üzere Salih'e berat verilmesi talebi kabul edildi.[52] Burada görüldüğü gibi miri dalyanları maktu'yla kiralayanlar hem kira hem de avdan hisse vermekteydiler. Bu örnekte mutasarrıfların herhangi bir tapu hakkından bahsedilmemekle birlikte Vidin Nezaretine bağlı miri dalyanlara ait bazı örnekler maktu'yla verilen dalyanların mutasarrıflara tapu haklarıyla birlikte devredilebildiğini göstermektedir.

Bu dalyanlarda, tıpkı miri arazide çiftlik tasarruf eden reayada olduğu gibi dalyanı tasarruf etmek isteyen kişi ilgili yetkiliye bir tapu resmi ödemekte ve bunun verdiği bir zapt veya tapu temessüğüyle [senediyle] dalyanı tasarrufuna almaktaydı. Hukuki haklar açısından mutasarrıf dalyana ömür boyu tasarruf edebiliyor, ölümünden sonra burasını mirasçılarına intikal ettirebiliyor ve tasarruf hakkını başkasına devredebiliyordu. Nitekim özellikle boş arazilerin tarıma açılabilmesi amacıyla miri arazilerin mukataalaştırılarak birkaç yıllığına iltizamla veya tapu hakkı verilerek kiralanması Osmanlı Devleti'nde erken dönemlerden beri bilinen bir uygulamaydı. Bu uygulamada kiracı tapu bedeline karşılık arazinin bir yıllık bedelini peşin kira olarak (icare-i muaccele) vererek tapu hakkına sahip olmakta ve bu hakkı kendisinden sonra oğullarına intikal ettirebilmekteydi. İnalcık miri arazinin tapu haklarıyla mukataalı olarak kiralanmasının Vidin'deki örneklerinden, uygulamanın bölgede büyük çiftliklerin ortaya çıkmasında etkili olduğu ve ilerleyen dönemlerde miri araziyi mukataayla kiralayanların arazi üzerindeki tasarruf haklarını mülkiyete dönüştürdükleri tespitlerini yapmıştır.[53] Aslında tapu rejiminin dirlik sistemi dışında da geçerli olmasını sağlayan uygulama miri dalyanlar için de geçerli olmuştur. Miri dalyanların bu yolla kiralanması Tuna nezaretlerinde (ama ağırlıklı biçimde Vidin'de) olmak üzere Avrupa coğrafyasında karşımıza çıkmaktadır. Tapu rejimi ile şahısların tasarrufuna bırakılan dalyanların da tevcih, (mutasarrıfın ölümünden sonra da) intikal ve ferağ (devir) işlemleri nezaretler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu şekilde av alanının tasarrufuna sahip olanlar

52 BOA, Cevdet Maliye 20064 (Ocak 1714).

53 Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar," *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 29-33; a.g.y. "Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgası," *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 117-120.

yıllık bir ödemeden başka avlanan balıktan hisse de vermekteydiler. 1774'te Vidin Nezareti'ne bağlı Vidin Gümrüğü mülhakatından Tuna'da Verazorine'deki garde ½, ¼ ve ¼ hisse olmak üzere üç parçalı bir ortaklıkla işletilmekteydi. Dalyan mutasarrıflarından Katne Mustafa'nın ölümünden sonra ¼'lük hissesi oğulları Mahmud Alemdar, Hafız Hüseyin ve Mustafa'ya intikal etmiş, dalyanın ½ hissesine tasarruf eden İsmail Efendi hissesini Mahmud Alemdar'a ve ¼'lük diğer hisseye sahip Elhac Ömer de hissesini Halil Ağa'ya ferağ etmişti. Bu ortaklar dalyanı inşa edecek, yıllık 1.000 akçe mal-ı maktu' ve avlanan balığın rub'ını Vidin nazırına vereceklerdi.[54] Buna göre miri dalyanların birkaç yıllığına veya tapu haklarıyla kiralanması halinde avlanma hakkına karşılık olarak yıllık nakdi bir kira ve ayrıca avlanan balıktan vergi ödenmekteydi. Ancak yine Vidin Nezareti Mukataasında, Vidin Gümrüğüne bağlı Avlotarde (?) Köyü yakınında Tuna kıyısındaki gardenin mutasarrıflarının avladıkları balığın rub'ını vermelerinden başka yıllık ödeme yapmamaları (bilâ-maktu') uygulamada farklılıklar olabildiğini göstermektedir. Bu garde dalyanın 1/3'lük iki hissesine sahip olan Süleyman Beşe ile Mehmed Emin'in çocuksuz olarak vefatlarının ardından hisseleri başkalarına verilmişti.[55]

Mora, Modon'daki miri dalyanlara ait örnekler bunların da mutasarrıflara tapu haklarıyla verildiğini göstermektedir. 1764'te Modon'daki miri dalyana Mora muhassılının verdiği miri temessükle (senetle) 20 yıldır mutasarrıf olan Yani Marika dalyanı rızasıyla Modon sakinlerinden Ali ibn-i Abdullah'a kasr-ı yed (feragat) ve senedini teslim etmiş, yeni mutasarrıfa Modon Kalesi'ndeki Sultan Ahmed Han Fethiye Camisi'ne yılda 50 vukiyye zeytinyağı vermek şartıyla berat verilmişti.[56] Ali'nin vefatından sonra ise dalyan 1777'de aynı koşulla Mehmed Emin bin İbrahim'e verildi. Bu tarihe kadar dalyan, Mora mütesellimi ve Modon kadısının arzıyla taliplerine verilmekteyse de mutasarrıfının Fethiye Camisi'ne zeytinyağı vermesinden dolayı dalyanın tevcihinin de vakıf mütevellisi tarafından yapılması uygun görülmüş ve dalyan Mehmed Emin'e mütevellinin arzıyla

54 BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 11249 (Haziran 1774).
55 BOA, Cevdet Maliye 10164 (Ocak 1800).
56 BOA, Cevdet Maliye 18804 (Temmuz 1764).

verilmişti.[57] Onun 1782'de çocuksuz ölmesinin ardından ise dalyan Abdullah bin İbrahim'e verildi.[58]

İstanbul'da Tersane-i Amire yapıları önündeki midye ve istiridye tarlalarının tasarrufuna dair örnekler bu tarlaların yıllık belli bir ödeme karşılığında ömür boyu olarak şahıslara verildiğini göstermektedir. Mutasarrıf, midye ve istiridye çıkarma hakkını başkasına devredebilmekteydi. 1748'de İstovezaki, Tersane-i Amire divanhanesindeki Sultan Mehmed Han Camisine 50 vukiyye zeytinyağı ve her yıl üç reise 20 kuruş vermek şartıyla beratla tasarrufunda olan Azab kuyusu önünden mahzen-i sürb[59] önüne kadar olan alanda midye ve istiridye çıkarma hakkını bir bedel karşılığında ortaklıkla balıkçılardan Hasan ve Serafim'e ferağ etmişti.[60] Buradaki midye ve istiridye çıkarma hakkı III. Selim'in 7 Nisan 1789'daki cülusu nedeniyle yenilenen beratında görüldüğü gibi aynı şartlarla Save adlı zımmiye geçmişti.[61] Eylül 1800'e kadar bu hakka mutasarrıf olan Save bu tarihte oğlu Peraşkove lehine hakkından vazgeçmiş, Peraşkove de 1813 Kasım'ında bu hakkı Save v. Goril'e devretmişti.[62]

Vakıf dalyan ve voliler de aidat,[63] kira usulüyle[64] verilebilmekteydi. Özellikle sultan vakıflarına ait dalyan ve volilerin miri statüdekiler gibi tapu

57 BOA, Cevdet Maliye 21060 (Kasım 1777).

58 BOA, Cevdet Evkaf 29507 (Nisan 1782). Abdullah bin İbrahim'in dalyanı tasarrufu 1794'e kadar devam etmiş, ancak bu tarihten sonra dalyan camiye 80 vukiyye zeytinyağı vermek şartıyla farklı kişilere tevcih edilmişti. Abdullah dalyanın kendi tasarrufundan alınarak başkalarına verilmesinin sahte belgelerle yapıldığını iddia ederek camiye 80 vukiyye zeytinyağı vermek şartıyla dalyanın yeniden kendisine verilmesini talep etmiş ve bu talebi kabul edilerek 1796'da beratı verilmişti, BOA, Cevdet Belediye 966.

59 İstanbul'daki Tersane-i Amire'nin iki mahzeninden biri. *Mahzen-i sürb*de gemi ve tersane levazımatı saklanmakta, *mahzen-i çûb*da ise gemi inşasında kullanılan kereste depolanmaktaydı, bkz. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 9.

60 BOA, Cevdet Bahriye 12148 (Ekim 1748).

61 BOA, Cevdet Evkaf 19031.

62 BOA, Cevdet İktisat 364. 1795'te Galata'daki mahzen seddi önünden Aynalıkavak İskelesi önüne kadar olan alanda kıyıda ve denizdeki sallardan midye ve istiridye çıkarma hakkına Tersane-i Amire'deki Ali Paşa Camisi'ne 100 vukiyye zeytinyağı vermek şartıyla sahip olan babalarının ölümünün ardından oğulları bu hakkın kendilerine verilmesini talep etmişler ve kaptan-ı deryanın ilamıyla kendilerine izin fermanı çıkmıştı, BOA, Cevdet Maliye 10998 (Mayıs 1795).

63 Şehzade Mehmed Han Vakfının Heybeliada'daki volisinde ada sakinleri avladıkları balığın öşrünü vakfa vermek üzere avlanmaktaydılar. 1833'te yine bu adanın sakinlerinden İstori, vakfa ödediği yıllık 300 akçe karşılığında volideki avlanma hakkının kendisine ait olduğunu iddia ederek diğer balıkçıların burada avlanmalarına engel olmuşsa da balıkçıların İstori'yi şikâyetleri üzerine yapılan incelemede volinin mektu'yla verildiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştı, BOA, Cevdet Maliye 6569 (Ekim 1833).

64 Kılıç Ali Paşa'nın Tophane'deki vakfına bağlı Cunda Adası'ndaki dalyan vakıf tarafından iltizamla Dalyancı Apostol'a kiralanmıştı, BOA, Cevdet Evkaf 31553 (Nisan 1793).

haklarıyla birlikte maktu'lu olarak tasarrufuna sıklıkla rastlanmaktadır. Ahyolu'nda Şehzade Sultan Mehmed Han Vakfı köylerinden Vasilkor'daki gölde bulunan ve geliri bu vakfa yazılan iki dalyanı vakıftan aldıkları temessükle tasarruf eden Yorgi ve Kırbako avladıkları balıkların öşrünü vakfa vermekteydiler.[65] 1820'de de Ahyolu kazasında Haremeynü'ş-şerifeyn Vakfından Süzebolu Mukataası sınırları içindeki altı dalyandan biri olan Ayistefano dalyanı, mukataa mültezimi tarafından resm-i tapusu alındıktan sonra her yıl öşrünü ve 600 akçe maktu'unu vermek şartıyla zabt temessüğüyle Süzebolu sakinlerinden Arslan veled Dimitri'ye verilmişti.[66] Sultan Mahmud Han'ın vakfı olan Ayasofya-ı kebir bitişiğindeki Kütüphane-i Amire Vakfı'nın Belgrad'daki Sayd-ı Mahi ve Geçidha Mukataası'na bağlı garde ve dalyanlar, vakıftan aldıkları bir temessükle Mehmed ve Hasan'ın malikâneyle tasarruflarındaydı. Ancak mutasarrıflar avlanılan balığın rub'ını vakfa vermelerinin dışında bu dalyanlar için kira ödememekteydiler.[67] Yine bu vakfın Fethülislam Kazası'ndaki üç dalyan ve üç gardenin ½ hissesi 1792'de vakıf mütevellisi tarafından Hatice Hanım'a verilmişti. Burada mutasarrıf avlanan balığın rub'ını vermek ve ayrıca her yıl Tuna'nın taştığı dönemlerde zarar gören dalyan ve gardeleri yenilemekle yükümlüydü. Yenilenmediği takdirde bunlar vakıf tarafından başka birisine verilecekti.[68]

Böylece özel bir tasarrufun söz konusu olduğu av alanlarında avlanma hakkı mutasarrıfa (şahıs, vakıf veya devlet) ait oluyor, mutasarrıf da bu hakkı kendisi doğrudan kullanabildiği gibi çeşitli usullerle başkalarına devredebiliyordu. Fakat mevcut örnekler bize dalyan veya volilerdeki avlanma hakkının her zaman mutasarrıfa (veya bunun kiracısı, ondalıkçısına) mutlak biçimde ait olmayıp birtakım şartlarla diğer balıkçıların da buralarda avlanma haklarının bulunduğunu göstermektedir. Karadeniz girişindeki Karaburun dalyanı sınırları içinde avlanma hakkı sadece dalyan sahibine

65 BOA, AE, Sultan III. Selim 11397 (Kasım 1795).

66 Aslan v. Dimitri'nin ölümünden sonra kızı Alince dalyanın tasarrufunun kendisine intikali için temessük talep etmişti, BOA, A.MKT. DV 135/47. 1839'da ise *asakir-i mansure* harcamalarına tahsis edilen ve Mansure Hazinesi tarafından idare edilen bu dalyanlardan biri olan Celavota dalyanının sahibinin ölmesinin ardından mültezim varisleri olup olmadığına bakmaksızın dalyanı bir başkasına senetle satınca eski mutasarrıfın varisleri buna itiraz etmişlerdi, BOA, Cevdet Maliye 20266 (Haziran 1839).

67 BOA, Cevdet Belediye 7256 (Mart 1757).

68 BOA, Cevdet Maliye 25573 (Nisan 1820).

aitken, Kilyos dalyanındaki ise birtakım koşullarla kısıtlanmıştı. Burada dalyan kurulduktan sonra gündüzleri kimse avlanamaz fakat güneşin batmasıyla birlikte herkes balık tutabilirdi. Dalyanın sökülmesinden sonra ise burada gece-gündüz avlanmak herkese serbestti. Nitekim belli mevsimlerde kurulan dalyanlarda da mutasarrıfın avlanma izni genellikle sadece dalyanın kurulduğu dönemlerde geçerliydi.[69] Üsküdar'daki Mumhaneönü, Çöplük, Dereağzı, Şemsipaşa ve İki Kerne Yeri volilerinde avlanma hakkı mal sahibi veya kiracılarına ait olmakla birlikte, bunlar avlanmadığı zaman başkaları bir aidat ödemeden avlanabiliyorlardı.[70] Mutasarrıfların av alanlarından belli bir ödeme karşılığında başka balıkçıların avlanmalarına itiraz etmedikleri söylenebilir. Örneğin Şehzade Sultan Mehmed Han Vakfı'na bağlı Kapıdağ Nahiyesi'nin Mihanye Köyü civarında sahilde balık avlama hakkını eskiden beri vakıftan kiralayan bu köyün reayaları hisselerini vermek şartıyla başkalarının da burada avlanmasına izin vermekteydiler.[71]

Bir dalyanın yakınında voli olması halinde voliler dalyana ait kabul edilerek tasarrufu dalyanla birlikte verilebiliyordu. Ancak 1867'de mahkemeye taşınan ve 1870'e kadar devam eden Kefali dalyanı davasında olduğu gibi bu durum avlanma hakkı konusunda mutasarrıfla diğer balık avcıları arasında anlaşmazlığa neden olabilmekteydi. Davanın konusu bir vakfa ait olan Kefali dalyanının önündeki iki volide avlanma hakkının kime ait olduğuydu. Cemaleddin Efendi, Büyükdere'deki Abdurrahman Bey Vakfı'nın mülkiyetle tasarrufunda olan Kefali Köyü dalyanını kiralamış ve dalyan sınırlarında kalan Kefali volisi ile Çakalderesi volisinde eskiden beri balık avlayan Sarıyer, Kavak Hisarı ve Büyükdere balıkçılarının burada balık avlamasına engel olmuştu. Bu durum üzerine mahkemeye başvuran balıkçılar kendilerinin dalyan sınırlarında kalan bu volilerde balık avlamaları karşısında dalyan mutasarrıfına belli bir ücret verdiklerini ve bu uygulamanın 150 yıldan beri böyle devam eden bir teamül-i kadim olduğunu belirterek Cemaleddin Efendi'den bu teamüle uygun davranmaması nedeniyle şikâyetçi olmuşlardı. Davayı Cemaleddin Efendi'nin vekili olarak takip eden oğlu Şemseddin Beğ ise bu volilerin dalyana yakın olmasından dolayı balık-

69 Boğaziçi'ndeki dalyanlarda avlanma koşulları için bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 408-412.
70 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 420.
71 BOA, İE, Maliye 11787 (Eylül 1708).

çıların buralarda avlanmalarının dalyana girecek balıkları kaçırarak dalyan gelirinin azalmasına neden olduğunu iddia etmekteydi. Dava, dalyanların av alanlarının sadece dalyan yapısını kapsamayarak balıkların hareket alanını içeren daha geniş bir bölgeyi de içermesinden dolayı dalyanın yakınındaki volilerde avlanma hakkının dalyan mutasarrıfına mı ait olacağı yoksa ayrı bir av alanı olarak mı kabul edilmesi gerektiği konusunda düğümlenmiş ve davada da belirtildiği gibi devletin bu konuda bir düzenlemesinin olmaması davanın sonuçlanmasını geciktirmişti. Cemaleddin Efendi vakıftan aldığı tasarruf senedine dayanarak sadece dalyan değil dalyanın sınırları içindeki volilerin tasarrufunun da kendisine ait olduğunu ileri sürerek buradaki balık avını dilediği gibi düzenleyebileceği iddiasındaydı. Balıkçılar ise bu konuda eskiden beri süregelen uygulamaya dayanarak teamül üzere dalyan mutasarrıfına bir ücret ödemeleri karşılığında volilerde avlanma haklarının olduğunu savunmaktaydılar. Tarafların anlaşamaması üzerine yıllarca devam eden dava balıkçıların istedikleri yönde, mutasarrıfa belli bir ücret ödeyerek bu volilerde avlanmalarına devam etmelerinin kabulüyle sonuçlandı. Davanın bu şekilde sonuçlanmasında üzerinde durulan önemli bir nokta bu örnekte olduğu gibi Boğaziçi'nde mülk veya vakıf tasarrufunda olan dalyanların volilerinde bir ücret ödeyerek avlanan 10 bin kadar balıkçı ailesi olduğu, Kefali dalyanı volilerinde Cemaleddin Efendi'nin başka balıkçıları avlanmaktan alıkoyması halinde bunun diğer mutasarrıflar tarafından da uygulanabileceği ve bu durumun genelleşmesi halinde ise balıkçı ailelerinin geçim kaynaklarını kaybedebilecek olmalarıydı. Bu konuda yasal bir düzenlemenin olmaması davanın uzamasına neden olduysa da sonuç eski uygulamanın, yani teamülün devamı yönünde çıkmıştı.[72] Bu voliler hakkında Deveciyan'ın verdiği bilgiler dava sonucunun daha sonraki dönemlerde de balıkçılar lehine uygulandığını göstermektedir.[73]

Kısaca her ne kadar dalyan ve volilerde avlanma hakkı şahıslara bırakılsa da bu durum başkalarının buralarda avlanmasına tamamen engel değildi. Muhtemelen çok eski dönemlerden beri süre gelen uygulamaların sonucu olarak her av alanında farklı özellikler gösteren bir avlanma geleneği oluşmuş-

72 BOA, İ.MMS 40/1655.

73 Deveciyan Kefeliköy dalyanı sınırları içinde kalan Kefeliköy ve Çakaldere volilerinde yıllık kira olarak mal sahibine yüzde altı verildiğini belirtmektedir, *a.g.e.*, s. 418.

tu. Osmanlı Devleti de umuma ait sular üzerinde dalyan ve voliler üzerinden özel tasarruf hakları tanımış fakat bunu yaparken şahsi fayda ile genel fayda arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Mutasarrıfın gelirlerine zarar vermemek, avlanma karşılığında bir ödeme yapmak koşullarıyla av alanlarında diğer balıkçıların da avlanabilmesi mümkün kılınmıştır. Balık avcıları ise bu koşullara uymamaları halinde çeşitli şekilde cezalandırılırlardı. Mutasarrıfın izni olmadan balık avlayanların yakaladıkları balıklara el konulur, bu balıkların vergisi düşüldükten sonra kalanı dalyan ve voli sahibine verilirdi.[74] Örneğin Karaburun dalyanında mal sahibi izinsiz avlanan balıklara el koyma hakkına sahipti.[75] Soğan Adası dalyanının sınırları içindeki voli yerinde mal sahibi veya kiracılarının kayıklarının olduğu zamanlarda başkaları balık avlamaya kalkıştığında ise mal sahibinin yakalanan balıklar kadar av araç-gerecine de el koyma hakkı vardı.[76] 1847'de Tanaşaki'nin, Süzebolu'da senetle tasarrufunda olan bir uskumru dalyanında ağla avlanan Yani'nin burada avladığı balıkların satışından elde ettiği 42 bin kuruş gelirin yarısını dalyan mutasarrıfı olarak kendisine vermesinin sağlanması için emir verilmesi yönündeki isteği kabul edilmişti.[77] Midye ve istiridye tarlalarında da mutasarrıfların dışındaki kişilerin avlanması halinde bunlar para cezasına çarptırılırlardı.[78]

Deniz, Göl ve Nehirlerde Avlanma Hakkı

Özel tasarrufun söz konusu olduğu dalyan ve voli alanları dışında denizde avlanmayla ilgili özel bir sınırlama söz konusu değildi. Ancak İstanbul'da Dalyan Mukataasının sınırları içinde balık emininden icazet tezkeresi almadan balık avlamak yasaktı.[79] Dalyan ve voli mutasarrıfları dışında diğer balıkçılar avlanabilmek için balık eminine yıllık bir ödeme yaparak izin almaktaydılar. 1579'da Çengel Köyü'nden iki zımmi ortak balık eminine 525 akçe ödeme yaparak balık avlamak üzere izin almışlardı.[80] Bu

74 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 436.
75 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 408.
76 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 420.
77 BOA, HR. MKT 15/83 (Yıl 1847).
78 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, sf 262.
79 BOA, Cevdet Maliye 17158 (Ocak 1664).
80 *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 51Numaralı Sicil (H. 987-988/M. 1579-1580)*, (haz. Rıfat Günalan), İSAM Yayınları, Temmuz 2010, s. 105.

örnekte av aracı belirtilmemişse de bununla ilgili diğer örnekler özellikle bu şekilde av izninin kayıkla avlanma için verildiğini göstermektedir. 1563'te Bayezid b. Yusuf, Üsküdar'da sekiz kayıktan balık avı için (balık kesimi için) balık eminine vermek üzere 60 bin altın almış, fakat bu parayı balık eminine vermeyince davalık olmuştu.[81] 1679'a ait bir başka örnekte de Ayastefanos sakinlerinden Pankale kayık resmi olarak balık eminine yıllık 800 akçelik bir maktu' ödeme karşılığında dökme kayığıyla dilediği yerde balık avlayabilecekti.[82] 1858'e ait bir örnekte Sarıyer kayıkçı esnafının, Sarıyer ve Kavak hisarlarında 30 kancabaş ve ığrıp kayıklarıyla avlanabilmek için (bir ödeme yaptıklarından bahsedilmese de) izin aldıkları görülmektedir. Bu kayıkçılar hâlî (boş) mahaller olmak şartıyla her yerde balık avlayabileceklerdi, fakat bunların avlandıkları yerlerde özel tasarruftaki av alanlarına zarar veya müdahalelerinin olmaması gerekmekteydi.[83]

Osmanlı Devleti'nde nehir ve göllerdeki balık avlama hakkının nasıl düzenlendiği konusunda 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi bilgi vermektedir. Kanunnamede bu konu sazlık, kamışlık vb. diğer ürünlerle birlikte nehir ve göllerin tasarrufu ile gelirlerinin tımar alanlarına nasıl yansıtılacağı çerçevesinde açıklanmıştır. Nehir ve göllerin mahsulünden yararlanma konusunda dikkati çeken önemli bir nokta bunların kıyıları ile nefs-i nehir, gölün nefsi olarak ifade edilen su alanının ayrı ayrı değerlendirilmesidir. Kıyılar sazlık, çayır, kamış gibi mahsuller, nehir veya gölün kendisi ise balıkçılık açısından önem taşımaktadır. Nefs-i nehir veya göl alanında bölge halkı ile dirlik sahibinin tasarruf ve faydalanma haklarını belirleyen asıl faktör bunların boyutlarıydı.

Gemi kullanmadan geçilmesi mümkün olmayan büyük nehirlerin, çevresindeki köyler arasında doğal bir sınır oluşturduğu kabul edilmekteydi. Ancak bu köylerin sınırları nehrin kıyısı olup, nehrin kendisi herhangi bir köyün sınırına dahil değildi. Dolayısıyla bu tür büyük nehirler (ve varsa içlerindeki adalar) çevredeki yerleşimlerin hiçbirinin tasarrufunda olmayıp

81 *İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, s. 207-208.

82 *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091/M. 1679-1680)*, (haz. Fuat Recep vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 555. Ayrıca bkz. Çağman, *a.g.t.*, s. 160, 426 numaralı dipnotta yer alan belge.

83 BOA, İ. MVL. 396/17225 (Şubat 1858).

haric ez-defterdi ve bu nedenle ayrı bir dirlik olarak verilebilirdi. Bunun aksine nehir eğer bir köyün sınırları içinde kalmışsa bunun tasarrufu o köye, neması da tımar sahibine aitti.[84]

Göllerin mahsullerinden yararlanma konusunda ise gölün kıyısındaki kiyah (ot), sazlık, kamışlık vergileri tahrir sırasında kıyısındaki köylerin geliri altında yazıldığı takdirde bu mahsuller "nefs-i mâ'a" kadar o köylerin sınırları içinde kabul edilmekteydi. Ancak bu mahsullerden gölün çevresindeki köylerin ihtiyacından fazlası olan kısmında başka köylerin de yararlanması mümkündü. Bir köyün sınırları içindeki saz, kamış o köyün veya başka bir köyün halkı tarafından biçildiğinde vergisini o köyün sipahisi alırdı. Sazlık veya kamışlık dışında gölün kendisi (nefsi) bu köylere mi aittir yoksa müstakil midir, bunun yanıtı gölün boyutlarına bağlı olarak değişmekteydi. Sazlığın bittiği yerden birisi bağırdığında sesinin karşı kıyıdan duyulduğu veya iki kıyısı arası bir mil mesafede olan göller küçük sayılmış ve sazlık, kamışlık gibi gölün tasarrufunun da çevresindeki köylere ait olduğu kabul edilmiştir. Bu gölün sazlık, kamışlık ve sayd-ı mahisini de (balık avını da) bu köylerin sipahileri alacaktı.[85]

Büyük göller ise iki kıyısı arasında sesin işitilmediği ve iki kıyı arasındaki mesafenin bir milden fazla olduğu yerlerdi. Burada gölün kıyısındaki köyler ancak ihtiyaçları kadar veya eskiden beri tasarruf ede geldikleri yerlerle sınırlı olarak yararlanabilmekte bunun dışında kalan yerler mevat (boş, sahipsiz) kabul edilmekteydi. Büyük göllerde, kıyıdaki köylerden başka bölgedeki yakın veya uzak diğer köylerin halkının da eskiden beri yararlanmaları söz konusu olduğundan hisse-i şayi'aları[86] bulunmaktaydı, dolayısıyla ortak kullanım söz konusuydu. Bu nedenle büyük göllerde, küçük göllerin aksine bir veya birkaç köye özel bir tasarruf, ihtisas-ı tam (tam anlamıyla) kolay değildi. Gölün kıyısındaki köyler, gölden ve sazlıktan kendilerine tahsis edilen veya tahrir sırasında kendilerine gelir kaydedilen

84 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin hukukî ve mâlî müeyyede ve mükellefiyetleri*, (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 121-122.

85 Hatta bu tür küçük göller sonradan kurusa ve göl alanı ziraata elverişli bir hale gelse bile yine söz konusu köylerin müşterek tasarrufunda olup, haric ez-defter (kayıt dışı) olamazdı, bkz. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 124.

86 Hisselere ayrılmamış bütün haldeki bir mala ortak olanların o malın bütünü içindeki ortak payları.

yerlerden yararlanabilirken bunun dışında kalan yerler ise müstakildi ve ayrı bir dirlik olarak verilebilirdi.*/

Görüldüğü gibi küçük olmaları halinde göl ve nehirler çevrelerindeki bir veya birkaç köyün sınırları içinde kabul ediliyor, mahsulünden bu köylerin halkı faydalanıyor ve gelirini de bu köylerin sipahileri tahsil ediyordu. Büyük göl ve nehirlerde ise sadece birkaç köye has bir yararlanma söz konusu olmayıp ortaklaşa kullanım söz konusuydu. Ancak yukarıda örneği verilen Ohri Gölü'ndeki Balko'nun mülk iken sonradan satılarak vakfedilen dalyanı örneğinde olduğu gibi, büyük veya küçük olsun göl ve nehirlerde mülk, vakıf, miri statüde dalyan veya voliler bulunabilmekte, dolayısıyla bunlar için özel tasarruf olabilmekteydi ve bunların mutasarrıfları yine av vergisini ödemekteydiler.

Dalyan ve Volilerin Sınırları

Mülk, vakıf veya miri statüdeki dalyan ve volilerin mutasarrıflarının buralardaki avlanma hakkına sahip olmaları bu av alanlarının sınırlarının belirlenmesini gerekli kılmaktaydı. Böyle bir belirleme balık avcıları arasındaki çıkar çatışmalarını ve balık vergisinin tahsilinde yaşanabilecek sorunları önlemek açısından önemliydi. Bu konuda temel güçlük dinamik su kütlesi üzerinde sabit bir sınırın nasıl belirleneceğindeydi. En yaygın ve pratik yöntem, bir ev veya tarlanın bulunduğu yerin tarifinde olduğu gibi dalyan veya volinin çevresindeki doğal-beşeri yapıların belirtilmesiydi. Dalyan ve voli yerleri, bu av alanlarının çevresinde kıyıda yer alan bina, ağaç, dere gibi unsurlarla tanımlanmaktaydı. Örneğin Sözebolu'daki Ayistefano dalyanının sınırları bir tarafı mende (?) taşları, bir tarafı Kayan Burnu, bir tarafı deniz ve palamar bağlanacak yeri Ayistefano Burnu ile hudut şeklinde tanımlanmaktaydı.[88]

Bunun dışında av alanının yüzölçümünün verildiği örnekler de bulunmaktadır. 1639'da Hatice Hatun'un Haron'dan satın aldığı sahildeki bahçe, mahzen ve dalyanın satış sözleşmesinde dalyanın sınırları zirâ' ölçüleriyle verilmişti: "...ve yine deryâ tarafında deryâ üzerinde bennâ zirâ'ıyla tûlen on zirâ' on sekiz parmak ve arzan yedi zirâ' ve on sekiz parmak bi-hesâb-ı

87 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 126-127.

88 BOA, A.MKT.DV 135/47. Karataş dalyanının sınırları ise Büyük Liman Kalesi'nin bayrak direği hizasından başlayarak Sazlıdere'ye kadar devam etmekteydi, Deveciyan, *a.g.e.*, s. 409.

şatrancî seksen üç buçuk zirâ' bir bâb dalyanımı..."[89] Bu ölçümün kıyı çizgisinden mi başladığı belirsizse de ölçümün daha kolay yapılacağı düşünülürse belirtilen yer muhtemelen denizde inşa edilen dalyanın kapladığı alandı.

Hareket halindeki balıkların yakalanabilmesi dalyan yapısının fiilen kapladığı alanın dışında suda daha geniş bir yüzeyin kontrolünü gerektirmekteydi ve bunun sonucu olarak dalyan mutasarrıfları gerçekte dalyan alanından fazlasını denetleyebilmekteydiler. Nitekim Selanik Limanı'ndaki miri dalyan-ı kebiri malikâneyle tasarruf edenler sadece bu dalyanda değil "limân-ı mezkûr ve havâlîsinde" balık avlama hakkına sahiptiler ve burada başkalarının izin almadan avlanmaları yasaktı. Limana akan bir nehir üzerinde başkalarının yeni bir dalyan inşa etmeleri, ayrıca ığrıplarla avlanmaları üzerine dalyan mutasarrıfları miriye zarar verdiği gerekçesiyle yeni inşa edilen bu dalyanın yıkılması ve izin alınmaksızın burada avlanılmamasını içeren bir emir almak için İstanbul'a yaptıkları müracaatlarında haklı görülmüşlerdi.[90] Bu tür sorunların yaşanmaması için dalyan yerinin bir başka dalyana zarar vermeyecek biçimde belirlenmesine ve dalyanların birbirlerinin av alanına müdahale etmeyecekleri bir mesafede inşa edilmelerine dikkat edilirdi. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi özellikle de miri dalyanlar söz konusu olduğunda bu konuya daha çok önem verilmekteydi. Hazine gelirine zarar gelmemesi için miri dalyanların yakınında başkalarının dalyan kurması yasaktı.[91] İstanbul'da Bizans döneminde iki dalyan arasında 700 metrelik bir mesafe olması kabul edilmişken[92] Osmanlı döneminde yeni bir dalyan kurulacağı veya mevcut dalyanın sınırlarını genişletecek bir tadilat yapılacağı durumlarda dalyanların arasında 2.500 adımlık bir mesafenin bulunmasına dikkat edilmekteydi.[93] Bir dalyanın şeklinin değiştirilmesi gibi tadilatlara gerek duyulduğunda, bu değişikliğin yakınlardaki bir başka dalyana zarar vermemesi koşulu aranır, aksi takdirde izin verilmezdi.[94]

89 *İstanbul Kadı Sicilleri, Haskōy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, s. 236.
90 BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 10000 (Mart 1788).
91 BOA, Cevdet Maliye 25665 (Nisan 1755); BOA, İE, Maliye 2963 (Temmuz 1690).
92 Bursa, *a.g.t.*, s. 89.
93 Doğan, *"Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık,"* s. 52-53.
94 Sarıyer'de birbirine yakın biri şıra diğeri kirpasti türünden iki dalyandan, kirpasti dalyanının sahiplerinin dalyanın şeklini bozarak alanını genişletecek şekilde tadilat yapmaları üzerine şıra dalyanının sahipleri şikâyetçi olmuşlardı, BOA, MVL 833/81 (Aralık 1859).

Dalyanlarda devam eden balık avını olumsuz etkileyerek buraların gelirinin düşmesine neden olabilecek çeşitli durumlara karşı da önlemler alınıyordu. Örneğin İstanbul'da, gemilerin zorunlu nedenler söz konusu olmadıkça Karaburun dalyanının sınırlarından geçmeleri, dalyana zarar vereceği gerekçesiyle yasaklanmıştı.[95]

Volilere denizde tahsis edilen alanın belirlenmesinde ise avda kullanılan ığrıbın boyutları belirleyici olmaktaydı. Paşabahçe yakınlarındaki İncirköylü Kapıcıbaşı Ali Bey'in Sultan Mustafa Han Vakfından aylık 250 akçeye kiraladığı voli mahalli olarak adlandırılan ve bir ığrıp odasını da içeren kıyıdaki arazi bir tarafında Hoca Misak'a ait sahilhane, diğer tarafı billur fabrikası, üçüncü tarafında yol ve dördüncü tarafı leb-i derya ile çevrilmiş olarak 20 zirâ' uzunluk, 100 zirâ' genişlikle 2.000 zirâ' ölçüsündeydi. Burada voli sahibine denizde tahsis edilen av alanı da kıyıdan denize 180 kulaç uzunluğunda ve denizde 120 kulaç genişliğinde bir yer kaplayan ığrıbın ölçüleri dahilindeydi (bkz. Şekil 2). Ali Bey, tasarrufundaki volinin yakınında Sarıyer balıkçılarının izinsiz ve teamüle aykırı biçimde avlanarak kendi voli alanına tecavüz ettiklerini söyleyerek şikâyetçi olmuştu. Voli alanında yapılan incelemede birbirlerine karışacaklarından aynı yerde iki ığrıbın çekilemeyeceği anlaşılmış ve Sarıyer balıkçılarının Ali Bey'in temessükle (senetle) tasarrufundaki volisine zarar vereceği gerekçesiyle buranın yakınında avlanmaları yasaklanmıştı. Bu örnekte kararın Ali Bey'in lehine çıkmasında balıkçıların avlandıkları volide tasarruf haklarını içeren herhangi bir belgeleri yok iken Ali Bey ise vakıftan aldığı temessükle burada daha eski tarihten itibaren (kadîmü'l-eyyâmdan) beri avlanıyor olması etkili olmuştu.[96]

Osmanlı Sularında Yabancıların Avlanma Hakkı

Deniz devletlerinin kıyılarını çevreleyen denizler üzerinde hâkimiyet kurma, bu suları kendi gemilerine açık tutma biçiminde bir anlayışın izine antik çağdan itibaren rastlanmaktadır. Bir deniz devletinin kıyılarına bitişik deniz alanının belli bir bölümü üzerinde birtakım hakları olduğu anlayışı, yani karasuları kavramı yeniçağda Avrupa devletler hukukunda

95 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 408.
96 BOA, İ.MVL 396/17225 (Yıl 1857/1858).

genel bir kabul görmüştü. Devletler başta seyrüseferin devamlılığı ve güvenlik olmak üzere sağlık, ekonomik vb. nedenlerle kıyı sularını kendi egemenlik alanlarının bir devamı olarak kabul etmişlerdir.[97] Devletlerin karasuları üzerindeki hak iddialarında, hatta karasularının mesafesinin belirlenmesinde dikkate aldıkları önemli unsurlardan biri balıkçılık faaliyetleriydi.

Denizlerdeki balık avının düzenlenmesi konusunda eski dönemlerden itibaren belli bir gelenek oluşmuştu ve günümüz hukukunda olduğu gibi devletlerin kendi karasularındaki balıkçılığı diledikleri gibi düzenleme hakkına sahip olduğu anlayışı vardı. Bu hakkı sadece kendi yurttaşlarına kullandırabilecekleri gibi dilerlerse diğer devletlerle yapacakları anlaşmalarla yabancı devletlerin uyruklarına da tanıyabilirlerdi.[98] Örneğin Bizans sahil sularında avlanma hakkını kendi uyruklarına tanırken, 1432'de Danimarka-Norveç kralı kendi denizlerinde diğer devletlerin izin almaksızın balık avlayamayacaklarını ilan etmişti.[99]

Balık avcılığı konusunun Osmanlı Devleti'nin yaptığı anlaşmalarda zaman zaman ele alındığı ve Osmanlı sularında yabancı devletlerin tebaasına da avlanma hakkı tanındığı görülmektedir. Örneğin 1673'te Fransa'ya verilen ahidnamede Cezayir ve Tunus'a bağlı Osturga Körfezi'nde mercan ve balık avlamaları için Fransızlara daha önceden verilen iznin devam ettiği belirtilmişti.[100] Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla 1681'de imzaladığı anlaşmada da Özi Nehri'nin diğer yakasındaki Rus reayası ve Potkalı Kazaklarının bu nehrin Osmanlı toprağı olan yerlerinde kendi geçimleri için odun almak, kovan tutmak, ot biçmek vb. ile birlikte oradaki küçük sularda balık avlamaları ve bunlar için gelip gitmelerine müdahale edilmeyip kendile-

97 Yeniçağda, özellikle coğrafi keşiflerden sonra Avrupa devletleri arasındaki açık denizlerin hukuki statüsü, karasuları ile ilgili hukuksal tartışma ve gelişmeler konusunda bkz. Seha Meray, "Açık Denizlerin Serbestliği Prensibinin Gelişmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 2, Haziran 1955, s. 76-99.

98 Yüksel İnan, *Devletler Hukuku Bakımından Kıyı Suları Balıkçılığı ve Sorunları*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1976, s. 14-15.

99 Mehmet Çömelek, Uluslar Arası Deniz Hukukunda Karasularında Zararsız Geçiş Rejimi," Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 12-13.

100 *Muâhedât Mecmûası*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 7-8. Bu madde 1740 tarihli Fransa ahidnamesinde de yer almaktadır, bkz. *a.g.e.*, s. 16.

rinden vergi talep edilmemesi kabul edilmişti.[101] Rusya ile imzalanan 1701 tarihli anlaşmada da aynı hükmün devam ettirildiği görülmektedir.[102] 1739 Osmanlı-Rus Anlaşmasında bu konu yer almamışsa da Osmanlı yönetimi anlaşmanın imzalanmasından birkaç yıl sonra Ruslara bağlı Kazakların Özi Nehri'nde bu haktan faydalanmaya devam etmesini kabul etmiştir.[103] 18. yüzyıla ait bir belgeden de Osmanlı Devleti'nin karasuları içinde ahidname imzalanan, dost devletlerin tebaasının vergisini ödemek şartıyla balık avlamasına bir yasak getirmediği anlaşılmaktadır.[104]

Yabancıların Osmanlı sularında dalyan satın almalarına ise izin verilmemekteydi. Venedik toprağı iken Fransa tarafından istila edilen ve sonrasında Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle başlayan savaş esnasında Osmanlı hâkimiyetine geçen yerler arasında olan Korfo'daki Botrinto dalyanı ve arazisi Venedik tarafından Kolami'ye temlik edilmiş ve burasının Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından iltizamla idare edilmeye başlanmıştı. Ancak Kolami'nin bu araziyi Rus generali Micaniko'ya satacağı öğrenildiğinde Venedik'ten alınmış yerlerdeki Venedikli arazi sahiplerinin bunları satmak istedikleri takdirde ya Osmanlı tebaasından birine ya da Yediada halkından birine satabilecekleri, bunların dışında yabancılara satamayacaklarına dair Yediada yönetimine verilen nişan-ı hümayuna dayanarak Kolami'nin dalyanı bir yabancıya satmaması için uyarılması yönünde bir emir çıktı.[105]

Osmanlı Devleti'nin 1812'de Sardunya, 1846'da Rusya ve 1851'de Sicilya ile yaptığı anlaşmalarda balık avının ve satışının esnaflık olup, Osmanlı tebaasına mahsus olduğu ifade edilmekteydi.[106] Bu anlaşmalarda

101 Mesut Demir, "1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi," Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 189. Uzunçarşılı, bu anlaşmada Osmanlı tarafından Potkalı Kazaklarına Karadeniz'de de avlanma izni verildiğini belirtmektedir, bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 433.

102 *Muâhedât Mecmûası*, C. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 214.

103 BOA, A.DVNS.MHM.d 2/37 (Ekim 1743); BOA, A.DVNS.MHM.d 2/86 (Haziran 1746).

104 Mora'ya bağlı Vostice Kazası kıyılarında çevreden gelen reaya ve müstemenin avladığı balığın her vukiyyesinden bir akçe resm alınacaktı, BOA, AE, Sultan I. Mahmud 3306 (Nisan 1741).

105 BOA, Cevdet Maliye 22780 (Mayıs 1804).

106 BOA, Cevdet Hariciye 4582, (Nisan 1865). Bu madde Rusya'yla yapılan anlaşmada *"ticâret içûn balık saydı ve fürûhtu esnâflık dimek olduğuna ve bu cihetle teb'a-i saltanat-ı seniyyeye mahsûs idüğüne mebnî buna Rusya teb'ası me'zûn olmayalar"* biçiminde ifade edilmiştir, bkz. *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, Türk Tarih

Osmanlı Devleti'nin sularındaki balık avını sadece kendi tebaasına ait bir hak olarak kabul ettiği görülmektedir. Ancak 1897'de Osmanlı sularında avlanan bir İtalyan kayığının durumuyla ilgili yapılan incelemeye dair kayıtlar en azından anlaşmalarda aksi belirtilmediği takdirde yabancıların Osmanlı sularında avlanma haklarının 19. yüzyıl boyunca devam ettiğini göstermektedir.[107]

Sınırlarda Avcılık

Avlanma sahalarının düzenlenmesi suların iki devlet arasında sınır oluşturduğu bölgelerde ayrıca ele alınması gereken bir konu olmuştur. Bu tür bölgelerde balıkçılık faaliyetlerinde taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklar devletlerarası bir soruna dönüşebiliyordu. Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine ilerleyişinde ve daha sonra gerileyişinde Tuna, kolları ve genellikle bunlardan kaynaklanarak oluşan irili ufaklı birçok göl zaman içinde değişimler gösteren sınır çizgilerini oluştururken bu suların ekonomik değerlerinin nasıl paylaştırılacağı da taraflar arasında önemli bir konu olmuştur. Göl ve nehirlerin iki devlet arasında sınır oluşturduğu durumlarda devletlerin suyun kendi sınırlarında kalan bölümünü tasarruf etmek üzere ortaklaşa kullanımları söz konusuydu.[108] Bunun örneğini özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa sınırlarında küçülmenin başladığı 1699 Karlofça Anlaşması ve sonrasında görmekteyiz. 18. yüzyıl boyunca Avusturya ile yapılan savaşlarda bazen kayıplar bazen de kayıpların telafisiyle iki devletin sınırlarında değişiklikler oldu ve savaşların ardından yeni sınırlar belirlenirken birçok bölgede nehirler doğal sınırları oluşturdular. Bu durumda sınır oluşturan nehirlerden tarafların faydalanması konusunda nehrin tek bir tarafın tasarrufunda olması yerine ortaklaşa kullanım hakkı kabul edilmekteydi.

Karlofça Anlaşmasında Avusturya'da kalan Erdel ile Osmanlı eyaleti olan Temeşvar arasında Mureş suyu ile Tise suyu sınır olarak belirlenmişti. Bu nehirlerdeki adalar Avusturya'ya ait olmakla birlikte nehirlerden her iki

Kurumu, Ankara 2008, s. 104. Sicilyateyn ile yapılan anlaşmada da aynı konuda Sicilyateyn tebaasının izni olmadığı belirtilmektedir, bkz. *Muâhedât Mecmûası*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 77.

107 BOA, MV 91/16 (Ocak 1897).

108 İslam Hukukuna göre iki devlet arasında sınır oluşturan göllerde her devlet kendi sınırı tarafında kalan bölümde hâkimdi, bkz. Özel, *a.g.e.*, s. 95. Osmanlı Devleti'ne ait uygulamalardan bu prensibin göller gibi iki devlet arasında sınır oluşturan nehirler için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

tarafın halkı ortak şekilde hayvanlarına su alıp, balık avlayacaklar ve gemilerini engellenmeksizin işletebileceklerdi. Hırvatistan tarafında ise Bosot suyunun Sava'ya karıştığı nokta ile Una suyunun Sava'ya karıştığı nokta arasında kalan Sava Nehri sınır oluşturmuştu. Nehrin bir kıyısı Osmanlı diğer kıyısı Avusturya'ya ait olup iki devletin halkı buradaki adalar ve nehir suyundan ortak faydalanacaklardı.[109]

1718 Pasarofça Anlaşmasında Osmanlı Devleti'nin Temeşvar, Belgrad, Semendire gibi önemli bölgeleri kaybetmesiyle birlikte sınırlar yeniden değişti. Bu anlaşmayla Sava Nehri artık tamamen Avusturya tasarrufuna geçerken, iki taraf arasında kalan Olet ile Timok suyunun Tuna'ya karıştığı hattın sınır oluşturması ve burada yine iki devletin ortak kullanımı kabul edilmişti.[110] Osmanlı-Avusturya sınırında bir başka değişiklik 1736-1739 Savaşı sonrası imzalanan 1739 Belgrad Anlaşmasıyla oldu. Belgrad'ın Avusturya'dan geri alınmasıyla Osmanlı sınırını yeniden ileri taşıyan bu anlaşmayla Sava ve Tuna bir tarafı Osmanlıya diğer tarafı da Avusturya'ya ait olmak üzere iki taraf arasındaki sınırı oluşturdu. Bu nehirlerin sularından iki devletin halkı ortak faydalanacak ancak her iki tarafın reayası da balık avlarken bu nehirlerin ortasını geçmeyeceklerdi.[111]

Anlaşmalarda yer alan ortak tasarruf konusunda uygulamada sorunlar yaşanabilmekteydi. Avusturya elçisi 4 Temmuz 1769 tarihli takririyle, Belgrad ve çevresinde sakin Müslüman reayanın Avusturya'ya bağlı Temeşvar Kalesi yakınındaki Tuna'nın bir boğazına girdikleri, Avusturya memurunun izin vermemesine rağmen burada balık avlamak istedikleri ve bunlardan Ahmed ve Halil adlı iki kişinin Avusturyalı balıkçıların avladıkları balıkları da zorla değerinin yarısına aldıklarından şikâyet ederek Osmanlı yönetiminden ahidnameyi ihlal eden bu tür davranışların engellenmesini istemişti.[112]

Rusya'yla imzalanan 1812 tarihli Bükreş Anlaşmasının 4. maddesinde Prut'un Boğdan'da Tuna'ya karıştığı yere kadar ve oradan da Tuna'nın sol yakası Kili Boğazı'na kadar olan hattın iki devlet arasında sınır oluştura-

109 *Muâhedât Mecmûası*, C. III, s. 93-94.
110 *Muâhedât Mecmûası*, C. III, s. 103-104.
111 *Muâhedât Mecmûası*, C. III, s. 123.
112 Ayşegül Çakar, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbine Dair Önemli Bir Kaynak: İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 316 Numaralı Şer'iye Sicili," Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 303-304.

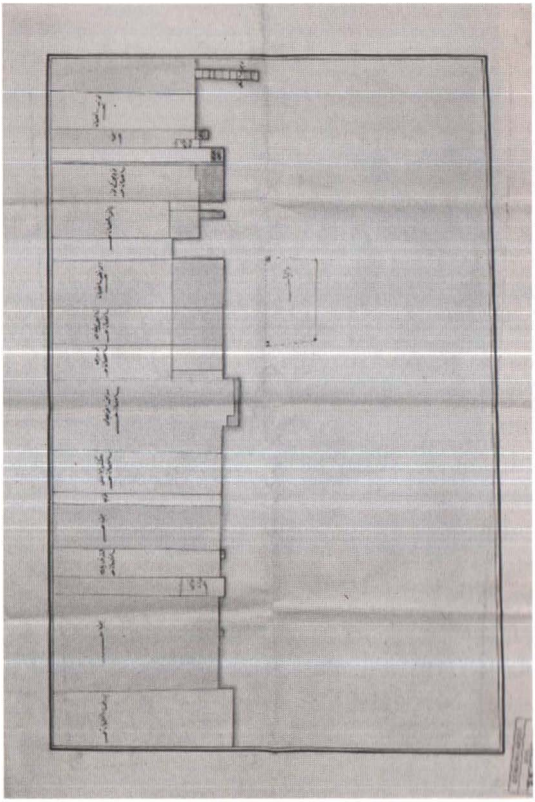

Şekil 1.
1849'da Boğaziçi'nde Yeniköy sahilinde inşası için izin istenen dalyanın resmi (BOA, MVL 79/64).

cağı kabul edilmişti. Kili Boğazı ise iki tarafın ortak kullanımında olacaktı. İsmail'den Kili Boğazı'na kadar Tuna'nın Rusya tasarrufundaki alana yakın küçük adalar her iki devlet tarafından da tasarruf olunmayacak, fakat ağaç kesme ve balık avlama için her iki tarafın reayası da serbestçe gidip gelebilecekti.[113] Fakat 1816'da Rusya elçisi Osmanlı tebaasından bazı kişilerin bu adalarda balık avlayan Rus balıkçılarının ağlarını bozarak, eşyalarını aldıklarından şikâyetçi olmuştu.[114]

113 *Muâhedât Mecmûası*, C. IV, s. 51.
114 BOA, HAT 1297/50418.

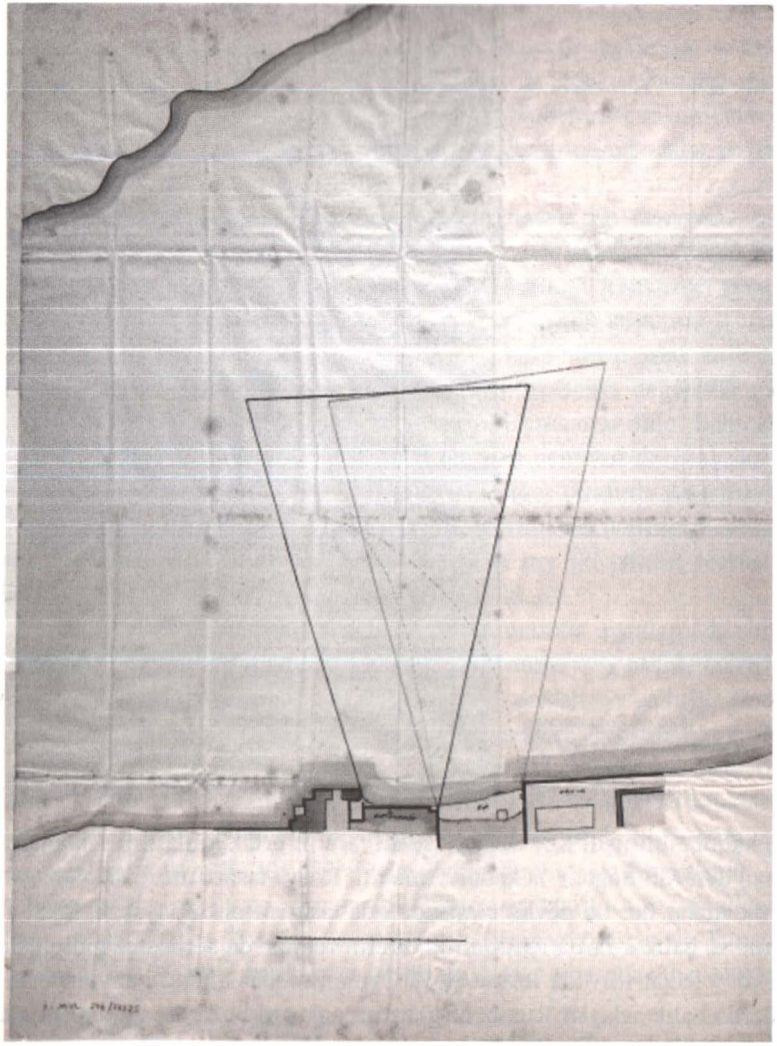

Şekil 2. Paşabahçe Yakınlarındaki Voli Yeri (BOA, İ.MVL 396/17225).

Üçüncü Bölüm

BALIK AVI VERGİSİ VE TAHSİLİ UYGULAMALARI

Balık Avı Vergisi

Verginin Kökeni

Osmanlı vergi hukukunun şekillenmesinde önemli bir yeri olan İslam vergi hukukunda gerek balık avcılığından gerekse su altından çıkarılan inci, amber gibi çeşitli değerlerden vergi alınıp alınmayacağı konusu tartışmalıdır. Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz denizden çıkarılan her türlü kıymetli eşyadan kara madenlerinde olduğu gibi zekât alınması gerektiği görüşünden hareketle balıkların gümüş nisabına ulaşması halinde zekât alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak halifenin bu yöndeki görüşünü aktaran Ebu Ubeyd denizden çıkarılan değerlerin vergilendirilmesi konusunda Peygamber ve Hulefa-yı Raşidin tarafından sağlam bir bilginin ulaşmadığı gerekçesiyle bu değerlendirmeye katılmamaktadır.[1] Ebu Hanife ve Ebu Muhammed, konuyu kara hayvanlarının avıyla kıyas ederek denizden çıkarılanların av olduğu görüşüyle zekât gerektirmediğini kabul ederken, Ebu Yusuf ise denizden çıkarılan inci, amber gibi nesneleri rikaz (yer altında bulunan maden, define ve hazine) kapsamında değerlendirerek 1/5 oranında zekât alınması gerektiğini ifade etmiştir.[2] Yahya b. Adem'in İslam vergi hukukunu açıklayan *Kitabü'l-Harac* adlı kitabında da balık avcılığından vergi alınmadığı, hatta balık avcılığı hükmünde değerlendirilen inci gibi denizden çıkarılan diğer şeylerden de vergi alınmadığı belirtilmektedir.[3] Bilmen ise denizden çıkarılacak balık-

1 Bu değerlendirmeler için bkz. Mehmet Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İSAM, İstanbul 2009, s. 163.

2 Yusuf Balta, "İslam Hukuku'nda Zekât Malları ve Nisapları," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 321-322.

3 Osman Eskicioğlu, *İslam Hukukunda Vergiler, Yahya B. Adem ve Kitabü'l-Harac Adlı Eseri*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1996, s. 165. Denizden çıkarılan inci, amber, mercan vb.den zekât olarak 1/5 oranında bir vergi alınması gerektiği ve bunun aksine hiçbir verginin alınamayacağı şeklinde farklı değerlendirmeler mevcuttur, bkz. Erkal, *a.g.e.*, s. 163.

lardan vergi alınmayacağı konusunda müçtehitlerin hemfikir olduklarını belirtmiştir.[4] Konuyla ilgili İslam hukukçuları arasındaki farklılıklar İslam vergi hukukunda bu konu üzerinde ayrıntılı açıklamaların bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Bu ise muhtemelen balıkçılığın erken dönem İslam ekonomisinde önemli yer tutan bir faaliyet olmamasının sonucudur.

Osmanlı Devleti hem balık avcılığından hem de ıstakoz, midye, sünger gibi her türlü su ürününün avından vergi almıştır. Osmanlı Devleti'nde deniz, göl ve nehirlerde avlanan balık, sülük gibi canlılar ve hatta su kuşlarının avlanması sayd-ı bahri olarak adlandırılmaktaydı.[5] Deniz, göl ve nehirlerdeki balık avcılığından alınan vergi sayd-ı mahi,[6] resm-i mahi,[7] resm-i miri[8] gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Ayrıca bu kullanımların dışında vergi tahsil oranı üzerinden öşr-i mahi,[9] rub'ı mahi;[10] balık avında kullanılan yöntem ve araç-gerece göre dalyanlarda avlanan balık için resm-i dalyan, dalyan-ı mahi, ığrıp avında ise mahsul-ı ığrıb olarak da ifade edilmekteydi.[11] II. Bayezid dönemi Umum Kanunnamesinde Karaman'daki göllerde yapılan balıkçılıktan alınacak vergi olarak belirtilen resm-i ağ tabirine ise bu bölge dışında rastlanmamıştır. Kanunnameyle birlikte bölgenin Osmanlı idaresine girmesinden önce buradaki balıkçılardan maktu' olarak alınan bu vergi, maktu' vergi tahsilinin kanuna muhalif olduğu gerekçesiyle yasaklanmış ve buradaki göllerde avlanan balıklardan da öşr-i mahi alınmasına karar verilmişti.[12]

İstanbul sularında avlanan balığın vergisini tahsil eden Balıkhane Emaneti sadece taze balıktan değil, tuzlu balıktan da bu vergiyi almaktaydı.[13] Balık dışında, turşu balık,[14] havyar, balıkyağı, balık karnı gibi balık

4 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969, s. 104.
5 Sayın, *a.g.e.*, s. 681.
6 BOA, AE, Sultan I. Mahmud 3306 (Nisan 1741).
7 BOA, Cevdet Maliye 28309 (Ağustos 1763).
8 BOA, Cevdet Maliye 15124 (Mayıs 1735).
9 BOA, İE, Tımar ve Zeamet 816 (Ağustos 1721).
10 BOA, Cevdet Maliye 15668 (Ekim 1802).
11 BOA, Cevdet Maliye 5216; BOA, Cevdet Maliye 10673 (Haziran 1763); BOA, Cevdet Maliye 2204 (Aralık 1793); BOA, AE, Sultan III. Selim 14809 (Mart 1801).
12 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 2. Kitap, s. 61.
13 BOA, Cevdet Maliye 22498 (Şubat 1716).
14 Balık turşusu, tuzlanmış balığa verilen ad ve ayrıca lüfer veya levrekten yapılan bir sirkeli turşu çeşidiydi, bkz. Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 46.

ürünlerinden ve istiridye, yengeçten de öşür alınmaktaydı.[15] Bu ürünlerden alınan verginin ayrı bir isimle anılmaması Osmanlı Devleti'nin diğer deniz canlılarından ve işlenmiş balık ürünlerinden alınan vergiyi de balık avı vergisi kapsamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Balık avı ve diğer deniz ürünlerinden alınan verginin sıklıkla öşür olarak ifade edilmesi bunun şer'i kökenli bir vergi olarak değerlendirilmesine neden olabilmektedir.[16] Bu durum döneme ait belgelerde de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Şehzade Mehmed Han Vakfından Heybeliada yakınında, "kendilerinin meraları" olarak niteledikleri volide avlanan balıkçıların avladıkları balıklardan vakfa verdikleri vergi "şer'le müteveccih olarak onda bir öşr"dü.[17] Ancak öşür teriminin burada verginin kökeni göstermek yerine zirai vergilendirme pratiğinin su ürünlerine taşınması biçiminde değerlendirilmesi gerekir.

İslam vergi sisteminde öşür, Müslüman mülk sahiplerinin topraklarından elde ettikleri ürünün zekâtı olarak ödedikleri bir vergiydi. Osmanlı Devleti'nde bu şekliyle şer'i öşür Hicaz, Basra bölgelerinde uygulanmaktaydı. Bu bölgeler dışında imparatorluğun genelinde tahsil edilen öşür ise aslında yine bir şer'i vergi türü olan haraca (harac-ı mukaseme) karşılık gelmekteydi. Osmanlı Devleti miri arazilerin aslının haraç toprağı olduğunu kabul etmiş ve bu arazilerden elde edilen ürünlerin vergisini de şer'i öşürden farklı olarak ½ ile 1/10 arasında farklı oranlarda tahsil etmiştir.[18] Öşrün mahiyeti ile ilgili olarak bu verginin bir toprak kirası olduğu yönünde genel bir kabul vardır. Su ürünlerinin vergilendirilmesinde de araziye ait mahsulün vergilendirilmesindeki gibi hareket edilmiştir. Ancak bu benzerlik uygulamaya yönelik olup hukuki açıdan su ürünlerinden alınan vergi şer'i değil örfi kökenlidir.[19]

15 Bkz. II. Bayezid dönemi Kili Kalesi Bac ve Gümrük Kanunnamesi, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 2. Kitap, s. 434; II. Selim dönemi Misuri İskelesi Kanunnamesi, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 755.

16 Ziya Kazıcı, resm-i ağ veya balık öşrü denilen vergiyi şer'i vergilerden bir öşür vergisi olarak kaydetmektedir, bkz. a.g.y., *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 91, 100.

17 BOA, Cevdet Maliye 6569.

18 Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 119-120; Ahmet Tabakoğlu, "Öşür," *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s. 100-103.

19 Midhat Sertoğlu deniz, nehir ve göllerde avlanan balıklara karşılık alınan maktu' bir vergi olarak tanımladığı sayd-ı mahiyi düzenli olarak alınan örfi vergiler (Tekalif-i Örfiye) arasında saymaktadır, bkz. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 9-11.

1791'e ait bir örnek İslam hukukunda balık avından vergi alınıp alınmayacağı konusundaki tartışmada Osmanlı Devleti'nin şer'i bir vergi alınmayacağı yönündeki görüşü benimsediğini göstermektedir. Zihne Nahiyesi'nde Marmara Köyü'ndeki bir çiftlik arazisi ve dalyanın mülkiyet hakları konusunda Hububat Nazırı Mollacıkzade Ataullah Efendi ile Aynaroz rahipleri arasında bir anlaşmazlık yaşanmış ve dönemin kazaskeri konuyla ilgili ilamında dalyandan avlanan balıklardan alınacak öşür ile ilgili olarak fıkıh kitaplarında denizden çıkarılan amber, lüle ve balık gibi mallardan beytülmali'l-müslimin için hiçbir şey alınmayacağının ifade edildiğini belirtmişti. Buna göre bu dalyanda avlanan balıktan vergi alınması meşru ve şer'e uygun değildi. Kazasker birisinin mülkü olup olmadığı belli olmayan bu dalyan konusunun umur-ı şer'iyyeden (şeriatla ilgili) olmayıp, rey'i aliyle karar verileceğini de ilamında belirtmekteydi.[20]

Vergi Miktarı

Abdurrahman Vefik, Tanzimat öncesinde deniz hayvanlarının avcılığından satış değeri üzerinden 1/5 oranında vergi alındığını belirtse de[21] aslında bu oran 18. yüzyıldan itibaren İstanbul suları için geçerli olup balık avı vergisi diğer birçok vergide olduğu gibi bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde balık avından tahsil edilecek vergiyle ilgili olarak en azından belli bir süre kendinden önceki uygulamaları devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed döneminde hazırlandığı tahmin edilen Tapu Tahrir Kanunnamesinde diğer bazı vergilerle birlikte dalyandan alınacak vergide adetin ne olduğu, ne miktar ve hangi tarihlerde alındığının tespit edilmesi belirtilmişti.[22] Bu husus Yavuz Sultan Selim döneminde Menteşe Sancağı için hazırlanan kanunnamede de yer almaktadır.[23]

Osmanlı Devleti hâkimiyet kurduğu bölgelerin gelirlerini tespit etmek amacıyla tahrir sayımları yapmaktaydı. İdari birim olarak sancak bazında yapılan sayımlarda bölgedeki vergi gelirleri tespit edilerek tahrir

20 BOA, HAT 1413/57681. Bu anlaşmazlık konusunda diğer belgeler için bkz. BOA, HAT 201/10310; BOA, HAT 201/10365; BOA, HAT 206/10848.
21 Sayın, *a.g.e.*, s. 681.
22 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 1. Kitap, s. 371.
23 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 3. Kitap, s. 185.

defterine kaydedilirdi. Tahrir defterleri bölge gelirlerinin ve vergi mükelleflerinin ayrıntılı dökümünü içeren mufassal ve bu gelirlerin dirlik sistemi içinde kimlere (has, zeamet, tımar) tahsis edildiğini gösteren icmal defterler olmak üzere iki ayrı defterden oluşmaktaydı. Bu sayımlar ilk olarak bir bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemde yapılmakla birlikte daha sonraki dönemlerde bölge gelirlerinde yaşanan değişimleri tespit edebilmek üzere çeşitli tarihlerde yenilenmekteydi.[24] Söz konusu bölgenin vergilendirme esaslarını açıklayan bir kanunname de (Sancak Kanunnamesi) tahrir sayımları sırasında hazırlanır ve mufassal defterin başına eklenirdi. Bu çerçevede balık avcılığının olduğu bir bölgede bu faaliyetin nasıl vergilendirildiğini hazırlanan kanunnameden; bölgede balık avından elde edilen gelir, dalyan ve ığrıpların statüsü, balık avcılarına tanınan muafiyetler gibi bilgileri de hazırlanan mufassal defterlerden öğrenebilmekteyiz. Nitekim söz konusu kaynaklar Osmanlı Devleti'nin zaman içinde balık vergisinin miktarı ve tahsiliyle ilgili birtakım değişiklikler yaptığını göstermektedir.

Birçok yerde balık avından tahsil edilen vergi öşr-i mahi'ydi. Balık avından alınan öşür kelimenin taşıdığı anlama uygun olarak 1/10 olabildiği gibi[25] farklı oranlarda da tahsil edilebilmekteydi. Örneğin İsakçı'daki Sultan Osman Han Vakfı mülhakatından Balpoh Gölü'nde avlanan balığın 1/7 öşrü vakfa verilmekteydi.[26] Evliya Çelebi İstanbul'da alınan vergiyi balık öşrü olarak adlandırmaktadır,[27] halbuki aşağıda açıklanacağı gibi onun döneminde vergi öşürden daha yüksek bir oranda tahsil edilmekteydi.

Osmanlı coğrafyasında balık avından alınan verginin oranının 1/10'dan 2/3'e kadar değiştiği görülmektedir. 1520 tarihli Tuna İskeleleri Kanunnamesinde "Tuna iskelelerinde ve boğazlarda ve ba'zı göllerde sayd olunan balıkdan öşür alınu-gelüb min ba'd nısıf alınmak emr olundu"ğu belirtilmekteydi. Burada verginin ½'ye çıkarılması balıkçılığın ekonomik getirisinin yüksek olduğu bölgelerde hazinenin bu kaynaktan mümkün olduğunca çok yararlanmak istemesinin göstergesidir. Ancak yine bu

24 Bkz. Mehmet Öz, "Tahrir," *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2010, s. 425-429.
25 Eğriboz'da Lipsoz (?) Köyü halkı avladıkları balığın öşrü olarak 1/10'unu ödemekteyken sipahinin 1/5 öşür talep etmesi üzerine şikâyetçi olmuşlardı, bkz. BOA, AE, Sultan III. Mustafa 13855 (Eylül 1763).
26 BOA, Cevdet Evkaf 24515 (Haziran 1781).
27 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

kanunnamede bazı bölgelerin balık vergisinin ½'den farklı bir oranda belirlendiği görülmektedir. Örneğin Maçin'de Boyan Gölü denilen boğazda kâfirlerin dokuz yerde kurdukları dalyanlarda avlanan balığın sülsünün (1/3) alınması halinde epey gelir elde edileceği gerekçesiyle bundan sonra sülsünün alınması ve benzer şekilde İbrail'de de boğazlarda kurulan dalyanlarda avlanan balığın sülsünün miri için alınması belirtilmekteydi. Yine bu kanunnameye göre Silistre'deki Moşboğaz'ın Tuna'nın taştığı dönemlerde Eflak tarafına yayılmasıyla burada oluşan göllerde kurulan dalyanlarda Eflak reayasının avladığı balığın sülsü miri için tahsil edilecekti. Fakat Kapıcıpazarı'nda sakin keferelerin gemilerle Tuna yüzünden avladıkları balıktan öşür alınacaktı.[28]

II. Selim döneminde hazırlanan Silistre Sancağı Kanunnamesinde bir sancak sınırları içinde vergi miktarının ne kadar farklı oranlar üzerinden alınabildiği izlenmektedir. Kanunnamenin sancak bazında genel vergi uygulamalarını açıklayan bölümüne göre Silistre'deki "mahsul-ı mahi" yazılan köylerde Tuna'da ve buna bağlı göllerde avlanan balıktan önce hazine için rub' (1/4) oranında bir pay alınacak, bunun ardından sipahi av nehirde yapıldıysa yüzde 3'ünü, gölde yapıldıysa öşrünü tahsil edecekti. Kanunnamede miriye ayrılan kısmın kimseye gelir yazılmadığı, bu payı tahsil edecek eminlerin sipahinin payına müdahale etmemesi özellikle belirtilmişti.[29] Aynı kanunnamede sancağın farklı kazalarındaki uygulamaları açıklayan bölümlerinde bu husus tekrar edilmektedir. Tolcu, Isakçı ve Maçin'de Tuna'da avlanan balıktan alınacak yüzde 3 ile göllerde avlanacak balıktan alınacak öşür zeamete aitken, aynı yerlere ait iskelelerin kanunnamesinde miriye ait ¼'lük payın iskele emini tarafından alınacağı belirtilmektedir. Hırsova'da ve Silistre'de yüzde 3 ve öşür payları mirlivaya tahsis edilmişti.[30] Buna göre bölgede avlanan balıktan ¼ ve öşür olarak iki hisse tahsil edilmekteydi. İbrail'de ise vergi miktarı Lestabor'daki dalyan esas alınarak belirlenen bölgelere göre farklılaşmıştır. Bu dalyandan Tuna'ya gelinceye kadar avlanan balık iskeleye getirilip satıldığında elde edilen gelirin sülüsanı (2/3) mirinin, sülsü ise avcılarındı. Bu dalyandan yukarı boğazlarda Eflak'a bağlı Filuc Kasabası dalyan-

28 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 475-478.
29 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 722.
30 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 737, 739.

larına kadar İbrail sakinleri gemilerle gidip avlanarak iskeleye geldiklerinde ise ilk olarak miri için öşür alınacak bundan sonra kalan balığın yarısı yine miriye alınıp diğer yarısı balıkçılara verilecek, dalyandan Tuna'ya kadar olan boğazlarda ağ gererek avlanan balığın da sülsü alınacaktı. Balıkçıların buradaki gölde avlanmaları halinde ilk olarak miri için öşrü alınıp ardından kalan balığın sülsü yine miri için tahsil edilecekti. Buraların dışında kanunnamede Tuna iskelelerinde avlanan balıktan o ana kadar öşür alındıysa da bundan sonra rub' alınacağı belirtilmekteydi.[31]

Tuna ve buna bağlı göllerin balık avı vergisi 16. yüzyılın ilk yarısında artırılarak ½, 1/3, 2/3 gibi yüksek oranlarda tahsil edilme yoluna gidilmişse de yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşürülmüş ve Silistre'de olduğu gibi ¼ olarak alınmıştır. Nitekim Vidin,[32] Kili,[33] Silistre[34] gibi merkezlerde ¼'lük vergi oranı 18. yüzyılda da geçerli oran olarak uygulanmaya devam etmiştir.

Mora'daki miri dalyanlarda da avlanan balığın yarısı miri için alınmaktaydı. 1716 tarihli Mora Kanunnamesine göre burada dalyanlarda avlanan balık yarı yarıya hazine ile balıkçılar arasında paylaşılmaktayken ağ ve ığrıpla avlanan balıktan alınacak vergi oranı ise rub'du.[35] Benzer şekilde 16. yüzyılın başlarında padişah hassından Ayamavra Kazası'ndaki Vulkatriya Gölü dalyanının 800 akçelik hasılının yarısı miri hisse olarak alınmakta, yarısı dalyancılara bırakılmaktaydı. Yine burada bulunan Ayamavra dalyanında ise 18 bin akçelik gelirin 10 bin akçesi miri için alınmakta, dalyancılara 8 bin akçe kalmaktaydı.[36] Balık avı vergisinin yüksek oranlarda tahsil edildiği bir başka bölge Biga'ydı. Hassaha-yı Liva-i Biga ve Cezire-i Bozcaada ve Dalyanha-yı Mahi-i Kolyoz ve Tevabii Mukataası sınırlarındaki Biga Nahiyesi'nde, Mekerli ve Diğerbekirli karyelerindeki dalyanlarda avlanan balığın yarısı mukataa tara-

31 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 733-34.

32 Vidin Nezareti ve Tevabii İskeleleri Mukataasına bağlı olan dalyanlarda avlanan morina, hekine, kılıçbalığı gibi balıklardan vergi rub' olarak tahsil edilmekteydi, BOA, Cevdet Maliye 2737 (Mayıs 1727).

33 Kili Nezareti Mukataasına bağlı yerlerdeki balık avından rub'-ı mahi alınmaktaydı, BOA, Cevdet Maliye 19025 (Yıl 1793); BOA, Cevdet Maliye 22476 (Eylül 1796).

34 Silistre Nezareti hududunda avlanan balıktan rub' alınıyordu, BOA, Cevdet Maliye 8642 (Aralık 1760).

35 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, Kanunlar, C. I, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943, s. 329.

36 *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri ile 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530)* II, s. 14.

fından miri için alınmaktaydı.[37] Burada ığrıpla avlanan balıkçılar da dalyanda olduğu gibi avladıkları balığın yarısını mukataaya vermekteydiler.[38]

İstanbul'da Bizans döneminde balık avından 1/3 veya 1/4 oranında vergi alınmaktaydı.[39] 17. yüzyılın ikinci yarısına ait örnekler Osmanlı Devleti'nin avlanan balıklardan 2/3 oranında vergi aldığını göstermektedir.[40] 18. yüzyılın başlarındaysa uygulanan oran 1/3'tü.[41] Ancak verginin 1/3 oranında tahsili uygulaması çok uzun sürmemiş ve balık avcıları ile balık emini arasında yapılan bir anlaşmayla vergi daha da düşürülmüştü. Bu değişiklik balık avcılarının ödemeleri gereken verginin yüksek olduğunu gerekçe göstererek bunu ödemeden satma yoluna gitmelerinden dolayı bu şekilde kaçak balık satışını önleme amacıyla yapılmıştı. Balık avcıları vergi ödememek için avladıkları balıkları balıkhaneye getirmeyerek, başka yerlerde kaçak yollarla satıyorlar, bu durum hem balık avcılarından hem de bu balıkları satın alan dükkân sahiplerinden vergi alınamamasına neden olduğundan balıkhane mukataasını zarara uğratıyordu.[42] Böylece 1/3 oranında uygulanan vergi Mayıs 1735'te balıkçıların avladıkları balıkları kaçırmayarak balıkhaneye getirmeleri karşılığında 1/5'e düşürüldü.[43] Bundan sonra balık avcılarının avladıkları balıkları vergisini ödemeden yine gizlice satmaya devam etmeleri halinde ise vergi kendilerinden ceza olarak 2/3 oranında tahsil edilecekti.[44]

Balık avından tahsil edilen verginin yüksek oranlarda olduğu bu bölgelerin Tuna, bununla bağlantılı göller, nehirler ve deniz gibi av alanları olması verginin belirlenmesinde balık potansiyelinin etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim küçük göl, nehir ve derelerde vergi oranı öşür-

37 BOA, Cevdet Maliye 3808 (Mayıs 1815).
38 BOA, Cevdet Maliye 28920.
39 Ayşe Hür, "Balıkçılık," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 17.
40 BOA, Cevdet Maliye 17158 (Ocak 1664); BOA, AE, Sultan IV. Mehmed 1840 (Temmuz 1677); BOA, İbnülemin Maliye 2963. Uluskan ise bu dönemde ığrıpla avlananların vergiyi 1/3 oranında verdiklerini ancak vergiyi ödememeleri halinde ceza olarak kendilerinden verginin 2/3 oranında tahsil edildiğini belirtmektedir, bkz. a.g.y., "İstanbul'da Balık Avcıları," s. 392
41 BOA, AE, Sultan III. Ahmed 7445 (Yıl 1705).
42 BOA, Cevdet Maliye 15124 (Mayıs 1735).
43 BOA, Cevdet Maliye 8244 (Şubat 1755); BOA, Cevdet Maliye 25213 (Haziran 1802).
44 BOA, AE, Sultan III. Mustafa 7796 (Kasım 1765).

dü.[45] Ancak Budin Eyaleti'nin Seksar Sancağı'ndaki Bata ve Atin İskeleleri Kanunnamesinde belirtildiği gibi, Şarviz Nehri'nde avlanan balığın yarısının avcılara yarısının miriye, yine burada padişaha hassa kaydedilen dalyanlardan başka Tuna'nın kollarında avlanan balığın yarısının miriye ait olması fakat Tuna'da avlanan balıktan öşür alınacak olması[46] gibi bu duruma uymayan örneklerin de bulunması av vergisinin belirlenmesinde bir başka faktörün de etkili olduğunu göstermektedir. Yukarıda verilen örneklerden de izlenebildiği gibi verginin yüksek oranlarda tahsil edildiği av alanlarının ortak noktası buraların havass-ı hümayuna ait olmasıdır. Balık vergisinin padişah hassına kaydedildiği av alanlarında vergi yüksek oranlarda hatta bazı yerlerde iki hisse olarak tahsil edilmekteydi.

Verginin öşür olarak tahsil edildiği bir bölgede miri dalyanların olması halinde bunlardan da daha fazla vergi alınmaktaydı. Dalyanın statüsünün vergi üzerindeki belirleyiciliğini Tise Nehri örneğinde görmekteyiz. II. Selim dönemine ait olan Budin Eyaleti, Segedin Sancağı Kanunnamesine göre Tise'de avlanan balıklardan maktu' dalyanlarda avlananlar hariç olmak üzere öşür alınacak, bunlar satılıp dışarı giderlerse de gümrük alınacaktı. Yarısı miriye kaydedilen dalyanlardan ise mirinin payı çıktıktan sonra öşür alınıp, satılıp dışarı giderse gümrük alınacaktı.[47]

Havass-ı hümayuna kaydedilen av alanlarının vergilendirilmesi hassa çiftliklerdeki uygulamaya benzemektedir. Hassa çiftlik, dirlik sisteminde reaya çiftliklerinden farklı olarak doğrudan onun tarafından işletilmek üzere tımarlı sipahiye bırakılan topraktı. Kılıç yeri olarak da adlandırılan bu rezerv kaynağı çiftlik yerine bağ, çayır, değirmen gibi bir gelir birimi olabilmekteydi. Sipahi, hassa çiftliğini doğrudan kendisi işleyebileceği gibi ortakçılık, kesicilik gibi usullerle reayaya da kiralayabilmekteydi.[48] Ortakçı;

45 Birkaç örnek olarak: Karadeniz sahilindeki Faş Kalesi yakınındaki Faş suyunda avlanan balıktan öşür alınmaktaydı, BOA, Cevdet Maliye 5063 (Nisan 1741). Saruhan Sancağı, Marmara Kazası'ndaki Saz Köyü gölünde avlanan balıktan öşür alınmaktaydı, BOA, Cevdet Maliye 30480 (Ağustos 1783).
46 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 480. 1605'te Seksar Kazası'nda Semkolos Köyü halkının Şarviz Nehri'nden avladıkları balıktan nısf olarak alınmaya başlanan verginin ağır gelmesi nedeniyle iki yıl için öşür olarak tahsiline karar verilmişti, BOA, A.DVNS.MHM.d 77/520 (Kasım 1605).
47 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 461.
48 Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. I, S. 2, Y. 1940, s. 213.

devlet, vakıf veya mülk topraklarda çalışan toprak işçisiydi. Toprak sahibinin temin ettiği tohumla ziraat yapan ortakçı hasadın ardından tohum ve öşrü çıktıktan sonra kalan mahsulü devlet, vakıf veya mülk sahibiyle belli oranlar üzerinden paylaşırdı. Ortakçıdan farklı olarak kesimci ise mahsulün önceden tespit edilen belli bir kısmını maktu' (kesim) olarak verirdi.[49] Hassa çiftliğini ortakçılık usulüyle işlettiği durumlarda, sipahi mahsulden 1/2, 1/4 gibi oranlarda pay almaktaydı. Barkan bu noktada "bir nevi büyük tımar vaziyetinde olan padişah ve vüzera hasları" ile vakıf arazilerinin durumunu sipahinin hassa çiftliğiyle özdeşleştirmektedir.[50] Has ve vakıf arazilerinde de özellikle ortakçılık ve kesicilik usulüne sıklıkla başvurulmaktaydı. Hassa çiftlikler için geçerli olan uygulamayı hassa statüsündeki av alanlarında da görmekteyiz. Nitekim dalyanlarda ve ığrıpla avlanan balıkların yarısının miri için tahsil edildiğini belirttiğimiz Biga'da sayyadlar ortakçılık usulüyle avlanmaktaydı: "Biga ve tevâbi'î mukataasının iltimâsında dalyanlar mukataa-i mezbûr mülhakâtından olmağla sayd-ı mâhî eylemek içûn ortakçılık vechiyle balıkçı tâifesi mukataa-i mezkûr mütesellimlerine sayd eyledikleri mâhînin nısfını virmek üzere...."[51] Barkan, padişahların hassa çiftliklerini işleyen ortakçı ve kesimcilerin daha eski dönemlerde kul kökenli kişiler olmakla birlikte özellikle 16. yüzyıldan itibaren bu kulların azat edilme veya vefatları nedeniyle ortadan kalkmasıyla reaya tarafından işletilmeye devam edildiğini ancak vergilendirmede ortakçılık, kesim usullerinin devam ettiğini belirtmektedir. Yani bu çiftliklerin eski statüsü devam etmekte, kul yerine reaya tarafından işlense bile ortakçılık usulü uygulanmaktaydı. Bu tür yerlerin tımara verilmesi durumunda reaya sipahiye ödediği öşürden başka hassa memuruna da bir pay vermekteydi.[52] Biga da daha erken dönemlerde ortakçı kulların yerleştirildiği padişah haslarından olup buradaki miri dalyanlarda avcılık muhtemelen daha eski tarihlerde kullar tarafından yapılmaktaydı ve sonradan burada kulluk ortadan kalkmakla birlikte av alanlarında ortakçılık usulü devam ettirilmişti. Nitekim Biga'daki mukataanın sınırları içindeki bazı bölgelerde dalyan

49 Barkan, "XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin," s. 199-200.

50 Barkan, "XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin," s. 214-215.

51 BOA, Cevdet Maliye 3808 (Mayıs 1815). Buradaki dalyan reislerinin vergiyi ½ yerine 1/3 oranında vermek üzere bir ferman almaları mukataa gelirini zarara uğratınca verginin yine eskisi gibi ½ olarak tahsili emredilmişti, BOA, AE, Sultan II. Mustafa 4217 (Mayıs 1696).

52 Barkan, "XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin," s. 217-223.

mutasarrıfları avladıkları balığın yarısını mukataa mültezimine verdikten başka öşür olarak ikinci bir pay daha ödemekteydiler.[53]

Havass-ı hümayuna ait av alanlarında devlet hasılattan pay yerine avlanan balığın tamamını da alabilmekteydi. Bunun bir örneğini İskenderiye Kalesi'nin yanındaki Boyana Gölü'nde görmekteyiz. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre burada kalenin yanında bulunan on dalyan miriydi ve burada avlanan balığın tamamını emin almaktaydı.[54] Daha önce de belirtildiği gibi Kili'de taze tüketiminin dışında özellikle tuzlanarak tüketilen ve havyar elde edilmesiyle önemli olan mersin ve morina balıkları için de benzer bir durum söz konusuydu. Buradaki miri dalyanlarda ve bu dalyanlar dışında avlanan morina ve mersin dışındaki balıklardan rub' alınacaktı. Fakat dalyanlarda avlanan morina ve mersin balıkları devlete ait olup miri için zapt ediliyor ve karşılığında sayyadlarına morina başına on, mersin başına bir akçe veriliyordu.[55] Benzer şekilde Azak'taki miri dalyanlardaki mersin ve togi balığının avı da devlet eliyle gerçekleştirilmekteydi.[56]

Padişah haslarından olmakla birlikte avlanan balıktan alınan verginin öşür olarak tahsil edildiği örnekler de bulunmaktadır. Örneğin Akşehir Sancağı'nda, İshaklı Nahiyesi'ne bağlı havass-ı hümayun köyü olan İr Köyü'ndeki gölde avlanan balık müstakil olarak havass-ı hümayuna aitti ve burada avlanan balıktan öşr-i mahi alınmaktaydı.[57] Bu durum balık vergisinin tahsilinde av alanının statüsü kadar bölgenin balık potansiyelinin dikkate alınmasıyla açıklanabilir.

53 Biga'da Ayşe Sultan Vakfı köylerinin dalyanlarında avlananlar avladıkları balığın yarısını bu mukataaya, öşre muadil dalyan resmini de vakfa vermekteydiler. Ancak 1763'te vakıf reayasının vakfa ödedikleri öşrden başka mukataa tarafından bir şey talep edilmemesi yönünde vakfın İstanbul'dan almış olduğu emre mukataa tarafından itiraz edilerek, Kolyoz Mukataasının şartlarına göre bu mukataanın sınırları içinde avlananların avladıkları balıkların yarısını mukataaya ödemek zorunda olduklarına dair yeni bir emir çıkarılmıştı, BOA, Cevdet Maliye 10673 (Haziran 1763); BOA, HAT 1449/00006 (Tarihsiz).

54 Balıkların geliri ise kaledeki görevlilere, selatin camilerinin imam ve hatiplerinin maaşlarına harcanmaktaydı, bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 6. Kitap, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 58.

55 II. Selim dönemi Kili İskelesi Mukataası Kanunnamesi için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, 7. Kitap, s. 728-729.

56 Buradaki balık avı için bkz. Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, s. 497-499.

57 BOA, İE, Tımar ve Zeamet 816 (Ağustos 1721). Silistre'de, havass-ı hümayundan Giray sultanların malikâneyle tasarruf ettikleri mukataa mülhakatından Garlice Gölü'nde öşr-i mahi alınmaktaydı, BOA, Cevdet Maliye 12477 (Mayıs 1719).

Balık vergisi vüzera haslarına gelir yazıldığı durumlarda padişah haslarında olduğu gibi öşürden daha yüksek oranlarda tahsil edilebilmekteydi. 17. yüzyılda Veziriazam Halil Paşa'nın has gelirlerine kaydedilen Selanik'teki Toyran Gölü'nde avlanan balıkçılar mahsulden üç akçede bir akçeyi veziriazama, on akçede bir akçeyi de veziriazamın voyvodasına vermekteydiler.[58] II. Bayezid dönemine ait Morava, Derin ve Abri Kanunnamesinde yer alan fakat 16. yüzyıl boyunca buralara ait çıkarılan diğer kanunnamelerde aynen devam eden uygulamaya göre sipahilere kaydedilen göllerde avlanan balıktan öşür, Morava Nehri'nde sancakbeyine hasıl kaydedilen dalyanda ise avlanan balığın yarısı tahsil edilecekti.[59] Dalyan veya ığrıbın hassa olarak bir tımarlı sipahiye verilmesi de mümkündü.[60]

İstanbul veya miri dalyanların söz konusu olduğu Biga, Mora gibi yerler dışında denizde dalyanlarda yapılan avlanmadan verginin öşür olarak tahsil edildiği örnekler dalyanın statüsüyle ilgili olmalıdır. Ancak denizde dalyan dışında yapılan balık avının vergilendirilmesinde daha farklı uygulamalar söz konusuydu. 16. yüzyılın başlarında Menteşe'de, Balat'ta dalyandan avlanan balığın öşrü, denizde avlanan balığın ise yarısı alınmaktaydı.[61] II. Selim dönemine ait kanunnameye göre Varna'da Diyona Gölü'nde ve denizde avlanan balıktan öşür, Agataboli'de denizdeki dalyanlarda avlanan balıktan öşür fakat kalkan balığından yedide bir; Vaslkoz Kanunnamesine göre dalyanlarda avlanan balıktan öşür, denizde avlanan balıktan ise on beş akçede iki akçe alınacaktı.[62] 1572 tarihli kanunnameye göre Kıbrıs'ta denizde (yalılarda) avlanan her sandaldan üç akçe olmak üzere vergi sandal üzerinden,[63] Mora Muhassıllığına bağlı olan Vostice ve Tevabii Mukataasının gelirleri arasındaki Resm-i Sayd-ı Mahi Mukataasında ise Vostice sahilinde avlanan balığın her vukiyyesinden bir akçe olmak üzere ağırlık üzerinden bu vergi tahsil edilmekteydi.[64]

58 82 Numaralı Mühimme Defteri, s. 156.
59 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 445.
60 Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Teori Yayınları, Ankara 1985, s. 53.
61 Behset Karaca, "1522-32 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, s. 441.
62 II. Selim dönemi, Tolcu, Isakçı, Maçin İskeleleri Kanunnamesi için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 748, 758-759.
63 II. Selim dönemi, Kıbrıs Kanunnamesi için bkz. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 637.
64 BOA, AE, Sultan I. Mahmud 3306 (Nisan 1741).

Bu örneklerde denizde dalyan haricinde avlanan balıklardan balık vergisi değil, bunların iskeleye çıkarılması, satılmasıyla ilgili olarak bac vergisi tahsil edilmiş görünmektedir. Kanuni dönemi Rodos ve İstanköy Kanunnamesinde de balık avlayanların bunları iskeleye getirip sattıklarında amile verecekleri yüzde dört akçeden başka bir şey ödemeyecekleri belirtilmekteydi.[65] Burada da balık avcılarının vergilendirilmesi gümrük ödemesi şeklindedir. Bu durum adanın sahilinde balık avının vergilendirilmesine ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında başlanmasıyla ilgili olmalıdır. Nitekim 1858'de bu tarihe kadar bir vergi alınmayan Rodos sahilinde avlanan balık ve çıkarılan süngerin 1/5 oranında vergilendirilerek iki yıllığına ihalesine karar verilmişti.[66] Benzer şekilde 1864'e kadar herhangi bir vergi alınmayan Çeşme Kazası ve sahilindeki balık avından bu tarihten itibaren 1/5 olarak vergi tahsiline başlanmıştı. Çeşme'de olduğu gibi sahillerinde balık avlanmakla birlikte vergi alınmayan başka kazaların olması halinde buralardan da vergi tahsil edilecekti.[67]

Karaman Kanunnamesinde her ne kadar buradaki göllerden maktu' olarak alınan resm-i ağ, bu türden vergi tahsilinin kanuna muhalif olduğu gerekçesiyle kaldırılmış olmakla birlikte balık vergisi nadir de olsa maktu' olarak tahsil edilebilmekteydi. Ohri'de Balko'nun mülkü olan Drin dalyanı ile Dimitri ve Karmo'nun mülkleri olan Ruk dalyanı için sahipleri her yıl maktu' olarak hazineye bir ödeme yapmaktaydılar. Bu dalyanlar Süleyman Bey tarafından satın alınarak vakfedildikten sonra da Ruk dalyanının yıllık 2.000 akçelik gelirinden 220 akçe hazine ödemesi devam etmişti.[68] Maktu' ödeme örneklerine İstanbul'da da rastlanmaktadır. 1677 tarihli bir belgeye göre Kavak Bahçesi ustası Mehmed ığrıpla avladığı balığın sülüsanı (2/3) karşılığında balık eminine her yıl dört bin akçe veriyordu.[69] 1723'e ait bir belgeden ise yine aynı şekilde balık avlama karşılığında dört bin akçe maktu' ödeme yapan Rumeli Hisarı ağası Mehmed'in ödediği bu paranın üç bin akçesinin hazineye bin akçesinin ise balık eminine verildiğini öğrenmek-

65 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 5. Kitap, s. 43.
66 BOA, İ.MVL 392/17066 (Mart 1858).
67 Çeşme'de balık avından elde edilecek gelirin tespit edilebilmesi için bu mukataanın bir yıllığına emanetle idaresine sonraki yıl ihaleye çıkarılmasına karar verilmişti, BOA, MVL 690/41 (Ekim 1864).
68 *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri ile 94 ve 1078 Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) IV*, s. 385, 389.
69 BOA, AE, Sultan IV. Mehmed 1840 (Temmuz 1677).

teyiz.[70] Edirne'de Meriç Nehri'ndeki dalyanlarda balık avlayan müsellem balıkçılar vergilerini maktu' olarak ödüyor ve yılda dört bin akçeyi Edirne bostancıbaşısına veriyorlardı.[71]

Balık avı vergisinden muafiyete bir iki istisna dışında rastlanmamaktadır. Birinci bölümde de belirtildiği gibi saray için balık avlayan müsellem balıkçılar sadece kendi dalyan ve kayıklarıyla avladıkları balıkların vergisinden muaftılar. Bunun dışında tespit ettiğimiz bir diğer örnekte ise Bardacık Kazası'nın Ayşe Sultan Vakfı reayası vakfa yaptıkları hizmetler karşılığında birçok vergiyle birlikte resm-i mahiden de muaf ve müsellemdiler.[72]

Balık avı vergisi ticari amaçlı avlanmalarda alınmaktaydı, satış için değil kendi tüketimi için avlananlardan vergi talep edilmemekteydi. 1799'da Mudanya'da aslında balıkçı esnafından olmayıp piyade kayıklarıyla boş kaldıkları dönemde kendi ihtiyaçlarını karşılamak için balık avlayan bazı zımmiler bunun için vergi vermezken Mudanya pazarı bacı mültezisinin kendilerinden vergi istemesinden şikâyetçi olmuşlardı.[73]

Balık avı vergisi 19. yüzyılın ortalarından itibaren her yerde geçerli olmak üzere sabit bir oran üzerinden tahsil edilmeye başlandı. Bu dönemde İstanbul'da uygulanan 1/5'lik vergi miktarı başka bölgeler için de geçerli oldu.[74] Nitekim 1862'de çıkarılan bir nizamnamede balık avından tahsil edilecek vergi 1/5 olarak belirlenmişti.[75] Zabıta-i Saydiye Nizamnamesinde bu konuda yeni bir düzenleme yapıldı ve deniz, büyük göller, denize dökülen nehirlerin ağzında dalyan, ağ veya oltayla avlanmış tuzlu su balıklarından ve midye,

70 BOA, Cevdet Maliye 8106 (Ekim 1723).

71 1731'de bu balıkçılar Edirne bostancıbaşısının kendilerinden dört bin akçe yerine on iki bin akçe alması üzerine İstanbul'a bu durumu şikâyet etmişlerdi, BOA, Cevdet Maliye 6371.

72 İstanbul kadılarına yazılan emirde bu vakfın reayasından İstanbul'a çalışmak için gelenlerden muaf oldukları vergilerin talep edilmemesi belirtilmekteydi, bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618)*, (haz. Yılmaz Karaca vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 469-470.

73 BOA, AE, Sultan III. Selim 20766 (Ocak 1799). Podgoriste Kazası'nda, Jabyak Kalesi yakınındaki gölün öşr-i mahisi sancakbeyine hasıl yazılmıştı. Kale reayasının buradaki göl ve ırmakta kendi geçimleri için avladıkları balıktan vergi vermedikleri halde subaşının adamları tarafından vergi istendiği gerekçesiyle İstanbul'a yaptıkları şikâyet üzerine reayanın bu şekilde rencide edilmemesi yönünde bir emir gönderildi, bkz. *91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/M.1646-1647)*, (haz. Murat Cebecioğlu vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015, s. 148.

74 1851'de Limni'de kurulmak istenen dalyanda avlanacak balık için geçerli oran 1/5 olacaktı, BOA, A.AMD 29/37. Rodos'ta balık avı ve süngerden 1/5 vergi alınacaktı, BOA, İ.MVL 392/17066, (Mart 1858).

75 Sayın, *a.g.e.*, s. 681-682.

istiridye, tarak, yengeç gibi hayvanat-ı mukaşşere-i bahriyeden hiçbir masraf düşülmeksizin 1/5, denizle bağlantıları olmayan dere ve nehirlerde avlanan tatlı su balıklarıyla hayvanat-ı nehriyyeden ise 1/10 oranında vergi tahsil edileceği kabul edildi. Ancak nizamnamede kendi tüketimleri için oltayla balık tutanların av vergisi ödemeyecekleri kuralı devam ettirilmişti.[76]

Mali Bir Ünite Olarak Av Vergisi

Osmanlı Devleti kuruluş dönemlerinden itibaren vergi gelirlerinin tahsilinde dirlik (tımar) sistemini uygulamıştır. Bu sistemde maaş karşılığı olarak belli bir bölgenin vergi gelirlerini toplama hakkı has, zeamet ve tımar şeklinde devlet görevlilerine tahsis edilmekteydi. Kendilerine bırakılan vergileri toplayan dirlik sahipleri bu şekilde kendileri ve ailelerinin geçimini sağlamakta, ayrıca üstlendikleri görev için gerekli harcamaları karşılayabilmekteydiler. Balık avı vergisi klasik dönem Osmanlı maliyesinde birçok vergi gibi has, zeamet veya tımar kapsamında dirliklere tahsis edilmekteydi.[77]

Vergilerin tahsilinde devletin ilk dönemlerinden beri uygulana gelen dirlik sisteminden ayrı olarak 15. yüzyıldan itibaren mukataa sistemi de hayata geçirilmişti. Mukataa bir veya birden fazla vergi gelirlerini içeren mali bir birimi ifade etmektedir.[78] Bir mukataaya tahsis edilen vergiler emanet (vergilerin maaşlı bir devlet memuru tarafından toplanması), iltizam (vergi toplama işinin tahvil süresi denilen bir-üç yıllığına özel

76 *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 2, s. 122-123.

77 1526 yılı tahrir defterine göre Semendire Sancağı'nda; Semendire Nahiyesi'nin *Dalyan der ab-ı Morova, resm-i mahi, resm-i gümrük-i iskele-i Semendire* gelirleri sancakbeyi hassına, Belgrad'da da *resm-i mahi, resmi- gümrük-i iskele-i Belgrad* ve *mahsul-i dalyanha der ab-ı Sava ve Tuna gelirleri* sancakbeyi hassına aitti, bkz. Metin Kunt, "Sancakbeyi Haslarının Öğeleri (1480-1540)," *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 710. 1583'te Beyşehir'deki dalyanların vergisi de şehrin sancakbeyinin has gelirlerine dahildi, bkz. Akif Erdoğru, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 102. 1637'de Gümülcine'de havass-ı hümayuna ait bir korunun yakınındaki gölün Küpgölü adlı dalyanı, 300 akçelik gelirinin yarısı miriye (bu koruya) ve yarısı da bir sipahinin tımarına ait olmak üzere kaydedilmişti. 18. yüzyıla gelindiğinde dalyanın bu statüsü değişmemişti, BOA, Cevdet Maliye 22543 (Mart 1778). 1568'de Vize Sancağı'nda üç tımarlı sipahinin Midye dalyanının mahsulünde hisseleri bulunmaktaydı. Bunlardan Kaya v. Ahmed'in tımarı 4.658 akçe olmak üzere sadece Midye dalyanı mahsulünden oluşmaktayken, Mehmed'in 2.700 akçelik tımarı dalyanın mahsulüyle birlikte üç kilise karyesinin gelirinden ve 6.000 akçelik tımarı olan Mehmed Mustafa'nın tımarı yine bu dalyan mahsulünden hisse ile birkaç köyün gelirinden ibaretti, bkz. Volkan Ertürk, "Vize Sancağı Dirlikleri (1530-1568)," *History Studies*, C. 5, S. 2, Y. 2013, s. 190.

78 Mehmet Genç, "Mukâtaa," *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 129-132.

bir şahsa bırakılması), malikâne (mukataanın, dolayısıyla vergi tahsilinin kayd-ı hayat yani ömür boyu bir şahsa bırakılması) gibi farklı yöntemlerle tahsil edilerek hazineye aktarılmaktaydı.[79] Vergilerin çeşitli devlet görevlileri tarafından kendi namlarına toplandığı dirlik sisteminden farklı olarak mukataa uygulaması gelirlerin doğrudan hazineye aktarılmasıyla hazinenin nakit ihtiyacının karşılanması açısından önem taşımaktaydı. 16. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin askeri ihtiyacı karşılamaktan uzaklaşması ve bunun paralelinde hazinenin nakit ihtiyacındaki artış doğrultusunda devlet gelirlerinin dirliklere tevcihi yerine mukataalaştırılması yoluna gidildi. Böylece bu dönemden sonra yavaş yavaş işleyen bir süreçte dirlik uygulaması azaltılarak gelirler mukataa sistemine dahil edildi.

Devlet gelirlerinin toplanmasında tımar sistemi ile mukataa uygulaması arasındaki dengenin özellikle 17. yüzyıldan itibaren mukataa sistemine kaymış olmasının[80] bir örneği balık vergisinin tahsilinde de izlenebilmektedir. Bu dönemden sonra özellikle göl ve nehirlerin balık vergisinin dirliklere tahsisi devam etmekle birlikte bu gelirin daha çok mukataalaştırılması söz konusudur. Hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni gelir alanları oluşturma çabaları doğrultusunda bazen devlet görevlilerinin belirlemesiyle[81] bazen de şahısların talebiyle balık vergisini içeren yeni mukataalar oluşturulmuştur. Örneğin 1762'de Ebubekir Ağa ve Mehmed Ağa adlı kişiler Antakya kazasında Asi Nehri üzerindeki dalyanlarda balık avlayanların vergi vermedikleri gerekçesiyle buradaki dalyanların miri mukataa kaydedilerek malikâne olarak kendilerine verilmesini talep etmişlerdi. Söz konusu dalyanlar için yapılan inceleme sonucu bunların has, zeamet, tımar, vakıf gelirleri arasında ve kimsenin kayıt ve beratında olmadığı tespit edilince üç bin akçe mal ve 50 kuruş

79 İltizam uygulaması için bkz. Mehmet Genç, "İltizam," *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 154-158. Malikâne için bkz. Mehmet Genç, "Mâlikâne," *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2003, s. 516-518.

80 Bu konuda bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 40-44.

81 Karadeniz sahilinde Faş Kalesi yakınındaki Faş suyunda avlanan balığın öşrü Faş gümrüğüne gelir kaydedilmişken, yine bu kale yakınındaki Palyostom denilen Acıgöl'de avlanan balığın vergisinin kimseye gelir yazılmadığı tespit edilince buraya ait balığın öşrünü miri için tahsil etmek üzere yeni bir mukataa oluşturulmuş ve 1741'de yıllık iki bin akçe malını Faş gümrüğü eminine vermek üzere Mustafa ve Ali'ye malikâne olarak verilmişti. BOA. Cevdet Maliye 5063 (Nisan 1741).

muaccele ile 1763 Martından itibaren olmak üzere bu kişilere malikâne olarak tevcih edildi.[82]

Mehmet Genç, Osmanlı maliyesinde gelirlerinin büyüklüğü ve mekânsal sınırları açısından çok değişik örneklerin mevcut olmasından hareketle mukataalar için yapısal bir model oluşturulmasının zorluğundan bahsetmektedir.[83] Balık avı gelirlerinden oluşan mukataalarda da bu çeşitliliği görmek mümkündür. Genel olarak av bölgesinden tahsil edilebilecek gelirin miktarına bağlı olarak balık resmi ya müstakil bir vergi ünitesi olarak düzenleniyor ya da başka bir mukataanın gelirleri arasına dahil ediliyordu.

İstanbul sularında avlanan balığın vergisini tahsil eden Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataası, İstanbul Gümrük Mukataasına bağlıydı. 18. yüzyılda Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataası her yıl gelirinin belli bir bölümünü gümrük eminine vermek şartıyla bostaniyan-ı hassa ocağı tarafından işletilmekteydi. Bostancıbaşı da ocağın orta çavuşlarından birini balık emini olarak atamaktaydı. Gümrük eminine verilen meblağ dışında bu mukataanın gelirlerinin bir kısmı bostancı ocağı personelinin yiyecek masraflarına harcanmaktaydı.[84] Gerek vergi tahsili gerekse balıkçılık faaliyetlerinin denetlenmesi açısından balık emininin yetki alanını gösteren Dalyan-ı Mahi Mukataasının sınırları geniş bir alanı içermekteydi. 1664 tarihli bir belgede İstanbul'da balıkhane mukataası emininin iltizamı dahilinde olan yerler İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüb, Tuzla, Darıca, Pendik, Kartal, Beykoz, Büyükdere, Sarıyer, Kavak, İncirli, İstinye, Rumeli ve Anadolu Hisarları, Istavroz, Kuruçeşme, Beşiktaş, Kuzguncuk vs. olarak sıralanmaktaydı.[85] 1755'e ait bir belgeye göre Bigados ve çevresi de bu mukataanın sınırları içinde yer almaktaydı.

82 BOA, Cevdet Maliye 18529 (Ekim 1762). Bundan kısa bir süre sonra Mehmed ve Ebubekir ağaların Asi üzerinde yer alan fakat beratlarında belirtilmeyen Medik Kalesi, Şigor Kasabası, Antakya ve Dergöşteli dalyanlarının da mukataaya eklenmesi taleplerinin ardından bu dalyanların dirlik, vakıf veya mukataa kimseye kayıtlı olmadığı belirlenince malikânecilerin talepleri kabul edilmişti. BOA, Cevdet Maliye 28309 (Ağustos 1763).

83 Genç, "Mukataa," s. 129-130.

84 1755'te gümrük eminine verilen mal yıllık beş bin kuruştu, BOA, Cevdet Maliye 25665 (Nisan 1755). 1798'de Balıkhane-i Hassa Emanetinin yıllık iltizam bedeli 20 bin 383 kuruş 40 akçeydi. Bu paranın 583 kuruş 40 akçesi ceb-i hümayuna ayrılırken 300 kuruşu kitapçılık adıyla bostancıbaşıya, beş bin kuruşu İstanbul gümrüğü eminlerine, 14 bin kuruşu bostancı ocağındaki büyük oda personelinin yeme-içmesi ve 1500 kuruş da yine bostancı ocağında inşa edilen kalem odasının personeline maaş olarak tahsis edilmişti, BOA, Cevdet Saray 1434 (Eylül 1798).

85 BOA, Cevdet Maliye 17158.

Buradaki balık avcılarının, Silivri ve Ereğli subaşılarının denizden kayıklarla adam göndererek yakaladıkları balıklardan vergi istediklerine dair şikâyetleri üzerine bu balıkçıların resm-i mahilerinin balık emini tarafından alınacağı ve subaşıların balıkçılardan vergi istememelerini içeren bir ferman çıkmıştı.[86] Benzer şekilde 1765'te Pendik, Mudanya, Adalar, Tuzla, Darıca, Yalova, İznikmid Körfezi gibi bölgelerde avlanan balığın vergisini buradaki köylerin subaşı ve yasakçılarının "bizim toprağımızda sayd olunan mâhînin mâl-ı mirîsini biz alırız" diyerek tahsil etmek istemeleri balıkçıların şikâyetlerine neden olmuştu. Ancak bu belgeye göre taşrada avlanan balık eğer avlandığı yerde satılırsa İstanbul Dalyan Mukataasına vergi verilmeyip, satılmak üzere İstanbul'a getirildiği takdirde vergi tahsil edilecekti.[87]

Marmara ve Karadeniz'e kadar uzanan İstanbul Dalyan Mukataasının aksine denizde yapılan avlanmanın vergilerini içeren diğer mukataaların sınırları daha mütevazıydı. Sakız adasında, Pandıranoğlu Çiftliği yakınındaki dalyanlarda ve "balık mandırası" olarak nitelendirilen körfezde avlanan balıkların gelirleri için Sakız Resm-i Mahi Mukataası oluşturulmuştu.[88] Biga'da da Tuze Burnu'ndan Biga Burnu'na kadar olan mesafe içinde leb-i deryada kurulan dalyanlar Biga Sancağı ve Tevabii Mukataasına dahildi.[89] Selanik Limanı'ndaki miri dalyanın geliri de bir mukataa olarak düzenlenmişti. 1788'de bu mukataa malikâne olarak dört kişinin tasarrufundaydı ve malikâne şartlarına göre mutasarrıfların izni olmadan burada başkaları avlanamazdı.[90] İnöz (Enez) sahilinde ise hem İnöz Memlehası Mukataasına hem de Sultan Bayezid Vakfı'na bağlı İnöz Mukataasına ait dalyanlar vardı. Burada, sahilde sonradan inşa edilen dalyanlar için bu iki mukataa arasında anlaşmazlık yaşandığında İnöz naibinin burada bir inceleme yaparak dalyanların memleha veya vakıftan hangisinin arazisi hududunda olduğunun tespiti emredilmişti.[91]

Tuna üzerindeki Kili, Silistre, Vidin gibi merkezler nehrin kendi idari ve mali sınırları içinde kalan bölümü ile yine bu sınırlar içindeki göllerin

86 BOA, Cevdet Maliye 25665 (Nisan 1755).
87 BOA, AE, Sultan III. Mustafa 7796 (Kasım 1765).
88 BOA, İE, Maliye 8663 (Yıl 1717). 1768 tarihli bir belgede bu gelir birimi Dalyanha-yı Sakız Mukataası olarak adlandırılmaktadır, BOA, Cevdet Maliye 21367.
89 BOA, Cevdet Maliye 28920 (Ekim 1732).
90 BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 10000.
91 BOA, Cevdet Evkaf 18805.

balık gelirlerini tasarruf etmekteydiler. Vidin'in Fethülislam Kazası'nda, Tuna'nın Poriçe Nehri'nden Timok Nehri'ne kadar olan bölümünün balık avı için Sayd-ı Mahi Mukataası oluşturulmuştu.[92] Yukarıda örnekleri verildiği gibi bu nezaretler Tuna'nın kendi sınırları içinde kalan kısımlarındaki miri dalyanları kiralamaktaydılar. 1821 Mart'ında da İbrail Nezareti sınırlarındaki İskatol Gölü'nün tasarrufu nazır tarafından, balık avlamak ve taksitlerini düzenli ödemek üzere bir yıllığına iltizamla verilmişti.[93]

Bir mukataanın sınırları içinde kalan göllerin gelirleri bu mukataaya dahil edilebilmekte[94] veya Manyas Gölü'nün balık ve saz gelirlerini kapsayan Manyas Gölü Balığı ve Sazı Mukataasında olduğu gibi müstakil bir mali birim halinde düzenlenmekteydi.[95] Ohri Gölü'nün balık geliri 1598'de Ohri Dalyanları ve Usturga Hasları ve Tevabii Mukataasına dahilken[96] 1696'da Ohri Gölü Dalyan Mukataası müstakil bir mali birim olarak görülmektedir.[97] Siroz (Serez) Kazası'ndaki Tahyanos Gölü'nde olduğu gibi göllerin balık geliri birden fazla mukataa arasında da paylaştırılabilmekteydi. 18. yüzyılda dalyan, ığrıp, çırnık gibi kayıklarla balık avlanan Tahyanos Gölü'nün balık geliri gölün kıyısındaki köylerin geliri altında olmak üzere, bu köylerin gelirlerinden oluşan Tahyanos Mukataası, Marmaracık Mukataası ve Urlan Mukataası arasında paylaştırılmıştı. Av vergisinin bu mukataalara tahsisi avlanma yöntemlerine göre dalyan, ığrıp ve kayık üzerinden yapılmıştı. Örneğin Marmaracık Mukataasına bağlı olan Doksanboz Köyü'nün balık gelirleri

92 BOA, Cevdet Maarif 2920 (Nisan 1741).

93 BOA, Cevdet Maliye 18860 (Mart 1821).

94 Selanik sancağı, Aynaroz Nahiyesindeki Hadika Gölü'nde tutulan balıkların geliri Pravişte Mukataasına ait olup, Mandekarakoz Manastırı rahipleri buradaki dalyandan tuttukları balığın vergisini bu mukataanın eminlerine vermekteydiler, BOA, Cevdet Adliye 2284 (Kasım 1720). Gazi Giray Sultanın malikâneyle tasarrufunda olan Garlice Mukataasının sınırları içindeki Garlice Gölü bu mukataa ile birlikte zapt edilmekteydi, BOA, Cevdet Maliye 2662 (Eylül 1727).

95 Manyas Gölü Balığı ve Sazı Mukataası 1579'da Mart başlangıcından itibaren üç yıllık tahvil süresi ve 90 bin akçeyle verilmişti, BOA, D.BRM.d 24249. Mirliva-i Beyşehir haslarından Beyşehir Sancağı'nda Seydişehir Gölü'ndeki dalyanlardan avlanan balığın geliri için Dalyan-ı Mahi Mukataası oluşturulmuştu. Bu mukataa 1757 yılı mart ayı itibariyle ayandan İsmail Raif Bey'e yıllık 22 bin akçe mal ile malikâne olarak tevcih edilmişti, BOA, Ali Emiri Sultan III. Osman 961 (Mayıs 1757).

96 BOA, D.AVG.d 24457 (Yıl 1598).

97 BOA, AE, Sultan II. Mustafa 1858. 1819 Haziranında Seyyid el-Hac Ömer'in, Amik Ovası'nda Kara Murat toprağında Murat Paşa Köprüsü altında Bağıra denilen balık gölünün malikâne ve mukataa olarak kimsenin üzerinde olmadığı ve buradan gelip geçenlerin balık avladığını belirterek yıllık 1.000 kuruş mal ve 6.000 kuruş muaccele ile gelirini Halep Muhassıllığına vermek üzere burasının malikâne olarak kendisine verilmesi talebi muaccele miktarı 6.500 kuruşa yükseltilerek kabul edilmişti, BOA, Cevdet Maliye 4845.

resm-i mahi-i ığrıbha, resm-i mahi-i çırnık, resm-i sefine-i küçük'ten; Urlan Mukataası'na bağlı Dernar Köyü'nün bu göldeki balık gelirleri ise mahsul-ı dalyanha der karye Dernar, resm-i mahi-i ığrıp vakf-ı muallimhane-i Sarrac Sinan, resm-i ığrıp ve manastır-ı keşişan'dan oluşmaktaydı.[98]

Balık avı vergisinin mali ünitelere tahsisi genel bir ifadeyle öşr-i mahi olarak[99] veya yukarıdaki örneklerde olduğu gibi avın yapıldığı dalyan ve ığrıp üzerinden olmaktaydı. Dalyan sayısının çok olması halinde bunlar bazen toplam dalyan sayısı ve geliri belirtilerek tek bir kalemde yazılabilmekte[100] ama çoğu kez bölgedeki dalyan ve ığrıplar tek tek belirtilerek kayda geçirilmekteydi.[101] Gümülcine'deki Fenari Gölü'nün balık geliri 1570 tarihli mufassal tahrirde Mahsul-ı Dalyan ve Iğrıb an-Fenarih Gölü olarak ve yine burada deniz kenarındaki Habil Köyü'nün yıllık 200 akçe getirisi olan balık vergisi Iğrıb der-Kenar-ı Derya adıyla kaydedilmişti.[102] Mora Muhassıllığı kalemlerinden Vostice ve Tevabii Mukataasına bağlı olarak, Vostice Kazası sahilinde avlanan balıkların vergisi Resm-i Sayd-ı Mahi Mukataası adıyla ayrı bir malikâne; dalyanlarda avlanan balığın vergisi ise Dalyan-ı Mahi Mukataası adıyla ayrı bir malikâne biçiminde düzenlenmişti.[103]

Balık avından tahsil edilecek verginin av araçları esas alınarak kaydedilmesi hem bölgede balık vergisinin tahsil edileceği av birimlerinin tespit

98 BOA, Cevdet Maliye 7900 (Haziran 1764); BOA, Cevdet Maliye 5216 (Nisan 1785).

99 1519 yılı defterine göre Gelibolu'da mirliva hassına gelir yazılanlar arasında 2800 akçe gelirle öşr-i mahi vardı. Buradaki Hora ve Ganos köylerinin balık geliri de (öşr-i mahi) başka gelirlerle birlikte mirliva hassına yazılmıştı, bkz. *75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) I*, (haz. Abdullah Sivridağ vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 82-83. 1546 ve 1562 tahririne göre hass-ı hümayundan olan Budin Şehri'nin 1546'da 1550 akçe, 1562'de ise 4100 akçe olan balık geliri öşr-i mahi olarak yazılmıştı, bkz. Gyula Kaldy-Nagy, *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 12, 15.

100 Örneğin 1530 tahririnde Ohri Gölü'nde padişah hassı olan dalyan ve ığrıp "*Dalyan-ı Göl-i nefs-i Ohri ma'-ığrıb Kıta'ât 32 fî-sene 68386*" olarak, yine padişah hassı olan Usturga dalyanları ise "*Dalyan-ı usturga mâ' bâd-ı hevâ vel-mahsûl Boste (?) kıta'ât 20 fî-sene 84300*" olarak kaydedilmişti, bkz. *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri ile 94 ve 1078 Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) IV*, s. 370. Bazı bölgelerde ise dalyanların geliriyle birlikte ayrıca öşr-i mahi alınabilmekteydi. Örneğin 11. Selim döneminde Sirem Sancağı'ndaki İlok Kasabası'nın balık gelirleri Mahsul-ı iskele ma' öşr-i mahi, Mahsul-ı dalyan-ı Kosel ve Kırstur, Mahsul-ı dalyan-ı Seleyuş, Mahsul-ı dalyan-ı Susekten oluşmaktaydı, bkz. McGowan, *a.g.e.*, 18.

101 Angli-Kasrı Kazası'ndaki daha önceden mülk ve timar iken sonradan hassaya kaydedilen yedi dalyanın adı ve geliri ayrı ayrı yazılmıştı, bkz. *367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri ile 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530) II*, s. 4.

102 Parlak, a.g.m., s. 90, 103.

103 BOA, AE, Sultan I. Mahmud 3306 (Nisan 1741).

edilmesi hem de özellikle bir av alanının balık gelirinin birden fazla mali üniteye tahsis edildiği durumlarda mali yetkililerin hangi av biriminden vergi alabileceğinin belirlenmesinde kolaylık sağlıyordu. Fakat gelirlerini artırma kaygısıyla mali yetkililerin birbirlerine yazılan av gelirlerine müdahaleleri sıklıkla yaşanmaktaydı. Örneğin Tırhala'da, Yenişehir-i Fener Kazası'nda Karık Köyü ile havass-ı hümayundan Karlı Köyü arasında kalan Karlı Gölü'nün balık geliri; Karık karyesi sınırında avlanan balığın vergisi (Öşr-i Mahi der-sınır-ı Karye-i Karık) buranın zaimlerine, göldeki dalyanlarda avlanan balığın geliri (Mahsul-ı Dalyan-ı Mahi 'an-Göl) ise Büyükkeşili Mukataası'na ait olacak şekilde yazılmıştı. Ancak 1757'de buradaki zeamet mutasarrıflarının gölün kendilerine gelir yazıldığını söyleyerek dalyanlarda avlanan balıkların vergisini de tahsil etmek istemeleri Büyükkeşili Mukataası mültezimlerinin şikâyetine neden olmuştu.[104] Bu tür anlaşmazlıklar yaşandığında tahrir kayıtları esas alınarak verginin hangi mali birime, nasıl yazılmış olduğuna bakılmaktaydı.

Balık avı vergisini içeren mali ünitenin dalyan üzerinden tanımlandığı durumlarda da bu her zaman sadece dalyanda yapılan avlanmanın vergilendirileceği anlamına gelmemekte, İstanbul Dalyan Mukataasında olduğu gibi dalyan, ığrıp, kayık, olta fark etmeksizin mali birimin sınırları içindeki her türlü avlanmanın vergilendirilmesini içerebilmekteydi. 1732'de Biga ve Tevabii Mukataasına bağlı olan Kolyoz Dalyanları Mukataası[105] sınırlarında ığrıpla avlanan reislerin avladıkları balıkların dalyanlarda avlanmadığını söyleyerek vergi vermek istememeleri üzerine gönderilen emirde ığrıpla avlananların da vergiyi (dalyanda olduğu gibi avladıkları balıkların yarısını) mukataa malikânecisine vermek zorunda oldukları belirtilmişti.[106]

Balık avı vergisinin genellikle avlanan balıkların satıldığı yerde tahsil ediliyor olmasının sonucu olarak bu vergi birçok kez av alanının bulunduğu bölgedeki gümrük, geçid, iskele gelirlerini içeren mali ünitenin bir parçası olmuştur. Örneğin Irşova İskelesi geçidinin gelirleri arasında bölgede avla-

104 BOA, Cevdet Maliye 16172 (Eylül 1757).
105 17. yüzyılın başında Bozcaada'da avlanan kolyoz balığının geliri Bozcaada Hasları ve Mahi-i Kolyoz Dalyanları ve Tevabii Mukataasının bir parçasıydı, BOA, İE, Askeriye 275 (Ocak 1606). Ancak yüzyılın sonunda Bozcaada hassının gelirleri Biga Mukataasının (Hassaha-yı Liva-yı Biga ve Hassaha-yı Cezire-i Bozcaada ve Tevabii Mukataası) bir parçasıydı, BOA, AE, Sultan II. Mustafa 4217 (Mayıs 1696).
106 BOA, Cevdet Maliye 28920 (Ekim 1732).

nan balıkların vergisi de vardı (bkz. Tablo 3).[107] Vidin ve Adakale çevresindeki balık avının vergisi ise geçid ve uburiye vergileriyle birlikte Rub'-ı Mahi ve Tevabii Mukataası tarafından tahsil edilmekteydi.[108]

Vakıflara temlik edilen dalyan ve volilerin yanı sıra özellikle padişah, hanedan üyeleri ve devlet adamları tarafından kurulan vakıflara gelir olarak balık vergisinin tahsisine de sıklıkla rastlanmaktadır.[109] Narda'da Faik Paşa'nın yaptırdığı caminin vakfına gelir kaydedilen dalyanların mahsulü ise hazine ve vakıf tarafından paylaşılıyordu. Bu dalyanlardan birinin 1/2, diğer iki dalyanın ise 1/3 hissesi miriye aitti ve avlanan balığın miriye ait hissesi verildikten sonra kalan mahsul vakfındı.[110] Vakıflar da genellikle av vergisini mukataalaştırma yoluna gitmekteydiler. Örneğin Edirne'deki II. Bayezid Vakfı gelirlerinden oluşan mukataalar arasında İnöz Köyü ve birçok dalyan da bulunmaktaydı ve 1601'de üç yıllığına 1.360 bin akçe bedelle iltizama verilmişti. Yine Ahyolu Kazası'ndaki bazı köyler ile Süzebolu Köyü ve dalyanları üç yıllık bedeli 490 bin akçe olan ayrı bir mukataa idi.[111] İkinci bölümde örnekleri aktarıldığı gibi vakfa ait bu bölgedeki dalyanların mültezimleri de dalyanları maktu' ödemeyle ayrı ayrı kiralamaktaydılar. Karamürsel Kazası'nda Hersek Köyü'ndeki göl ise burada bir dalyan inşa edilerek bir muaccele ve yıllık kirayı vakfa ödemek şartıyla taliplilerine kiralanmak üzere padişah vakfına ilhak edilmişti.[112]

107 BOA, D.BŞM.d. 4633. Akkirman Sancağı'ndaki Aksu, Dutlukal ve Özi'de avlanan balığın vergisi Cankirman ve Petrezen Boğazı gümrük gelirlerinden oluşan mukataanın gelirleri arasındaydı, bkz. Mustafa Işık, "701 Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Akkirman Sancağı," Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 103.

108 BOA, AE, Sultan I. Mahmud 3297 (Aralık 1741).

109 1724'te Selanik sancağında Gölbaşı ve Tevabii Mukataasının aşar-ı şer'iyye, öşr-i mahi ve rüsum-ı örfiye gibi vergileri padişahın Yenisaray'da inşa ettirdiği kütüphaneye vakfedilmişti, BOA, İE, Evkaf 7769 (Mayıs 1724). 1722'de İskenderiye'deki Ulema Bey Vakfı tarafından tahsil edilen Boyana Nehri'ndeki Marike dalyanı gelirleri İskenderiye Gümrük Mukataası emininin talebiyle her yıl gelirinin üç bin akçesini vakfa vermek şartıyla İskenderiye Gümrüğü Mukataasına dahil edilmişti. Bu mukataaya malikâne olarak sahip olan Süleyman Ağa İstanbul'da ikamet ederek mukataayı mültezimlere devretmiş, mültezimlerin her yıl vakfa verilmesi gereken parayı ödememeleri üzerine vakıf mütevellileri üç yıldır verilmeyen yıllık 25 kuruşun ödenmesi talebiyle İstanbul'a başvurmuşlardı, BOA, Cevdet Belediye 4734 (Temmuz 1733).

110 BOA, Cevdet Evkaf 5101 (Nisan 1705).

111 Kayhan Orbay, "Edirne II. Bayezid Vakfının Mali Tarihi (1597-1640)," *GAMER*, 1, 1, 2012, s. 118.

112 BOA, Cevdet Maliye 22581. İsmail geçidindeki bazı göller ise Mehmed Ağa tarafından vakfedilmişti ve bu göllerde avlanan balığın vergisi vakfa aitti. 1596'da Haremeynü'ş-şerifeyn Vakfından bu göllerde avlanan balığın vakfa ait olan öşür ve rüsumunun Boğdan voyvodası tarafından tahsil ettirilmesi üzerine voyvodaya buradaki vakıf göllerde avlanan balığın vergilerine müdahale etmemesi için emir gönderilmişti, BOA, A.DVNS.MHM.d 74/175.

Tablo 3. 1776'da Irşova İskelesi Balık Geliri

Defter-i oldur ki 1190 senesine mahsûben Irşova İskelesi'nde hâsıl olan balık irâdı hâsılâtı beyân olunur gurre-i Rebiyyü'l-evvel 1190

	Aded	Pare
Virilce dalyanından gelen şubar	1	135
Dirağviçe'den gelen şubar	1	78
Sipse vireşesinden gelen yestre		130
Def'a Sipse vireşesinden gelen yestre	3	60
Virilce dalyanından gelen şubar	1	42
		445
İsmail .... dalyanından gelen yestre	1	15
Dirağviçe'den gelen yestre	2	82
İbrahim Ağa'nın vireşesinden gelen yestre	2	33
Sipse vireşesinden gelen yestre	5	240
şubar	1	
Bostalık'tan gelen yestre	1	40
		855
İbrahim Ağa'nın vireşesinden gelen som balığı	4	20
Sipse vireşesinden gelen yestre	6	137
Def'a Sipse ve Tirilçe dalyanından gelen şubar	1	33
Sipse vireşesinden gelen yestre	3	55
İbrahim Ağa vireşesinden gelen som yestre	1	15
		1115
Virilce dalyanından gelen yestre	1	38
Sipse vireşesinden gelen şubar	2	112
Sipse vireşesinden gelen yestre		128
İbrahim vireşesinden gelen yestre	4	40
Virilçe'den gelen yestre	4	55
		1488
Dirağviçe'den gelen iki yestre	2	22
Sipse vireşesinden gelen yestre	6	127
Avcılar (?) getirdiği morina	1	440
Virilçe'den gelen şubar	1	90
Dirağviçe'den gelen morina	1	340
		2518
İbrahim Ağa vireşesinden yestre	1	24
Def'a İbrahim Ağa vireşesinden yestre	1	30
		2572

Be-hesâb
Guruş Pare
64 12
46 18

110 30 Sekiz günde olan îrâd
Fî 24 Rebiyyü'l-evvel 1190

Kaynak: BOA, D.BŞM.d 4633.

Osmanlı yönetimi balık gelirini içeren mukataaları çoğunlukla iltizam ve malikâne olarak vermiş, nadir olarak emanet sistemini kullanmıştır. Bu yönteme çeşitli nedenlerden dolayı balık gelirinin azalmasıyla mukataanın kârlılığını kaybettiği dönemlerde başvurulmaktaydı. 1739'da sona eren Avusturya Savaşının ardından Vidin ve Adakale havalisindeki balık avı geliri ve bölgedeki iskelelerin geçid ve uburiyye resimlerinin de dahil edilmesiyle oluşturulan Rub'-ı Mahi ve Tevabii Mukataası için yapılan müzayedede istenilen rakam teklif edilmemişti. Bunun üzerine Belgrad hazinesine gelir yazılan bu mukataa için son olarak yıllık sekiz bin kuruş bedel belirlendi. Bu rakamın kabul edilmemesi halinde ise mukataa Belgrad defterdarı tarafından idare edilecekti.[113] Zihne Nahiyesi'nin Marmara Köyü'ndeki dalyanın mülkiyetine dair Hububat Nazırı Mollacık-zade Ataullah Efendi ile Aynaroz rahipleri arasında yaşanan anlaşmazlık üzerine görülen dava sonucunda mülk olup olmadığı tespit edilemeyen dalyan haric ez-defter kabul edilerek mukataa yapılmak suretiyle hazineye aktarılmış ve daha sonra malikâne olarak tevcih edilmek üzere gelirinin tespit edilebilmesi için bir yıl hazine tarafından emanetle idaresine karar verilmişti.[114] 1821'de Selanik'teki dalyan mukataasında ise şiddetli geçen kış mevsiminde zarar gören dalyanların iltizamına kimse talip olmadığından malikânecilerin isteğiyle dalyanları tamir ettirerek hasılatını almak üzere bir seneliğine mukataa tarafından bir adam görevlendirilmek suretiyle emanetle idaresine karar verilmişti.[115]

Verginin Tahsili

Balık avından alınacak vergi, balıkhanenin bulunduğu kentlerde avcılar balıkları buraya satmak üzere getirdiklerinde yetkili kişi tarafından tahsil edilirdi. Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataasına dahil olarak İstanbul ve çevresinde avlanan balıkların vergisi İstanbul balıkhanesinde tahsil edilmekteydi. İstanbul balıkhanesi kent sularında avlanan veya diğer bölgelerde avlanıp satılmak üzere kente getirilen balıkların, balıkçılar tarafından devlet gözetiminde balık satıcılarına müzayede usulüyle satıldığı

113 BOA, AE, Sultan I. Mahmud 3297 (Aralık 1741).
114 BOA, Cevdet Maliye 8727 (Haziran 1792); BOA, Cevdet Maliye 23574 (Haziran 1793).
115 BOA, Cevdet Maliye 4843 (Ağustos 1821).

ve devletin balık vergisinin tahsilinin yapıldığı kurumdu.[116] 1702'ye kadar İstanbul'da Unkapanı'nda bir balıkhane bulunmakta, balık emini vergiyi burada tahsil etmekteydi. Ancak bu tarihten sonra bostancı ocağına bağlı balık avcılarının avladıkları balıkları satmaları için Galata'da Balık Pazarı Sokağı'nda bir başka balıkhane daha inşa edildi. Önceleri bu iki balıkhane birlikte kullanıldıysa da bir süre sonra Unkapanı balıkhanesi kullanılmaz oldu ve Galata balıkhanesi İstanbul'un balıkhanesi olarak hizmet verdi.[117] Avcıların balıkhaneye getirdikleri balıklar burada balıkçı dükkânlarına satılıyor ve ardından balık emini satış fiyatı üzerinden vergiyi tahsil ediyordu.[118] İlk olarak 1722'de verilen ve 1735'te yenilenen bir fermana göre ise İstanbul'da dalyan, ığrıp, dökme ağ ve oltalarıyla avlanan balıkçılar avladıkları balıkları balıkhaneye getirdiklerinde burada önce balık emini tarafından resm-i mirisi tahsil ediliyor, bundan sonra balık emininin izniyle balıkçılar tuttukları balıkları madrabaz ve dükkâncılara satıyorlardı.[119] Buna göre vergi ayni veya nakdi olarak tahsil edilebiliyordu. İstanbul'da balık avcıları, avladıkları balığın vergisini balık eminine verdiklerinde yatırma adı verilen tezkere almaktaydılar. Ancak balık avcılarına vergilerini ödediklerini gösteren bu belgenin verilmesi bir zorunluluk olmayıp daha çok balık emininin inisiyatifine bağlıydı.[120]

Balıkhaneye getirilen balıkların satışı müzayede usulüyle yapılmaktaydı. 1683 tarihli bir belgede dalyan ve saydgâhlarda avlanan kılıç balıklarının balıkhaneye, kalkan ve diğer balıkların ise balıkpazarı iskelesine getirilerek burada müzayede usulüyle alıcılara satıldığı belirtilmektedir.[121] Ancak 19. yüzyılda kalkan balığı artık balıkçı dükkânlarına

116 Koçu, "Balık Emaneti," s. 2011.

117 Uluskan, "İstanbul Balıkhanesi ve Balıkhane Mukataası," s. 538-539. Uluskan, Unkapanı balıkhanesinin işlevini yitirerek yalnız Galata balıkhanesinin kullanılmasının en geç 1735'te bostancı ocağının balıkhane mukataasının idaresini almasıyla birlikte olduğunu düşünmektedir, gös. yer. Sarkis Hovhannesyan da eskiden balık emininin yerinin Unkapanı'nda olup, avlanan balıkların vergisinin burada tahsil edildikten sonra balıkçı dükkânlarına dağıtıldığını ancak daha sonra balık eminliğinin Galata'ya, sahildeki Eski Yağkapanı Kapısı'nın yanına taşındığını belirtmiştir, bkz. a.g.y., *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, s. 22, 39.

118 Uluskan, "İstanbul Balıkhanesi ve Balıkhane Mukataası," s. 539.

119 BOA, Cevdet Maliye 15124.

120 BOA, Cevdet Maliye 8244 (Şubat 1755).

121 Bkz. *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 313-315.

müzayedeyle satılmak yerine balıkhane müdürü tarafından belirlenen fiyatla satılmaktaydı.[122]

Balıkhanenin olmadığı yerlerde ise vergi ya av alanında ya da yakınlardaki iskelede tahsil edilmekteydi. 1590'da İsmail Geçidi Kazası'na bağlı Balpoh ve Çençlü göllerinde avlanan balıklar sayyadlar tarafından Termanorma İskelesi'ne getirildiğinde burada Boğdan voyvodasının adamı öşr-i mahiyi tahsil etmişti.[123] Verginin av alanında tahsil edildiği durumlarda kıyıda bekleyen görevliler balıkçıların avdan dönmelerinin ardından mahsulü hesaplar ve ardından vergiyi alırlardı.[124] Hüdavendigâr Sancağı'nda Ulubat Gölü'nde avlanan balıkçılar vergiyi av yerinde ödeyebildikleri gibi Mihaliç pazarına ve köylerine nakledecekleri balıkların öşrünü ise Ulubat Köprüsü'nde tartılmasının ardından ödüyorlardı.[125]

Biga'daki miri dalyanlarda vergi nakit olarak fakat günlük değil av sezonunun sonunda alınmaktaydı. Burada av sezonu boyunca avlanan balıkların sayısı, satılan balıkların fiyatı kaydedilmekteydi. Av sezonunun biterek dalyanların bozulmasının ardından önce dalyancıların masrafları düşülmekte ve kalan hasılatın yarısı hazine için tahsil edilmekteydi.[126]

Balık gelirleri zaman zaman ulufe, vezaif vb. çeşitli devlet harcamalarına tahsis edilmiştir. Demirkapı ağzındaki iki dalyanda avlanan balığın vergisi Vidin ve Fethülislam iskeleleri mültezimleri tarafından toplanmaktayken 1641'de bu iki dalyanın geliri Berat Sancağı'ndaki iki kalenin muhafazasında görevli askerlerin ücretleri için ocaklık olarak tahsis olunmuştu.[127] Kale-i Sultaniye varoşundaki bir camide müezzin olarak görevli

122 Balık satıcıları bu şekilde kalkan balığını değerinden fazla parayla almak zorunda olduklarından şikâyetçi olmuşlarsa da uygulamanın bu şekilde devam etmesini kabul etmek zorunda kalmışlardı, BOA, Cevdet Maliye 11512 (Haziran 1854).

123 BOA, D 1480.

124 *Travellers' Greece, Memories of an Enchanted Land*, (Derleyen: John L. Tomkinson), Anagnosis, Athens 2002, s. 241.

125 BOA, Cevdet Maliye 15668 (Ekim 1802).

126 BOA, Cevdet Maliye 28920 (Ekim 1732).

127 BOA, İE, Maliye 1799. 1709'da Narda Kalesi'ndeki 12 topçunun maaşları Narda Memlehası ve Dalyanları Hasılları ve Tevabii Mukataası gelirinden ödenecekti, BOA, İE, Maliye 6449. Belgrad'da Sayd-ı Mahi ve Geçidha Mukataasının malından yılda 200 kuruş Belgrad Kalesi'ndeki görevli askerler için ocaklık olarak tahsis edilmişti, BOA, Cevdet Dahiliye 3578 (Şubat 1763). Preveze Kalesi'ndeki muhafız, topçu ve cami hademelerinin maaşları gümrük, dalyan-ı mahi ve zeytin aşarı gelirinden ödenmekteydi, BOA, Cevdet Askeriye 12160 (Haziran 1826).

olan Halil günlük üç akçelik ücretini Mahi-i Kolyoz Mukataası gelirinden almaktaydı.[128] İsmail Hace Duagüy de İstanbul Dalyan Mukataasından günlük on akçe ulufe almaktaydı.[129]

Zabıta-i Saydiye Nizamnamesiyle balık vergisinin tahsilinde aynı usul devam ettirilmiştir. Balık vergisi balıkhanenin mevcut olduğu bölgelerde mal sahibi ile memurun önünde açık artırmaya çıkarılarak buradaki fiyat ve para cinsi üzerinden nizamnamede belirtilen orana göre tahsil edilecekti. Balıkhanenin mevcut olmadığı yerlerde ise vergi tarafların aralarında anlaşması sonucu orada geçerli para cinsine göre nakit, anlaşılamaması halinde mal olarak ödenecekti.[130]

Mali Görevlinin Vergi Tahsili Açısından Yetkileri

Daha önce belirtildiği gibi deniz, göl ve nehirlerdeki balık vergisini tahsil edecek mali ünitelerin yetkilileri vergi toplamanın dışında yetki alanlarındaki avcılık faaliyetlerini de denetlemekteydiler. Balık avlayacakların, dalyan inşa edeceklerin o bölgedeki yetkiliden izin almaları gerekmekteydi. İzin alınmasındaki amaç vergi birimi ve vergi mükellefinin tespit edilmesi, dolayısıyla kaçak balık avı ve satışı sonucunda yaşanacak gelir kaybının önlenmesiydi. Nitekim balık vergisinin tahsiliyle ilgili en sık yaşanan sorun balık avcılarının avladıkları balıkları vergisini ödemeden satmalarıydı.

Balık avcıları vergi ödemekten kurtulmak için izin almadan avlanmak ve avladıkları balıkları iskeleye, balıkhaneye getirmeden başka yerlerde gizlice satma yoluna gitmekteydiler. Balıkçılıkla ilgili çıkarılan kanunnamelerde kaçak balık avı ve satışının özellikle üzerinde durulan bir konu olduğu ve devletin bunu önlemeye yönelik birtakım tedbirler aldığı görülmektedir. II. Mehmed dönemine ait İstanbul Dalyan Kanunnamesinde İstanbul ve Boğazkesen'de gizlice balık avlayanların balıklarının ellerinden alınarak cezalandırılacakları kabul edilmişti. Burada avlanan balıkçıların da avladıkları balıkları emine göstermeden, yani vergisini ödemeden satmaları yasaklanmıştı. Bu konuda kadı ve subaşı da görevliye yardımcı olacaklardı.[131]

128 BOA, İE, Maliye 1380, (Yıl 1685). Osmanadlı bir kadının günlük altı akçelik emeklilik ödemesi Ohri Gölü Dalyan Mukataasından yapılmaktaydı, BOA, AE, Sultan II. Mustafa 1858 (Ağustos 1696).
129 BOA, İE, Müstediyat 239 (Mart 1703).
130 *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 2, s. 122-123.
131 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1. Kitap, s. 454.

Devlet gelirlerinde azalmaya neden olacak suiistimallerin önüne geçmek amacıyla Yavuz Sultan Selim döneminde Tuna'da balık avcılarının avladıkları balıkları iskeleler dışındaki yerlerde satmamaları, iskelelere getirilen balıkların burada eminlerin gözetiminde satılması ve ayrıca satılan balıkların kadı tarafından sicile kaydedilmesi kuralı getirilmişti.[132] Mora'daki balıkçılar dalyanlarda avladıkları yılanbalığının miri hissesi olarak yarısını vermeden satmaları halinde tutuklanarak avladıkları balıkların tamamına el konulmak suretiyle cezalandırılacaklardı.[133] II. Selim dönemi İbrail İskelesi Kanunnamesinde ise bölgedeki göllerde avlanan balıkçıların ancak avladıkları balığın öşrünü verdiklerine dair ellerinde temessükleri olması halinde bunlardan gümrük alınacağı belirtilmiş, böylece vergisi ödenmeyen balıkların pazara sunularak satışına engel olmak istenmişti.[134] Niğbolu İskelesi Mukataası çalışanlarından "miri mahi didebanı"[135] da muhtemelen mukataa sınırları içinde kaçak avlanmayı önlemek, balıkçıların avladıkları balıkları kaçırmalarını engellemekle görevliydi.

Kanunnamelerde belirtilen hususlara uygun olarak mukataa mutasarrıfları bu tür sorunlara karşı gelirlerini koruyabilmek için mukataa şartlarına özel maddeler ekleme yoluna gidiyorlardı. 1613'te Bozcaada'da diğer iki mukataa ile birlikte Bozcaada Mahi-i Kolyoz Mukataasını iki yıllığına iltizamla almaya talip olan Yasef'in istekleri arasında balıkçılıkla ilgili olanları kaçak balık satışını önlemeye yönelikti. Yasef'in adaya dışarıdan gelen balıkların kendi denetiminde satılması, başkalarının balıklarının miri balıklardan önce satılması halinde miri için bunlara el konulması, dalyancıların Akdeniz'e kaçak yoldan kolyoz göndermelerine karşı da emin tezkeresi olmadan bulunan kolyozun miri için alınması talepleri kabul edilmişti.[136]

İstanbul'da ise müsellem balıkçıların beratlarında kendilerine tanınan imtiyazları ihlal etmeleri balık eminiyle problem yaşamalarına neden

132 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 476.
133 Barkan, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esas-
134 [illegible] *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 734.
135 1781'de Niğbolu İskelesi Mukataasından günlük 20 akçe ücretle miri mahi didebanlığı yapan Hasan görevini rızasıyla Ömer'e bırakmıştı, BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 21425 (Haziran 1781).
136 BOA, MAD.d 1842.

olmaktaydı. Padişah için balık avlayan bu balıkçıların beratlarında kendilerine ait dalyan, ığrıp ve kayıklarıyla avladıkları balıklardan vergi alınmayacağı belirtilmekteydi. Ancak müsellem balıkçılar beratlarında belirtilenden daha fazla av araç-gereciyle avlanarak veya başkalarının avladıkları balıkları sahiplenerek bunların vergisinin tahsilini engellemek suretiyle kendilerine tanınan ayrıcalığı suiistimal etmekteydiler. 1719'da balık emini ile müsellem balıkçılar arasında görülen bir davada balık emininin müsellemlerin avladıkları balıklardan vergi istememesi, müsellemlerin de başkalarının kayıklarına ve avladıkları balıklara karışmamaları biçiminde iki tarafın sorumlulukları belirtilmişti. Ancak 1721'de beş müsellem balıkçı kendilerine ait ığrıp kayıkları, dalyanları ve karityalarıyla avladıkları balıklardan vergi alınmayacağı yönünde ellerindeki berata aykırı olarak balık emininin vergi istediği şikâyetiyle mahkemeye başvurmuşlardı. Balık emini vergi isteğini bu hassa müsellemlerinin avlandıkları dalyanlardan biri olan Karadeniz Feneri yakınındaki Uzunya dalyanının yarı hissesinin müsellemlerden Nikola'ya ait iken yarısının ise Marica adlı bir kadına ait olduğu ve Marica'ya ait olan tarafta avlanan balığın vergisini talep edebileceği gerekçesine dayandırmıştı. Müsellemler ise Marica'nın dalyanın yanında bazı araç-gereçlerini koydukları toprağı olduğu ama kesinlikle dalyanla bir ilgisinin olmadığını, bunun için vergi istenmemesi gerektiğini söylemekteydiler. Davanın balık avcılarının lehine çözümlenmesini sağlayan şey ellerindeki beratlarda belirtilen muafiyetler oldu. Beratlarında "her ne mahalde balık sayd iderler ise emîn-i mâhî tarafından resm taleb olunmaya" diye belirtildiğinden balık emininin berata aykırı olarak müsellemlerin avladıkları balıklardan vergi istememesini içeren bir emir verildi.[137]

Müsellem balıkçılarla balık emini arasında yaşanan vergi sorununa çözüm olarak bundan sonra müsellem balıkçılara verilen beratlarda bunların vergiden muaf oldukları av araçlarının sayısı belirtilmeye başlanmıştır. 1735'te saray için balık avına kısa bir aradan sonra ikinci kez atanan Yanaki'nin beratında, kendisine ait iki ığrıp kayığından resm alınmayacağı bunun dışında dalyan veya başka bir yerde avlanması halinde avladığı balıkların vergisini vereceği ve ayrıca başkalarının balıklarına

137 BOA, Cevdet Saray 5856 (Mayıs 1721).

sahip çıkmaması, bunların vergisinin tahsiline engel olmaması hususları açıkça belirtilmişti.[138]

İstanbul balık emininin vergi tahsilinde sorun yaşadığı tek grup müsellem balıkçılar değildi. Bunların dışında has bahçe ustaları bahçeleri önünde ve kıyıda evleri olanlar evleri önünde balık avlandıklarında vergi vermediklerini söyleyerek, bazı avcılar da devlet görevlisi (askeri taifesi) olduklarını ileri sürerek vergi ödemek istememekte, bunun için de avladıkları balıkları balıkhaneye getirmeden gizlice satmaktaydılar. Çeşitli gerekçeler ileri sürerek vergi ödemek istemeyen veya avladıkları balıkları kaçırarak vergisini ödemeyenlere yönelik olarak balıkçıların avladıkları balıkları az veya çok balıkhaneye getirerek vergisini ödemeleri ve kimsenin askerilik iddiasıyla vergi ödemekten kaçınmaması mukataa şartları arasında belirtilmekteydi. Buna uyulmaması halinde ceza olarak vergi 2/3 olarak tahsil edilecekti. Balık emininin izni ve tezkeresi olmadan kimsenin balık avlamaması ve tuzlamaması, miri dalyan yakınlarında dalyan kurulmaması da mukataa şartları arasında yer almaktaydı.[139] 1830'da İstanbul'da balık avcılarının avladıkları balığı kaçırmayarak doğrudan balıkhaneye getirmelerini sağlamak üzere avcılara bir kâhya ve her iskeleye bir yiğitbaşı atanarak bunların birbirine kefil olmaları sağlanarak yeni bir kontrol mekanizması hayata geçirildi.[140]

Mali yetkililer verginin ödenmesi kaydıyla avlanma izni konusunda bir sorun çıkarmıyorlardı. Örneğin Yıldırım Bayezid Han Vakfının mukataalarından olan Tuzla Mukataasının zabiti, geliri bu mukataaya tahsis edilen Manastır Adası'nda dışarıdan gelen bazı balıkçıların avlanmasından değil, fakat bunların vergi vermemelerinden dolayı mukataanın zarara uğramasından şikâyetçi olmuştu.[141] Aynı konudan Ulubat ve Tevabii Mukataası malikânecisi de şikâyetçiydi. Hüdavendigâr Sancağı, Mihaliç Kazası'nda

138 BOA, Cevdet Saray 860 (Ekim 1735). Aynı hususlar müsellem balık avcılarından Dimitri'nin beratında da belirtilmekteydi: "...bi'n-nefs kendüsine mahsûs olan iki aded ığrıb kayığından resm alınmayub mâ'ada gerek dalyan ve gerek sâ'ir her ne mahalde balık sayd iderler ise sayd iyledikleri balığın iktizâ iden mirîleri aliyyü'l-hâl kendüsinden tahsîl ve kat'â âherin balıklarına sâhib çıkmayub bir ferdin resmi tahsîline mümâna'at iylememek şartıyla...," bkz. BOA, Cevdet Maliye 21132 (Şubat 1756).

139 BOA, Cevdet Maliye 17158 (Ocak 1664); BOA, İE, Maliye 2963 (Temmuz 1690); BOA, Cevdet Maliye 22498 (Yıl 1716); BOA, Cevdet Maliye 25665 (Nisan 1755).

140 BOA, Cevdet Maliye 11512 (Haziran 1854).

141 Said Öztürk, *Osmanlı Belgelerinde Tuzla*, Tuzla Belediyesi, İstanbul 2006, s. 132.

miri mukataadan hassa göl Ulubat'ın balık öşrü ve gölün sahilinden kesilen sazların resmi, Göl-i Hadis-i Ulubat ve Tevabii Mukataasına gelir yazılmıştı. Malikânecinin göle yakın bölgedeki köylerin reayasının burada balık avladıklarında vergi ödemediklerinden şikâyet etmesi üzerine gölde balık avlayanlar her kim olurlarsa olsunlar avladıkları balığın vergisini vermek zorunda olduklarına dair bir emir yazılmıştı. Emre göre emin tarafından vergilerini ödeyen balık avcılarına buna dair bir tezkire verilecek, bu tezkere olmadan balık alım-satımına izin verilmeyecek, bu kurala uymayarak gizlice balık satanlardan yakalandıklarında iki kat vergi alınacak ve vergi ödememek için boş mahallerde gizlice balık avlayanların kayıklarına el konulacaktı.[142]

1719'da Sakız Adası'nda Resm-i Mahi Mukataasına bağlı Pandıranoğlu Çiftliği yakınındaki dalyanlar ile balık mandırasında bazı balıkçılar avlanan balığın vergisini malikânecilerin voyvodasına vermeyerek güçlük çıkarınca, bu kişilerin Magosa Kalesi'ne kalebend olunmalarına karar verilmişti.[143]

Dalyan ve volilerde özel tasarrufun olması, miri dalyanlardan verginin daha fazla alınması, verginin maktu' veya avdan hisse olarak alınabilmesi gibi hususlar söz konusu olduğundan mali yetkilinin de vergiyi bunlara uygun olarak tahsil etmesi gerekmekteydi. Örneğin Karadağ Kazası'nda tapu resmi alınarak İskender Bey'e verilen Zend dalyanının geliri maktu' 150 akçe olarak tahsil edilmekteyken, yine buradaki bir başka dalyanda ise avlanan balıktan rub' hisse yazılmıştı. Bu kazaya bağlı Çerniçe Nahiyesi'nde bir manastırın tasarrufunda olan iki dalyan için eski tahrirlerde herhangi bir maktu' ödeme kaydı olmadığından bu tahrirde de bir ödeme yazılmamıştı.[144] Mali yetkilinin belirlenenden başka bir usulle vergiyi tahsil etmek istemesi de balık avcılarının şikâyetine neden olmaktaydı. Vergi memuru ile sayyadlar arasında vergi konusunda anlaşmazlık yaşandığında yine tahrir kayıtları esas alınıyordu. 1765'te Eğriboz'da, İstefe Nahiyesi'ne bağlı havass-ı hümayundan Tabulye Köyü halkı adanın fethinden beri dalyanda avladıkları balığın öşür bedeli olarak 40 kuruş maktu' iltizam bedelini İste-

142 BOA, Cevdet Maliye 15668 (Ekim 1802).
143 BOA, Cevdet Maliye 8663 (Ekim 1719).
144 *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri ile 94 ve 1078 Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) IV*, s. 351.

fe ve Tevabii Hassı Mukataası mültezimine verdiklerini, ancak mültezimin kendilerinden daha fazlasını talep ettiğini belirterek şikâyetçi olmuşlardı. Bunun üzerine tahrir kayıtlarına göre bölgede padişah hassı olan ve iki farklı mukataaya kaydedilmiş iki dalyan olduğu bunlardan birisinin mahsulünün, Mehmed b. Topçu Hüseyin'in tasarrufundaki diğerinin ise öşrünün yazıldığı tespit edilmiş ve bu dalyanlarda avlanan balık için öşür yazıldıysa şer'le müteveccih olan öşrünün, mahsul yazıldıysa kanun ve defter mucebince gereken mahsulünün alınması gerektiği, maktu' istenmesinin hilaf-ı defter-i hakani ve mugayır-ı kanun olduğu belirtilmişti.[145]

Balık avının olduğu bir bölgede tahrir sırasında balık geliriyle ilgili bir kaydın yer almaması buradaki avcıların vergi ödememelerine dayanak oluşturabiliyordu. 1768'de Manastır'da Prevedime Köyü'ndeki dalyanda avlanan köylüler avladıkları balığın öşrünü sipahiye vermeyi reddetmişlerdi. Sipahinin şikâyeti üzerine tahrir defterinde buraya ait kayıtlar incelendiğinde dalyanla ilgili herhangi bir not belirlenmemekle birlikte sipahinin eskiden beri bu vergiyi ne şekilde aldıysa yine öyle tahsil etmesine dair bir emir verildi.[146] Bu tür durumlarda bir sonraki sayımda vergi kaydedilerek eksiklik giderilirdi. Yukarıda bahsedilen İskenderiye Sancağı'nın Karadağ Kazası'nda Zend dalyanının daha önceki tahrirlerde kayıtlı olmadığı (haric ez-defter olduğu) tespit edilince 1530 tahririnde bu dalyan 100 akçe tapu resmi alınarak İskender Bey'in tasarrufunda olmak üzere kaydedilmişti.[147]

Mali yetkililerin sadece kendilerine tahsis edilmiş olan alanın balık vergisini tahsil etmeleri gerekmekteyse de buna uymayan örneklerle sıklıkla karşılaşılmaktaydı. Mutasarrıfların genel eğilimi kendi vergi birimlerinin sınırları içinde kalan av alanlarının gelirlerini doğal olarak kendilerine ait kabul edip, tahsil etmeye çalışmalarıydı. Örneğin 1578'de Lüt Gölü ile Acıgöl'ün balık ve sazlık gelirlerinin padişahın annesinin vakfına gelir yazılmış olmasına rağmen buradaki zaimler bu göllerin saz ve balık gelirlerine el

145 BOA, Cevdet Maliye 12067 (Şubat 1765); BOA, AE, Sultan III. Mustafa 19309 (Nisan 1766).
146 BOA, AE, Sultan III. Mustafa 238, (Mart 1768).
147 *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri ile 94 ve 1078 Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) IV*, s. 351. Halime Hatun'un Saruhan Sancağı'nda Marmara Nahiyesi'ndeki cami, medrese ve imaret vakfı için bazı köyler arazi, mezra, cebali enhar ve eşcarıyla temlik edilmişti. Ancak Saz Köyü'ndeki gölde avlanan balığın öşrü vakfa kaydedilmediğinden balık avlayanlar bunu vermek istememişler, bunun üzerine bu gelir de vakfa kaydedilmişti, BOA, Cevdet Evkaf 14858, (Yıl 1781).

koymuşlardı.[148] 1776'da ise Yenişehir Kazası halkı Dalyanha-i Nefs-i Yenişehir Mukataasının malikâne mutasarrıflarının Yenişehir Gölü'ne beş-altı saat mesafedeki köylerindeki dalyanlarda avlanan balığın vergisini de tahsil etmek istedikleri şikâyetiyle mahkemeye başvurmuşlardı. Bu şikâyet üzerine bölgenin mufassal ve icmal defterlerindeki kayıtlar incelendikten sonra Beyşehir mirliva haslarından olan Yenişehir'de avlanan balığın öşrünün has tarafına, ancak çevre köylerdeki dalyanların farklı tımarlara gelir kaydedildiği tespit edilmiş ve malikâne mutasarrıflarının tımarlara kaydedilen balığın öşrünü tahsil etmelerinin kanuna aykırı olduğu belirtilmişti.[149]

Balık Gelirlerini Etkileyen Faktörler

Balık avcılarının vergi ödemekten kaçınmaları gelir kaybına neden olmakla birlikte beşeri veya doğal faktörler bölgedeki balık avcılığını, dolayısıyla balık gelirini olumlu veya olumsuz etkileyebiliyordu. Balık av alanlarının birden fazla gelir birimine bölündüğü göl, nehir veya bunların birbirleriyle bağlantılı olduğu bölgelerde mutasarrıfların gelirlerini artırmak için yaptıkları fiiller diğer birimin gelirinde azalmaya neden olabiliyordu. Silistre sakinlerinden Emin Hasan'ın Garlice Gölü'nün boğazını kapatan bir bent yaparak üzerine de bir değirmen inşa etmesi bu gölün balık öşrünün de arasında olduğu Garlice Hassı ve Tevabii Mukataası'nı malikâneyle tasarruf eden Giray sultanların gelirlerinin azalmasına neden olmuştu.[150] Bu durumun bir benzeri Sinan Paşa Vakfı tarafından tasarruf edilen gölde de yaşanmıştı. Sinan Paşa Vakfının Üsküp Kazası'nda, Kaçanik Kasabası'ndaki cami ve imaret vakfı mülhakatından olan Mezakiye Kazası'ndaki gölün dalyanının mecrasında bazı kişilerin inşa ettikleri değirmen nedeniyle suyolu dolmuş ve dalyanın "hırâsetine mümâna'ât" olmuştu.[151] Bender Sancağı'nda, Bakiköy karyesindeki Tuta Gölü'nün üç bin akçelik gelirini tımar olarak tasarruf eden Ahmed de Bakiköy sipahilerinin müdahalesin-

148 Yunus Eren, "34 Numaralı ve H. 968/1578 Tarihli Mühime Defteri, s. 1-164 'İnceleme-Metin,'" Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s. 38.

149 BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 20160 (Mart 1776).

150 Giray sultanların bu değirmenin yıkılması istekleri kabul edilmişti, BOA, Cevdet Maliye 12477 (Mayıs 1719).

151 BOA, İE, Evkaf 7283 (Temmuz 1729).

den şikâyetçi olmuştu. Bu göl aslında Bakiköy sınırlarında olmakla birlikte müstakil olarak Ahmed'e verilmişti. Ancak gölde avlanan balığın öşrünün Bakiköy sipahilerine gelir yazılmış olmasından dolayı Ahmed buradaki balık gelirinin öşrü olarak her yıl 300 akçeyi köyün sipahilerine vermekteydi. Ahmed'in iddiasına göre bu gelirle yetinmeyen sipahiler kendisine ait dalyanları yıktırdıktan sonra göle akan nehrin ağzına dalyan kurdurarak ve ağ atarak balıkların göle girmelerine engel olmaktaydılar.[152]

Özellikle göl ve nehirlerde su miktarının iklimsel koşullara bağlı olarak ciddi değişimler gösterebilmesi buralardaki balık avcılığını doğrudan etkiliyordu. Bol yağışlı dönemlerde uygun alanlarda su toplanması, göl veya nehirlerin yataklarından taşarak bir bölgede toplanması veya yeraltı sularının hareketleri sonucu belli bir yerde su birikmesiyle sonradan oluşan su alanlarında da balıkçılık yapılabilmekteydi. Örneğin Konya'da Kâfirçiftliği Köyü arazisinde Beyşehir'den taşan suyun birikmesiyle oluşan suğlada çevre köyler halkı balık avlamaya, yetkililer de bunlardan öşr-i mahi almaya başlamışlardı.[153] Benzer şekilde Sivas Nahiyesi'ne bağlı Todorga karyesinde su toplanması sonucu sonradan bir göl oluşmuş ve burada balık avlanmaya başlanmıştı. Buranın malikânecileri de ayrıca maliyeden izin almaya gerek duymaksızın kendi mukataa sınırlarında oluşan bu gölde avlanan balığın vergisini tahsil etmişlerdi.[154] Vidin'de baltalık denilen, Tuna'nın taşması sonucu oluşan küçük göllerde avlanan balıkların geliri de Vidin İskelesi'ne bağlı olarak iltizamla işletilmekteydi.[155]

Nehir yataklarında da kalıcı veya geçici nitelikte değişimler yaşanabilmekteydi. 18. yüzyılın sonlarında Van'daki Bend-i Mahi Mukataasının

152 BOA, AE, Sultan III. Ahmed 232 (Mart 1712).

153 İzzet Sak-Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715)* (Transkripsiyon ve Dizin), Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008, s. 521-523.

154 Fakat daha sonra Seyyid Abdülkadir ve Seyyid İsmail adlı kişilerin burada oluşan gölün kimsenin tasarrufunda olmadığı gerekçesiyle 50 kuruş mal ve her yıl Sivas mevlevihanesine yiyecek parası olarak 200 kuruş ödemek şartıyla malikâne olarak kendilerine verilmesi yönündeki başvurularının hazine tarafından kabul edilmesi üzerine Todorga malikânecileri gölün Todorga karyesi sınırında oluşmuş olduğuna dayanarak 50 kuruş malı ve mevlevihaneye 200 kuruşu kendileri tarafından verilmek üzere bu gölün gelirinin kendi malikânelerine eklenmesini talep etmişlerdi, BOA, Cevdet Maliye 4621 (Ocak 1804); BOA, Cevdet Maliye 16848 (Nisan 1805). 1858'de bu mali birim Sivas Sayd-ı Mahi Mukataası olarak görünmekte ve mukataadan mevlevihaneye 200 kuruş ödenmekteydi, BOA, A.MKT.UM 321/91.

155 Aydın, *Vidin Kalesi*, s. 18.

gelirleri buradaki nehir yatağının değişiminden olumsuz etkilenmişti. Mukataa 16. yüzyılda yıllık 900 akçelik geliriyle Van Kalesi askerilerinin maaşları ödenmek üzere Van defterdarı tarafından emanetle idare edilmekteydi.[156] Mukataanın 1709 yılı gelir ve giderlerini içeren deftere göre gelir 242,5 kuruş iken masraf 349 kuruştu, yani mukataanın geliri giderini karşılamamaktaydı (bkz. Tablo 4).[157] Nitekim 1775'te has gelirleri arasında bu mukataayı da tasarruf eden Van Muhafızı Ahmed'in nehrin yatağını değiştirmesi sonucunda balık avının zorlaşarak, gelirinin azaldığı ve nehrin yatağını eski yerine çevirmenin de çok masraflı olacağı gerekçesiyle kendisine her yıl 200 kuruş vermek üzere bu mukataanın Van ayanından Elhac Ahmet Ağa'ya malikâne olarak verilmesi yönündeki talebi kabul edilmişti.[158]

Balıkçılığın çok önemli bir faaliyet olduğu Tuna'da taşkın dönemlerinde suların nehir yatağından çıkarak çevredeki araziye yayılmasıyla nehir yatağı genişlerken balık avlanan alan da genişlemiş oluyordu. Fakat bu durum nehrin bastığı alanlardaki balık avı gelirinin kime ait olacağı sorusunu da beraberinde getirmekteydi. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesine göre bir nehrin taşarak yatağını değiştirmesi ve başka bir köyün sınırlarına geçmesi taşkınların kalıcı olmaması, nehrin sonradan eski yatağına dönecek olmasından dolayı geçici bir durum olarak görülmüş ve ne nehrin sınırlarında ne de toprağın tasarruf hakkında bir değişikliğe neden olmadığı kabul edilmiştir.[159] II. Selim dönemine ait Silistre İskelesi Kanunnamesinde ise Tuna'nın taştığı dönemlerde sularının ulaştığı bölgelerdeki yava, kaçgun ve beytülmalin iskele emini tarafından zapt edileceği belirtilmektedir.[160] Buna göre taşkın dönemlerinde toprak hukuku açısından her ne kadar nehrin asıl sınırlarının değişmediği kabul edilse de mali açıdan nehre ait ekonomik değerleri toplama hakkı taşkın alanına kadar genişliyordu. Taşkın sularıyla taşınan balıkların vergisinin, nehrin taşarak genişlediği bölgenin mali yetkilisine değil yine nehre ait gelirleri denetleyen birime ait olduğu kabul

156 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 4. Kitap, s. 88-89.
157 BOA, AE. Sultan III. Ahmed 20845.
158 BOA, Cevdet Maliye 27111 (Mart 1775).
159 Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, s. 122-123.
160 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 743.

ediliyordu. Nitekim 1727'de Silistre nazırı, Gazi Giray Sultan'ın malikâneyle tasarruf ettiği Garlice Gölü'ndeki balıklara, bunların gölle bağlantısı olan Tuna'nın taştığı dönemlerde su ile birlikte göle girdiklerini ve aslında kendisine ait olduğunu söyleyerek müdahale etmişti.[161] Benzer bir örnekte de Kili nazırı, Karadeniz kıyısında, Sünne Boğazı'ndaki Kule-i Fener Vakfına padişah tarafından temlik edilen alanda, vakıf reayasının avladıkları ve geliri vakfa ait olan balıklara müdahale etmişti. Tuna sahilinde avlanan balığın vergisini almaya hakkı olan Kili nazırı Karadeniz kıyısında avlanan balığın gelirine müdahalesini Tuna taştığında 40 adımlık mesafeye kadar olan alanın da Tuna sahili olduğu iddiasıyla açıklamaktaydı.[162] Bu uygulama sadece Tuna'ya özgü değildi. 1725'te Bursa, Yenişehir hassına bağlı İznik Gölü'nün malikâne mutasarrıfları, gölün sularının ulaştığı (telatum-ı huruc ettiği) alanın da havass-ı hümayuna ait olduğu gerekçesiyle, bu alanda üç yıl boyunca bazı noktalara sepet koyarak balık avlayan Ömer Beşe'den bu üç yılda avladığı balık için 50 kuruş almışlardı.[163]

Bu konu Osmanlı Devleti'nin zaman zaman kendisine bağlı Eflak yönetimiyle problem yaşamasına neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde ait bir kanunnamede Silistre-Eflak arasındaki Moşboğaz'ın Tuna taştığında Eflak tarafına yayılmasıyla burada oluşan göllerde Eflak reayasının dalyan kurarak avladıkları balıkların önceleri hazine tarafından tahsil edilmekte olan vergisinin sonradan Eflak beyinin tasarrufuna geçtiği belirtilmekte ve bundan sonra 1/3 oranındaki verginin yeniden hazine tarafından tahsil edileceği ifade edilmektedir.[164] Fakat 18. yüzyılın ikinci yarısında Silistre-Eflak arasında Tuna'nın taştığı alanların gelirlerinin denetlenmesi konusunda Eflak lehine değişiklik yaşandı. 1760'ta Silistre ile Eflak arasında Tuna'nın taştığı yerlerden kırk adım dışarıya kadar olan mesafedeki göller ve su basan yerlerin balık geliri de dahil olmak üzere mahsulünün kime ait olacağı Silistre Nezareti ile Eflak voyvodası arasında bir anlaşmazlık konusu oldu. Silistre nazırının iddiası Pantora'dan (?) Taşburun'a kadar taşkın dönemlerinde Tuna'nın yayıldığı 40 adımlık mesafe içindeki

161 BOA, Cevdet Maliye 2662 (Eylül 1727).
162 BOA, Cevdet Evkaf 29596 (Temmuz 1779).
163 TSMA, E. 438/0040.
164 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 478.

göller, su basan yerler nezarete ait olup, bitiş veya başlangıcı Tuna'da olan boğazlar, ırmaklar, göller ve adalardaki garde, bostan, kovan vb. nin öşür ve resimleri, avlanan balığın 1/4'ünün eskiden beri nezaret tarafından tahsil edildiğiydi. Eflak voyvodası ise bunun aksine bu gelirlerin kendisine ait olduğunu savunuyordu. Konuyla ilgili yapılan incelemede Yergöğü'den İbrail'e kadar Eflak tarafındaki Tuna sahili, buradaki baltalıklar ile bölge gelirinin Eflak tarafından tahsil edildiği ve kırk adımlık harimin burada eskiden beri uygulanmadığı tespit edilmişti. Bunun üzerine Silistre nazırının buraya müdahale etmemesi, burada inşa edilen dalyanların yıkılması yönünde bir emir çıktı.[165] Ancak Silistre nazırının buna uymaması üzerine, nazırın Eflak tarafına ait olan bölgenin gelirlerine ve buradaki reayaya müdahalesi etmemesi, Silistre halkının bu tarafta inşa ettikleri değirmen, dalyan vb. binaların yıkılması yönündeki emir 1764'te tekrarlandı.[166]

165 BOA, Cevdet Maliye 8642 (Aralık 1760); Yasemin Aygün, "12 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri (1174-1184/1760-1770) (Özet-Değerlendirme-Metin)," Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014, s. 78-81.
166 BOA, Cevdet Hariciye 420 (Ağustos 1764); Aygün, a.g.t., s. 164-168.

Tablo 4. 1709'da Bend-i Mahi Mukataasının Gelir ve Giderleri

Defter-i îrâd ve mesârifât-ı bend-i mâhi an fî Receb sene 1121	
El-îrâd ber vech-i icmâl 242,5 kuruş	
Îrâd-ı merkûmdam olan mesârifât beyân olunur	
El-mesârifât	Akçe
Behâ-yı ...(aded 25) ve behâ-yı otluk	603
Behâ-yı ... ve hammâliye	1040
Behâ-yı kazık	136
Ûcret-i nakl-i kereste	120
Ustâlara ûcret	3000
Ûcret-i ırgâdân	4076
	8975
Behâ-yı çırpı bi'd-defa'ât	1190
Ûcret-i hıyem bi'd-defa'ât	2280
'Ulûfe-yi sipâhiyân	1710
Behâ-yı ...	80
Behâ-yı kuzu (?) der kürek berâ-yı sipâhiyân	240
Behâ-yı şalvâr berâ-yı mezburlar	150
Behâ-yı sedir iki aded	60
Müceddeden yapılan iki oda mesârıfı	960
	15645 akçe 120 akçe=1 kuruş 130 kuruş 1 süls
Mesârifât-ı mekûlât	Akçe
Behâ-yı kahve bi'd-defa'ât	900
Behâ-yı pirinç bi'd-defa'ât	1025
Behâ-yı bulgur bi'd-defa'ât	61
Behâ-yı şem'i revgân bi'd-defa'ât	284
Behâ-yı şa'îr bi'd-defa'ât	300
Behâ-yı revgân-ı sâde bi'd-defa'ât	690
Behâ-yı kurbân 2 aded	330
Behâ-yı hınta bi'd-defa'ât	900
Behâ-yı lehm	180
Behâ-yı bâzir yağı berâ-yı kandîl	90
	4758 akçe 120 akçe=1 kuruş 39 kuruş 1 süls

Cem'ân yekûn
130 kuruş 1 süls (Mesârif-ı bend)
39 kuruş 1 süls (Mesârif-ı mekûlât)

---

169 kuruş 2 süls

El-mesârifât-ı yed-i	Kuruş
Devletlû veliyyü'n-ni'am efendimize teslim	60
Mezbûr efendiye in'âm bâ-fermân-ı veliyyü'n-ni'am	10
Dürzi paşaya ale'l-hesâb	30
İmâm efendiye behâ-yı sincab kürk	21,5
Behâ-yı ... bâ-fermân-ı veliyyü'n-ni'am	12,5
Cündî .... Ağa'ya in'âm	5
Halil Ağa tarafından sa'âdetlû Feyzullah Beğefendimize at getüren ademisine	3
Emirza Ali'ye behâ-yı ...	2
Sagîr kölelere harclık	3
Def'â devletlû veliyyü'n-ni'am efendimize teslîm	26,5
Sa'adetlû beğefendilere iki def'â da harclık	6,5
	180

Cem'ân yekûn
169 kuruş 2 süls
180 kuruş 1 ... (Mesârif-ı yed-i .....)

---

349 kuruş 110 akçe
242,5 kuruş (El-ihrâc îrâd-ı mesârif)

---

107 kuruş 50 akçe

Kaynak: BOA, AE. Sultan III. Ahmed 20845.

Dördüncü Bölüm

BALIK SATICILARI VE SATIŞ VERGİLERİ

Balık Satıcıları

Su ürünleri ekonomisinin sınırlı olduğu bölgelerde veya küçük yerleşim yerlerinde balık avcıları muhtemelen aynı zamanda satıcıydı. Fakat arz ve talebin büyük olduğu merkezlerde balık avcılığıyla satıcılığı birbirinden ayrı iki iş koluydu. Avlanan balıklar vergileri ödenmek üzere bölgelerindeki balıkhane, iskele veya gümrüklere getirildiklerinde bunları yerel tüketiciye sunmak üzere satın alan balık satıcıları veya daha uzak bölgelere satışını gerçekleştirecek olan tüccarlarla buluşurlardı. İstanbul'da taze balığın balıkçı dükkânlarına satışı balıkhanede yapılmakta, satıcılar da balık pazarlarındaki dükkânlarında bu ürünü halka sunmaktaydılar. Kentte tuzlu-kuru balık, havyar gibi balık ürünleri ise balık tuzlayıcı esnafının dükkânlarında satılmaktaydı. Edirne'de ise buraya dışarıdan getirilen taze ve tuzlu balıklar Edirne Kapan Hanı'nda dükkân sahiplerine satılmakta,[1] kentte ayrıca halka balık satışının yapıldığı balık pazarı bulunmaktaydı.[2] İstanbul, Edirne gibi balıkçılık ekonomisinin gelişkin olduğu yerlerde balıkhaneler veya balık pazarları bulunmaktaydı.[3] Bu bölümde balık satıcıları bu işkolunun yapılanmasını en iyi takip edebildiğimiz İstanbul örneğinde açıklanmaktadır.

Taze Balık Satışı

Balık avcılarının, balık pazarına getirdikleri balıkları alarak dükkânlarında satan "taze balıkçıları"[4] Evliya Çelebi esnaf-ı balıkçıyan-ı satıcıyan biçiminde adlandırmaktadır. Ona göre 17. yüzyılda başkentteki balıkçı dükkânlarının sayısı 2.000 idi ve burada 3.000 kişi çalışmaktaydı.[5] Ancak 1748

1 BOA, Cevdet Evkaf 25318 (Temmuz 1764).

2 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, s. 258.

3 Buna dair birkaç örnek olarak: Sakız'da Darüssaade Ağası Beşir Ağa Vakfına bağlı bir balıkhane (BOA, Cevdet Evkaf 32759 (Mayıs 1864); Vidin Kalesi'nde Balık Pazarı Çarşısı (Aydın, *Vidin Kalesi*, s. 187), Filibe'de balık pazarı (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Kitap, s. 218) bulunmaktaydı.

4 BOA, Cevdet Maliye 11512 (Haziran 1854).

5 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, s. 254.

tarihli bir belgeden bu rakamın abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte şehirde balık satan toplam 45 dükkân bulunmaktaydı ve bu rakam semtlere göre şöyle dağılmıştı: İstanbul balık pazarında altı, Balatkapısı dışında on, Fenerkapısı dışında dört, Kumkapı'da sekiz, Samatya'da beş, Galata balık pazarında on ve Tophane'de iki adet.[6] 1839'a gelindiğinde ise dükkân sayısı artarak 47 olmuştu.[7]

İstanbul sularında, Balıkhane Mukataası sınırları içinde avlanan balıklar balıkhaneye getirilerek burada vergisi ödendikten sonra balıkçı dükkânlarına satılmaktaydı. 17. yüzyılın sonlarında Galata balık pazarı artık balıkların dükkân sahiplerine satıldığı merkez haline gelmişti. Bu dönemde geçerli uygulamaya göre İstanbul sularında avlanan balıklardan kılıç balığı balıkhaneye getirilirken kalkan ve diğer balıkların hepsi Galata balık pazarına getirilerek burada müzayedeyle çeşitli semtlerin balık satıcılarına ve küfecilere satılıyor, böylece hem vergi tahsili yapılıyor hem de satıcılar balık temin ediyordu. Ancak Galatalı bazı balıkçıların kayıklarıyla dalyan ve saydgahlarda dolaşarak avlanan balığı alıp, balıkhane veya balık pazarına götürmeden kendi dükkânlarına getirip satmaları balık emininin şikâyetine neden olmuştu. Bunların av yerlerine giderek balığı toplamaları diğer balıkçı dükkânlarının ve küfecilerin satacak balık bulmalarında sıkıntı yaratıyor ve balıkların müzayedeye çıkmadan satılması nedeniyle balık avı vergi tahsilatı yapan İstanbul Dalyan Mukataasının gelir kaybına neden oluyordu. Şikâyet edilen Galatalı balıkçılar bu davranışlarını balık satmaları karşılığında vergi ödüyor olmalarıyla açıklamaya çalışsalar da kurala uygun hareket etmeyi kabul etmişlerdi.[8] Bundan kısa bir süre sonra, 1689'a ait bir başka kayıttan ise Galata'daki balık satıcılarının Karadeniz Boğazı'ndan itibaren Rumeli ve Anadolu kıyılarındaki dalyan ve saydgâhlarda, Üsküdar, Tuzla ve adalarda avlanan balıkları almak üzere dükkân başına bir hisse olmak üzere anlaşma yaptıklarını öğreniyoruz. Herhalde av alanlarından balık alınmaya devam edilmesi üzerine balıkçılar aralarında bu şekilde bir çözüm bulmuşlardı. Ancak bu tarihte bazı balıkçı dükkânlarının daha fazla kayıkla hisselerine

6 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 1, (Proje ve Yayın Yön. Ahmet Kal'a), İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997, s. 57-58.
7 BOA, Cevdet Belediye 1117 (Ekim 1839).
8 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 313-315.

düşenden daha çok balık almaları üzerine uygulamada değişikliğe gidildi. Yeni uygulamaya göre Galata'daki balıkçı esnafının Karadeniz boğazından itibaren Anadolu ve Rumeli taraflarındaki dalyan ve saydgâhlar ile Üsküdar, Tuzla, Adalar vd. yerlerde avlanan balıklardan dükkân başına dört kayık olmak üzere balık alma hakları olacaktı.[9] 19. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini gördüğümüz bu uygulamada dükkân sahipleri kayıklarıyla dalyan, ığrıp ve alamanayla avlanan balıkları av yerinden geçerli fiyatla alarak Galata balıkhanesine getirmekte ve burada vergisini ödemekteydiler. Bundan sonra balıklar balık emini tarafından dükkân sahiplerine hisselerine göre dağıtılmaktaydı.[10] Balık satıcılarının dükkânlarında satmak üzere kayıklarıyla denizde dolaşarak rû-yı deryada balık avlayan dökmeci taifesinden balık satın alırken ellerinde izin belgesi olmayan avcılardan balık almamaları gerekmekteydi. Çünkü dökmeci sayyadların balık emininden aldıkları izin tezkiresi onların avlanmak için gerekli vergiyi vermiş olduklarını göstermekteydi.[11] 1735'e ait bir belgeden anlaşıldığı gibi balıklar, avcılar tarafından da balıkhaneye getirilebilmekte ve burada vergisi ödendikten sonra balıkçı dükkânlarına satılmaktaydı.[12]

Balıkhaneye getirilen balıktan her dükkânın pay alabilmesini sağlamak amacıyla balıklar semtlere göre belirli hisselere taksim ediliyordu. 17. yüzyılın sonlarında Galata'ya bağlı Kasımpaşa yakınında Tersane-i Amire önünde avlanan balıklar 14 hisse üzerinden; dört hissesi bu kasabanın balıkçılarına, dört hissesi Galata balık pazarı balıkçılarına, biri İstanbul'un dış kapılardaki balıkçılarına, biri Balat, Fener ve Yenikapı, ikisi Unkapanı ve ikisi de Meyit İskelesi balıkçılarına veriliyordu. Fenerbahçe kıyılarında avlanan balık ise buradaki balıkçı kayıkları arasında paylaştırılıyordu. Fakat Fenerbahçe taşrasında avlanan balıklarla, balık emininin huzurunda müzayede edilen balıklar Galata balık pazarı balıkçılarına tahsis edilmişti.[13]

9 *A.g.e.*, s. 326-327.
10 BOA, Cevdet Belediye 1117 (Ekim 1839).
11 1722 tarihli bu belge için bkz. Çağman, a.g.t., s. 160 , 426 numaralı dipnot.
12 BOA, Cevdet Maliye 15124 (Mayıs 1735).
13 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 276-277. Galata'daki balık pazarı iskelesi önünde başka balıkçıların balık alıp satmaları ise Galata balıkçılarının vergilerine katkı yapmalarıyla mümkün olmaktaydı. Kasımpaşalı balıkçılar dört kayıkları ile Galata balık pazarı iskelesinde balık satabilmek için buradaki balıkçılara yıllık 960 akçelik bir ödeme yapmaktaydılar, gös.yer.

18. yüzyılda balık satışında semtlere göre hisse tahsisi uygulaması devam etse de paylaşım oranları değişmiştir. Balık emini balıkhaneye gelen taze balıkları 1/2, 1 ve 1,5'luk beş hisse üzerinden her semtin satıcılarına dağıtmaktaydı. İstanbul balık pazarındaki dükkânlar toplam balığın 1,5 hissesini, Galata'dakiler bir, Fener ve Balat bir, Samatya ve Kumkapı bir, Tophane'deki iki balıkçı dükkânı ise 1/2 hissesini almaktaydı. Bu semtlerdeki her balık satıcısının bu oranlar üzerinden belirli hisseyle balık alma hakkı da vardı.[14] Böylece balıkhaneye getirilen balıklar burada balık emininin gözetiminde, belirlenen narha uygun olarak ve hisselerine göre bu semtlerin balık satıcılarına satılmaktaydı. Uygulama 19. yüzyılın ilk yarısında da bu şekilde devam etmiş[15] ancak yüzyılın ortalarında her dükkâna ihtiyacı kadar balık verilmesi şeklinde bir değişikliğe gidilmişti. Buna göre balık sayyadlarının balıkhaneye getirdikleri balıklar esnafa dağıtılmadan önce balık emini dükkânları teftiş edecek ve satıcılara dükkânlarının ihtiyacı kadar balık verilecekti.[16]

Edirne'de de balıkçı dükkânları İstanbul'dakine benzer bir işleyiş içindeydi. Edirne'ye dışarıdan getirilen yaş ve tuzlu balıklar Edirne Kapan Hanı'nda miri mizan ile tartıldıktan sonra esnaf ihtiyarları bunları balıkçı dükkânlarına dağıtmaktaydı.[17]

Taze balıkların avlandıktan sonra hangi uzaklıklardaki satış noktalarına ulaştırıldığını yani satış menzillerini tespit etmek zor. Fakat buzla nakliye edilerek av yerine yakın kent ve pazarlara taşındıkları kabul edilebilir. Nitekim Manisa'da buradaki nehir ve göllerden avlanan balık dışında deniz balıkları da satılmaktaydı.[18] Selanik'teki Ayvasil Gölü'nde avlanan balıklar da kente taze olarak getirilip satılıyordu.[19] Teselya, Karditsa'daki Tavropon Gölü'nde avlanan balıklar kıyıda bekleyen at ve eşekli taşıyıcılarla çevredeki pazarlara nakledildiyorlardı. Yazları balık akşam yakalanıyor ve

14 Balıkçıların sahip oldukları satış hissesi de ölümleri halinde diğer mal ve mülkleri gibi varislerine miras olarak kalıyordu, bkz. *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 1, s. 57.

15 BOA, Cevdet Maliye 11512 (Haziran 1854).

16 BOA, A.MKT.NZD. 78/6 (Yıl 1853).

17 BOA, Cevdet Evkaf 25318 (Temmuz 1764).

18 Ertan Gökmen, "Narh Kayıtlarına Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Manisa'da Tüketilen Gıda Maddeleri (1599-1607)," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3, Y. 2013, s. 106.

19 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 8. Kitap, s. 48.

gündoğumunda Yenişehir (Larissa), Yenice (Aghaia), Çatalca (Fersala) gibi pazarlara, kışın ise Tırhala (Trikkala) gibi bölgeye 30 kilometre kadar mesafedeki[20] bölgelere götürülüyordu.[21]

Tuzlu Balık Satışı

Su ürünleri tüketiminde taze balık kadar tuzlu, kurutulmuş, tütsülenmiş balık, havyar gibi ürünlerin de önemli bir yeri vardı. Dönemin saklama ve nakliye koşullarının yetersizliği taze balıkların avlandıkları bölgenin dar sınırları içinde ve kısa sürede tüketilmesini zorunlu kılıyordu. Fakat antikçağdan itibaren kullanılan tuzlama, kurutma, tütsüleme gibi yöntemler balıkların hem tüketim süresini uzatmış hem de daha uzak bölgelerde tüketilmesini sağlamıştı. Böylece tuzlanmış balık önemli bir ticari meta haline geldi. Zengin tuz yataklarına sahip olmanın[22] avantajıyla Osmanlı coğrafyasında tuzlama çok tercih edilen bir yöntemdi.

Tuzlama balık bir kabın içine balık ve tuz tabakasının sırayla üst üste yerleştirilmesiyle hazırlanıyordu.[23] Kullanılan balığın cinsi veya boyutlarına göre birtakım değişiklikler olmakla birlikte bolca tuzlanarak fıçılara yerleştirilen balıkların üstüne baskı yapmak üzere taşlar konulmakta ve bir süre (bir haftadan iki-üç aya kadar) bu şekilde bekletildikten sonra balıklar yenmeye hazır hale gelmekteydi.[24] Tuzlama taze balıktan yapılıyorsa bu işleme yaş tuzlama (salamura) deniliyor ve bu yöntemle hazırlanan balığın eti daha yumuşak oluyordu. Kurutulmuş balıklarla yapılan tuzlamada ise balıklar daha sert oluyordu.[25] Tuzlanmış balığa balık turşusu denildiği gibi lüfer veya levrekten yapılan sirkeli bir turşu çeşidi de bu şekilde adlandırılmaktaydı.[26]

Tuzlanarak hazırlanan ürünler de kullanılan balığın cinsi ve hazırlama yöntemindeki farklılıklara göre ayrı ayrı isimlendirilmekteydi. Örneğin palamut ve toriklerin kılçıklarına kadar gövdelerinin yarılarak içlerinin

20 Kiel, Tırhala ile güney batısındaki Karditsa arasındaki mesafeyi 30 kilometre olarak belirtmektedir, bkz. Machiel Kiel, "Teselya," *DİA*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2011, s. 524.
21 *Travellers' Greece*, s. 241.
22 Osmanlı coğrafyasındaki tuzlalardan bazılarını gösteren bir liste için bkz. Güçer, a.g.m., s. 130-131.
23 Bursa, a.g.t., s. 37.
24 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 49.
25 Bursa, a.g.t., s. 43.
26 Işın, *a.g.e.*, s. 46.

yıkanıp temizlenmesinden sonra bütün olarak tuzlanıp hazırlananlarına karnıyarık denirken, iri toriklerin dilimlenerek tuzlananı lakerda olarak adlandırıyordu.[27] Deveciyan uskumrunun yumurtlamasından sonra yağını ve lezzetini kaybetmesiyle çiroz olarak adlandırıldığını[28] ve bu dönemde balıkların tuzlandığını belirtiyor. Uskumrunun fıçılarda tuzlanmasıyla hazırlanan ürüne ise uskumru turşusu denmekteydi.[29]

Akdeniz, Karadeniz gibi zengin tuz yataklarına sahip bölgelerde tuzlama daha yaygın iken bu şansa sahip olmayan bölgelerde tütsüleme, kurutma gibi yöntemler kullanılıyordu. Tuzdan tasarruf etme amacı veya iklimin yiyeceklerin kurutulmasına elverişli olmaması gibi durumlarda tütsüleme besin maddelerinin saklanmasında ideal bir yoldu.[30] Osmanlıda balık ürünleri için tuzlama kadar tütsüleme yöntemi de yaygındı. Deveciyan'ın anlatımıyla kılıç balığının tütsülenmesi işleminde dilimlenen balığın etleri tuzlanarak 12-18 saat bekleyecekleri bir fıçının içine konur ve bu sürenin ardından açık havada iki-üç gün kurutulduktan sonra son aşamada on-on iki saat bir tütsüleme fırınında asılarak bekletilip satışa hazır hale getirilirdi.[31] Bir süre tuzlu suda bekletildikten sonra çubuklara asılıp kurutulan ve son olarak içinde ateş yanan küçük bir odada iki saat tütsülenmeye bırakılan uskumruya ise dumanlı uskumru deniliyordu.[32]

Balıkların gölgede veya güneşte kurutularak tüketime hazır hale getirilmesi de yaygın bir yöntemdi. Kurutularak hazırlanan balıklara tütünbalığı denmekteydi. Palamut, uskumru, lüfer gibi farklı balıklar kullanılarak tütünbalığı hazırlanmasında balığın cinsine göre bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte ana hatlarıyla işlem şu yöntem izleniyordu: İçi temizlenen balıklar tuzlanarak 12-24 saat salamuraya yatırılıyor ardından yıkanarak gölgede veya hava akımı olan bir yerde kurumaya bırakılıyordu. Bu şekilde bir-iki hafta kurutulan balıklar tüketime hazır hale geliyor ve bir ay kadar

27 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 56-57.
28 Deveciyan ayrıca çiroz tabirinin balıkçılar arasında yumurtlamanın ardından zayıflamış her balık için kullanıldığını da belirtmektedir, *a.g.e.*, s. 73.
29 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 60-61.
30 Giovanni Rebora, *Çatal Kültürü, Avrupa Mutfağının Kısa Tarihi*, (Çev. Çağla Şeker), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 73.
31 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 44.
32 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 61.

bozulmadan kalabiliyordu.[33] Kurutularak tüketilen balıklardan en önemlisi çirozdu. Yumurtlama mevsiminden sonra zayıflayarak yağlarını kaybeden uskumru, bu haliyle taze tüketimi çok lezzetli olmadığından tuzlamanın yanı sıra kurutularak da tüketilmekteydi.[34]

Tuzlama, kurutma, tütsüleme gibi yöntemlerle hazırlanan balığı satanlar ise aslında bakkal esnafına bağlı olan balık tuzlayıcı esnafıydı.[35] Bizans döneminde tuzlanmış, tütsülenmiş ve kurutulmuş balıkları satan ayrı bir lonca olduğu gibi bakkallarda da tuzlu balık satılmaktaydı. Fakat bu dönemde balık satıcıları da ayrı bir vergi ödeyerek bu ürünleri satabilmekteydiler.[36] İstanbul ve Galata'da dükkânları olan tuzlayıcı esnafı tuzlanmış, kurutulmuş, tütsülenmiş balık dışında havyar, balıkyağı gibi ürünler de satmaktaydılar.[37] Bu nedenle balık tuzlayıcı esnafı havyarcı esnafı olarak da adlandırılıyordu.[38]

Balık yumurtalarının değişik şekillerde işlenmesiyle elde edilen ürünler hem uzun süre dayanabildiği hem de lezzetli oldukları için çok rağbet görüyordu. Havyar özel olarak mersin balığı yumurtasından elde edilen ürünün adı olmakla birlikte[39] farklı balıkların yumurtalarının kullanılmasıyla hazırlanan ürünler de bu adla anılmaktaydı. Siyah havyar mersin balığı yumurtasından, kırmızı havyar ise sazan balığı yumurtasından yapılmaktaydı.[40] Mary Işın Osmanlının son dönemlerinde Avrupa'dan

33 Deveciyan'ın palamuttan hazırlanan tütünbalığı tarifi için bkz. *a.g.e.*, s. 57; uskumrudan hazırlanan tütünbalığı tarifi için bkz. *a.g.e.*, s. 61-62. Kurutulmuş balık için tütünbalığı tabirinin kullanımına bir örnek dışında rastlamamamız bu adlandırmanın fazla yaygın olmadığını göstermektedir. Söz konusu örnekte 1780'de Halil Paşazade Ahmet Bey ve arkadaşları, Girit'e dışarıdan gelerek burada satılan çeşitli tuzlu balık, havyar, balık yumurtası ve tütün balığının her vukiyyesinden birer pare resm-i miri almak üzere bu gelirin bir mukataa olarak düzenlenerek kendilerine tevcihlerini talep etmişlerdi. Bu talep doğrultusunda yıllık 2.500 kuruş mal ve 5.000 kuruş muaccele (peşinat) ile düzenlenecek mukataanın malikâne olarak tevcihi onay için padişaha sunulmuştu, BOA, HAT 128/5310.

34 Çirozun nasıl hazırlandığı konusunda bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, 62-63.

35 "İstanbul ve Galata'da balık tuzlayıcı ta'bîr olunur bakkal tâifesinden," BOA, Cevdet İktisat 1745; BOA, Cevdet Maliye 17033 (Mayıs 1781).

36 Hür, a.g.m., s. 17; Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, (Çev. Bilgi Altınok), Göçebe Yayınları, İstanbul 1998, s. 149.

37 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 116-117.

38 Bazen bu ikisi bir arada kullanılmaktaydı: "havyarcı ve balık tuzlayıcı bakkal dükkânı," BOA, Cevdet Belediye 4713 (Mayıs 1845); "balık tuzlayıcı ta'bîr olınur havyarcı," " balık tuzlayıcı havyarcı bakkal esnâfundan" bkz. Birsen Uçan, "İstanbul'da İktisadi ve Sosyal Hayat (123 No'lu İstanbul Kadı Sicil Defterine Göre)," İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 72-73.

39 Işın, *a.g.e.*, s. 141.

40 Deveciyan, *a.g.e.*, s. 204, 232.

ithal edilen morina balığı yumurtasına da kırmızı havyar denildiğini belirtmektedir.[41]

Genel olarak balıkların yenilebilen yumurtasına balık yumurtası denilmekle birlikte bu terim özel olarak tuzlanarak kurutulan kefal balığı yumurtasının adıydı.[42] Özellikle kefal yumurtalarının tuzlanarak sıkıştırılması ve güneşte kurutularak sertleştirilmesiyle hazırlanan bu ürüne *boutargue* da denilmekteydi.[43] Deveciyan kurutulmuş kefal yumurtasından yapılan bu ürünü (butarka) yumurta turşusu olarak adlandırmakta ve havyardan daha değerli olduğunu belirtmektedir.[44]

Aslında bakkal esnafından olan balık tuzlayıcı esnafının dükkân sayısı 18. yüzyılda İstanbul'da on bir, Galata'da on sekiz olmak üzere 29 adetti.[45] Bu esnaf da tuzlama, kurutma işlemleri için ihtiyaç duydukları balıkları balık pazarından almaktaydılar. Geçerli usule göre balık pazarına gelen balıklar burada ilk olarak taze balıkçı esnafına, bunların ihtiyacı karşılandıktan sonra ise kalan balıklar tuzlayıcı esnafına satılmaktaydı.[46] Balık tuzlayıcı esnafı İzmit Körfezi, Mudanya gibi (muhtemelen İstanbul Dalyan Mukataasına dahil olan) yerlerde avlanan balıkları da burada tuzlatarak İstanbul'a nakletmekteydiler. Bu şekilde İstanbul'a getirilen bu tuzlu balıklar için balıkeminine bir vergi ödenmekteydi.[47] İstanbul'da tuzlu balığın hazırlanması ve satışı da balık emininin gözetiminde gerçekleştirilirdi. Balık emininin izni olmadan balık tuzlayarak satanların balıkları miri için zapt edilir, bunu yapanlar cezalandırılırdı.[48]

Taze balıkçı esnafının ihtiyacını karşılamasından sonra taze balığın tuzlayıcı esnafı arasında taksimi dükkân sayısı dikkate alınmaksızın yarısı

41 Işın, *a.g.e.*, s. 142. Havyar konusunda ayrıca bkz. Priscilla Mary Işın, "Havyar Hikâyesi," *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 167-176.

42 Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 47-48.

43 Phyllis Pray Bober, *Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak*, (Çev. Ülkü Tansel), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 73. Rebora ise ton balığı yumurtasından elde edilen ürünü bottarga olarak adlandırmaktadır, *a.g.e.*, s. 80.

44 Boutarguenin hazırlanışı için bkz. Deveciyan, *a.g.e.*, s. 218.

45 BOA, Cevdet İktisat 1745 (Ağustos 1795); BOA, HAT 1486/00003 (Nisan 1803).

46 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 (1764-1793)*, (Proje ve Yayın Yön. Ahmet Kal'a), İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1998,s. 197-198.

47 BOA, Cevdet Maliye 17033 (Mayıs 1781); BOA, Cevdet Maliye 11512 (Haziran 1854).

48 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 139-140.

Galata'daki yarısı da İstanbul'daki tuzlayıcı esnafa verilmek suretiyle yapılıyordu. Bunun dışında taşradan İstanbul'a gelen tuzlu balığın beş hisse üzerinden dört hissesi İstanbul bakkallarına ve bir hissesi de Galata bakkallarına verilmekteydi.[49]

Havyarcı tüccarının Karadeniz'den getirdikleri kara havyar, morina balığı pastırması, mersin balığının kentte satışı da tuzlayıcı esnafı tarafından yapılmaktaydı.[50] 18. yüzyılda havyar tüccarının Karadeniz'den getirdikleri ürünler İstanbul ve Galata'daki esnafa teşkilatın ihtiyarları ve bölükbaşılarınca yarı yarıya dağıtılmaktaydı.[51] 1803'te dükkân sayısı daha fazla olan Galatalı tuzlayıcı esnafı Karadeniz'den getirilen havyar ve morinanın İstanbul ve Galata'daki esnaf arasında dükkân sayısı dikkate alınmaksızın yarı yarıya paylaştırılmasına itiraz etmiş ve paylaşımda dükkân sayısının dikkate alınmasını talep etmişlerdi. Ancak İstanbul tuzlayıcılarının, Tersane-i Amire için bu esnaf tarafından verilen amele ve filikacı ücretinin de yarı yarıya paylaşılıyor olmasını gerekçe göstererek Galatalı tuzlayıcı esnafının taleplerine itiraz etmeleri üzerine paylaşımın eski usulün devam etmesi kabul edildi.[52]

İstanbul'un tuzlu balık ve havyar ihtiyacının karşılandığı en önemli merkezlerden biri Kefe'ydi. Azak, Taman, Koba gibi yerlerin balık ürünleri Kefe'ye getirilir ve burada Kerç üzerinden farklı pazarlara nakli gerçekleştirilirdi. Bölge özellikle mersin ve togi balığı tuzlamasının ve bunlardan üretilen havyarın ihraç merkeziydi. Azak'ta devlete ait dalyanlarda yine devletin belirlediği usuller doğrultusunda avlanan mersin ve togi balıklarının bir kısmı bölge halkına satılır, kalanı ise tuzlanarak farklı pazarlara ihraç edilirdi. Balık avının doğrudan devlet eliyle gerçekleştirildiği bölgede avlanan balıkların tuzlanması da balık avcılarına yaptırılmaktaydı. Tuzlama işlemi için ihtiyaç duyulan tuz Kefe ve Sarıkirman'dan karşılanmaktaydı.[53]

İstanbul'daki balık tuzlayıcılarının kullandığı kile tuzu Karadeniz ve Akdeniz'den getirilmekteydi. İstanbul'da Hasır İskelesi'ne gelen tuz

49 1779'da İstanbul'da tuzlayıcı bakkal esnafından İstimat ve Panayot, İstanbul ve Galata'daki tuzlayıcı bakkal esnafından olan Andon ve İstimati'nin hisselerini vermedikleri gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardı, BOA, AE, Sultan I. Abdülhamid 17387.

50 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 85-86.

51 BOA, Cevdet İktisat 1745; İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1, s. 244-245.

52 BOA, HAT 1486/00003 (Nisan 1803); BOA, HAT 121/4919 (Nisan 1803).

53 Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, s. 497-498.

burada hem bakkal hem de balık tuzlayıcı esnafına pazarbaşı aracılığıyla satılıyordu. Balık tuzlayıcı esnafı her gemiden beş kilede bir alma hakkına sahipti. Bundan fazla ihtiyaçlarını ise tuzun kalanını alma hakkına sahip olan bakkallardan satın almaktaydılar.[54]

Tuz, hazine gelirleri arasında yer aldığından devlet bir gelir kaybı yaşamamak için balıkların tuzlanmasında kullanılacak tuzun kaynağına dikkat etmekteydi. 1520 tarihli Tuna İskeleleri Kanunnamesinde Tuna'da balık tuzlayanların tuzu denizden almayıp iskelelerden almaları belirtilmişti.[55] 1802'de de İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından idare edilen İnöz Memlehası Mukataası mülteziminin talebi üzerine mukataanın gelirlerinde azalmaya neden olduğu gerekçesiyle buradaki dalyancı ve bakkalların ihtiyaçları olan tuzu bu memlehadan satın almalarını sağlamak üzere buraya dışarıdan tuz getirilmesi, dalyancı ve bakkalların dışarıdan getirilen tuzdan almaları yasaklanmıştı.[56]

Balık Satışıyla İlgili Anlaşmazlıklar

Osmanlı Devleti'nde mal ve hizmet üretimi, alım-satımı yapanlar işkollarına göre ayrılan farklı esnaf örgütlerine bağlı olarak faaliyet göstermekteydiler. Bir kaza sınırları içindeki fırıncı, kasap, demirci, terzi, hamal vb. gibi meslekleri icra edenler kendi esnaf örgütlenmelerini oluştururdu.[57] Osmanlıda balık satıcılarının bu şekilde bir esnaf örgütlenmesi oluşturmasının örneğini İstanbul'da görebilmekteyiz. Kentte, balık satışı taze balık satıcıları ile tuzlayıcı (havyarcı) esnafı olmak üzere iki ayrı esnaf grubu tarafından yapılmaktaydı. Esnaf örgütlerinde söz konusu işkolunun iç işleyişi ve birliğin dışa karşı temsiliyle ilgili görevleri üstlenen şeyh, kethüda, yiğitbaşı, ustabaşı gibi görevlilerden oluşan bir idari kadrosu bulunmaktaydı. İstanbul'da balık emini ve bostancıbaşı balıkçılıkla ilgili meselelerde idare ve denetim mercii olmakla birlikte balık satışıyla ilgili bu işkollarında da diğer esnaf teşkilatlarında olduğu gibi kethüda, yiğitbaşı ve esnaf ustaları gibi temsilcilerden oluşan bir yapılanma mevcuttu.

54 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 2, s. 140-141.
55 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 476.
56 BOA, Cevdet Maliye 2485 (Haziran 1802).
57 Bkz. Ahmet Kal'a, "Esnaf," *DİA*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, s.423-430.

Dört kaza bölgesinden oluşan İstanbul'da (İstanbul, Galata, Eyüb ve Üsküdar kazaları) taze ve tuzlu balık satıcılarının İstanbul ve Galata kazalarında meslek örgütlerini oluşturdukları görülmektedir. İstanbul ve Galata kazalarındaki taze balıkçı esnafı iki ayrı teşkilat olmakla birlikte zaman zaman aynı kethüda tarafından temsil edilebiliyorlardı. 1725'te Galata'daki balıkçı dükkânı sahibi zımmiler kethüdaları Paskal'ın yerine Pandazi veled Atanaş'ı seçmişlerdi.[58] Ancak 1755'te Seyyid Mustafa hem İstanbul hem de Galata'daki balıkçı esnafının kethüdasıydı.[59] Aynı kethüda tarafından temsilin bir örneğini tuzlu balık satıcılarında da görmekteyiz. Balık tuzlayıcıları aslında bakkal esnafından olmalarına rağmen, bunlardan ayrı bir esnaf örgütleri vardı. 1604'te İstanbul'daki havyarcılar esnafının kethüdası Yakup bin Abdullah olup Galatalı havyarcılar, havyar ve diğer ürünlerin esnaf arasında dağıtımını yapmak üzere Yakup'un kendilerine de kethüda olarak atanmasını istemişler ve bu istekleri kabul edilmişti.[60] 1618'de İstanbul'da havyarcılar kethüdası Recep b. Mahmud'un yerine divan tarafından atanan Himmet b. Piri'nin kethüdalığı havyarcı arasında kabul görmemiş, esnafın ondan şikâyet etmesi üzerine yeniden Recep b. Mahmud kethüda atanmıştı.[61]

Taze ve tuzlu balık satıcılarının İstanbul ve Galata'da olduğu gibi bir esnaf teşkilatı oluşturabilme örneğinin başka bölgeler için de geçerli olduğu söylenemez. İstanbul dışında yine balıkçılığın önemli bir işkolu olduğu Edirne'de balıkçı kethüdasının olması,[62] 1805'te Dimetoka'da tuzlu balık ticaretinin kethüdalığına Anastas veled Isvari'nin atanması[63] gibi tespit ettiğimiz örnekler sayılıdır. Muhtemelen birçok yerde bu meslekleri icra edenlerin sayısının azlığı bir teşkilatlanmaya olanak tanımamıştı.

58 Akyıldırım, a.g.t., s. 302.
59 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 1, s. 92-93.
60 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 88-89; 116-117.
61 İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618), s. 334.
62 1561'de Edirne'de balıkçılar kethüdası olan Aleksi veled Dimitri'den balıkçılar şikâyetçi olunca yerine Mihal veled Yorgi atandı, BOA, A.DVNS.MHM.d 4/1996 (Mart 1561). 1614'te Edirne balıkçı kethüdalığını Yorgaki veled Kosta yıllık 6.000 akçeye iltizamla almıştı, bkz. *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 159-161. 1807'de yıllık 12.000 akçe maktu'yla Mihalaki balıkçı kethüdasıydı. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla balıkçı kethüdası satılmak üzere Edirne'ye dışarıdan getirilen taze, tuzlu balık, havyar gibi ürünlerden vergi tahsil etmekteydi, BOA, Cevdet Maliye 2341 (Mayıs 1807).
63 BOA, Cevdet Belediye 373 (Haziran 1805).

Örneğin 1533'te Larende'de teftiş edilen esnaf arasında sadece bir balıkçının adına rastlanmaktadır.[64]

İstanbul'da taze balık satışının tazeci esnafı tarafından yapılması, balıkhaneye gelen balığı ilk olarak bu esnafın alması; kentte üretilen veya dışarıdan getirilen tuzlu balık, havyar gibi ürünlerin satış hakkının tuzlayıcı esnafına ait olması vb. uygulamalar bu işkollarında faaliyet gösteren esnafa tanınmış olan bir alım-satım imtiyazıydı. Balık satan esnafın çalışma alanlarıyla ilgili en sık karşılaştıkları sıkıntı iş alanlarıyla ilgili sadece kendilerine tanınmış olan bu imtiyazın başkaları tarafından ihlal edilmesiydi.

İstanbul halkına taze balık satma hakkına sahip olan balıkçı dükkânı sahipleri diğer esnaf gruplarının da balık satarak düzeni bozmaları üzerine sıklıkla mahkemeye başvurmuşlardı. Balıkçı dükkânı sahipleri bu konuda genellikle manavlardan şikâyetçiydiler. Örneğin Galatalı balıkçılar, Tophane sakinlerinden ve topçular zümresinden Manav Süleyman ile Manav Halil'in arkadaşlarıyla birlikte kayıklara binerek kendilerine saldırdıklarından, kayıklarının denizde dolaşmasına engel olduklarından ve ayrıca dalyanlardan gizlice, vergisini ödemeden aldıkları balıkları dükkânlarının önüne koydukları tablalarda resmi fiyattan fazlasına satmalarından şikâyetçi olmuşlardı. Balıkhaneye getirilmeden balıkların gizlice satılması daha önce de belirtildiği gibi devlet açısından balık vergisinin tahsil edilmemesi nedeniyle mukataa gelirlerinde azalmaya neden olmaktaydı. Bu balıkların balıkhaneye getirilmeden satılması, balıkçı dükkânlarının satacak balık bulabilmek amacıyla narhla tespit edilmiş fiyatlardan daha fazla ödeme yapmalarına, dolayısıyla balık fiyatlarının da artmasına neden oluyordu. Balık satıcıları, bu kaçak satışlar sonucunda balıkların İstanbul dışındaki pazarlara götürülmesinden dolayı İstanbul halkının balık temininde sıkıntıya neden olduğunu belirterek şikâyetlerini İstanbul'un iaşe meselesiyle ilişkilendirmişlerdi.[65]

Balıkçı dükkânlarının şikâyetçi oldukları bir diğer grup ise balık tuzlayıcı esnafıydı. Balık satıcıları, bakkal esnafından olan balık tuzla-

64 Alaaddin Aköz, *Kanuni Devrine Ait 939-941/1532-1535 Tarihli Larende (Karaman) Şer'iye Sicili*, Kömen Yayınları, Konya 2004, s. 110.

65 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, s. 91-93; *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2*, s. 80-81. Balık satıcılarının bu şikâyetleri 19. yüzyılda da devam etmekteydi, bkz. BOA, Cevdet Belediye 1117 (Ekim 1839).

yıcılarının balıkların pazara getirilmeden önce avcılardan gizlice satın alınmasından şikâyetçiydiler. Tuzlayıcıların balık pazarlarında satılması gereken balığı kaçak yollarla alıp, tuzlayarak Akdeniz'e veya yabancı ülkelere satmaları yine İstanbul halkının balık temininde zorluk yaşamalarına neden oluyordu.[66] Bu sorundan Edirne'deki balıkçı dükkânları da şikâyetçiydi. Şehre dışarıdan getirilen yaş ve tuzlu balıkların Edirne Kapan Hanı'nda miri mizan ile tartılarak esnaf ihtiyarları tarafından satıcılara dağıtılması gerekirken, bakkallar balıkları tüccardan gizlice satın alıp satmaktaydı.[67]

Fakat balıkçı dükkânları tarafından kuralları çiğneyerek mevcut düzeni bozmakla eleştirilen balık tuzlayıcılarının kendileri de hem bu dükkân sahiplerinden hem de aslında bağlı oldukları esnaf grubunun üyesi diğer bakkallardan şikâyetçiydiler. Taze balık satıcılarının ve bakkalların, tuzlayıcı esnafının imtiyazında olan taşradan gelen tuzlu balığı alıp-satmaları üzerine sıkıntı yaşayan balık tuzlayıcıları 1795'te bu meseleyi mahkemeye taşımışlardı. Bu esnafın problem yaşadığı bir başka grup ise havyar tüccarlarıydı. Havyar tüccarlarının Karadeniz'den getirdikleri kara havyar ve morinayı esnaf arasında dağıtmak üzere ihtiyarlara vermeden doğrudan kendilerinin satmaları tuzlayıcı esnafının şikâyetine neden olmuştu.[68]

Balık tuzlayıcıları ile bakkallar arasındaki bir diğer önemli anlaşmazlık ise tuz satışında yaşanıyordu. Karadeniz ve Akdeniz'den İstanbul'a gelen tuz, pazarbaşı tarafından bakkal ve balık tuzlayıcı esnafına dağıtılmaktaydı. Her gemiden beş kilede bir kile alma hakkına sahip olan balık tuzlayıcıları bundan fazla ihtiyaçlarını ise tuzun kalanını alma hakkına sahip olan bakkallardan satın almaktaydılar. Ancak 1768 Martında bakkal esnafı, balık tuzlayıcılarının tüccarın getirdiği tuzun tamamını gizlice satın alıp kendilerine bırakmadıklarından şikâyet edince balık tuzlayıcı esnafı kurallara uygun davranacaklarını taahhüt etmişlerdi.[69]

66 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2*, s. 197-198.
67 BOA, Cevdet Evkaf 25318 (Temmuz 1764).
68 BOA, Cevdet İktisat 1745 (Ağustos 1795); *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1*, s. 244-245.
69 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2*, s. 140-141.

Fiyatlar

Balıkların satış fiyatı diğer ürünlerde olduğu gibi devlet tarafından mal ve hizmet bedellerinin üst sınırının belirlenmesi uygulaması yani narhla belirlenmekteydi. Özellikle gıda maddelerinde fiyatlar kısa aralıklarla günlük, mevsimlik olarak yenilenmekteydi. Savaş, kıtlık, akçenin değerindeki değişimler vb. birçok etken de narhların belli dönemlerde yenilenmesini gerektirmekteydi.[70] Bir malın narhının tespitinde devleti temsil eden kadı, ilgili esnafın temsilcileri ve şehir halkının ileri gelenleri görev alırdı. Nitekim 1502'ye ait ihtisap kanunnamesine göre Bursa'da balık narhı, balıkçılarla birlikte ehl-i hibre (bilirkişi) ve şehir halkı tarafından belirlenmişti.[71] Ancak İstanbul balık pazarında satılan balıkların fiyatını balık emini belirlemekteydi.[72] Narh listelerinde taze ve tuzlu balık, havyar gibi ürünler yer alırken midye, istiridye gibi kabuklu ürünlere rastlanmamaktadır.

Balıkların satış fiyatları dirhem, vukiyye gibi ağırlık üzerinden veya adet, çift olarak belirlenmekteydi. 1731'de balık pazarı için hazırlanan narha göre lüfer, karnıkara balıklarının fiyatı çift olarak kaydedilmişken; kılıç balığı, levrek ise vukiyye esas alınarak satılmaktaydı.[73] 1761'de İstanbul narhında birçok ürünle birlikte balık fiyatları da yeniden belirlenmişti. Bu listede balıkçı dükkânları için eski ve yeni satış fiyatları belirtilen balıklardan lüfer, kofana ve palamudun fiyatı çift; kalkan, levrek, kefal ve kılıç balığınınki ise kıyye olarak belirtilmişti (bkz. Tablo 5). 17. yüzyılın başlarına ait Manisa narh listelerinde de deniz balığı, Gediz balığı, kefal gibi balıkların fiyatlandırılmasında dirhem esas alınmıştı.[74]

Havyar ve balıkyağı gibi ürünler de ağırlık ölçüleriyle satılıyordu.[75] Havyar fiyatı ürünün cinsine, kalitesine göre değişmekteydi. 1525 tarihli

70 Mübahat Kütükoğlu, "Narh," *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 390-391.

71 Ömer Lütfi Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar," *Türk Tarihi Vesikaları*, C. 2, S. 7, Y. 1942, s. 26.

72 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 1, s. 91-92.

73 *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 1, s. 91-92.

74 Gökmen, a.g.m., s. 106.

75 Kasım-Aralık 1525 tarihli Üsküdar sicilinde balıkyağı vukiyyesi 2,5 akçeydi, bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.930-936/M.1524-1530)*, (haz. Yasemin Dağdaş-Zeynep Berktaş), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s. 358. 1548'de Kadıköy narh listesinde havyarın dirhemi 40, Çengelköy narhında ise vukiyyesi dokuz akçeydi, bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, s. 91, 276.

İstanbul narhında Koba havyarının vukiyyesi 6,5 akçe, Azak havyarınınki 5 ve kırmızı havyarın vukiyyesi 4,5 akçeydi. Kuru morina balığı ise sırt, yan ve karın eti ayrı fiyatlandırılarak satılmaktaydı.[76]

Manisa'da Yalı Gölü balığına aynı yıl içinde birçok kez narh verilmiş olup fiyatlar 1601'de dirhemi 80-100 akçe, 1602'de 80-125 akçe, 1603'te 125-215 akçe, 1604'te 125-140 akçe arasında değişmekteyken 1605'te 800 akçe olmuştu.[77] Balığın avlandığı yer ile götürüldüğü pazar arasındaki mesafe de fiyatını etkilemekte, mesafe arttıkça fiyatlar da artmaktaydı. Makedonya'da, Neokhori'de avlanan yılan balıklarının taze ve tuzlanmış olarak çifti taşındıkları mesafeye göre 30, 40 veya 50 paraya satılıyordu.[78]

Tablo 5. 15 Eylül 1761 tarihli İstanbul Narhında Eski ve Yeni Balık Fiyatları

Balığın Cinsi	Satış Birimi	Fiyatı
Sırtı kara lüfer balığı	Çift	14 16
Sagir lüfer	Çift	8 10
Kofana	Çift	26 28
Kalkan	Kıyye	24 26
Levrek	Kıyye	20 24
Kefal	Kıyye	16 18
Kılıç balığı	Kıyye	20 26
Kebir palamut	Çift	24 26
Sagir palamut	Çift	5 6

Kaynak: BOA, D. 6747.

76 BOA, D 6747.
77 Gökmen, a.g.m., s. 106.
78 *Travellers' Greece*, s. 202.

Balıkların narhta ilan edilen fiyattan fazlaya satılmaması gerekmekteyse de zaman zaman balık satıcılarının narha uymadıkları, balıkları daha pahalıya sattıkları oluyordu. 1755'te İstanbul'daki balıkçı dükkânları narhı ihlal etmelerini koltukçu taifesinin (aracıların) müdahalesine bağlamışlardı. Bunların iddiasına göre koltukçu taifesi balıkhaneye gelen balıklara dışarıdan müdahale ederek narhtan fazla fiyatla satın almaya çalışmaktaydılar. Balıkların geçerli fiyattan kendilerine verilmeyerek fazla paraya bunlara satılması nedeniyle dükkâncılar da balıkları alabilmek için narhtan fazla ödeme yapmak zorunda kalıyorlardı.[79]

Balık Satışı ve Ticaretinden Alınan Vergiler

Balık vergisinin tahsilinden sonra balıkların kentte satışını yapan esnaf ve iç-dış pazarlara naklini gerçekleştiren tüccardan gümrük, ihtisap vergileri alınmaktaydı. Gümrük vergisinin dış ticaret kadar ülke içi ticarete konu olan mallardan da tahsil edildiği dönemde Osmanlı Devleti'nin geniş sınırları içinde özellikle işlek ticaret yolları merkez alınarak oluşturulmuş birçok gümrük bölgesi bulunmaktaydı. Ayrı kanunnamelerle işleyişi belirlenen bu merkezlerde malın türüne, tüccarın din ve tabiiyetine bağlı olarak değişik oranlarda gümrük tahsil edilmekteydi.[80] Gümrük oranlarının çoğunlukla malın o anki değerine göre, *ad valorem* belirlendiği sistemde Fatih Sultan Mehmed döneminde satılmak amacıyla İstanbul ve Galata Gümrüğü'ne gelen veya buradan gönderilen havyar ve balıktan Müslüman ve zımmiler yüzde dört akçe gümrük ödeyecekler, ancak bu ürünler burada satılmayarak transit geçişle başka bir bölgeye gidecekse bir vergi alınmayacaktı.[81]

Gümrük vergisi genel kural olarak değer üzerinden alınmakla birlikte bazı mallar için ölçü ve ölçek üzerinden tahsil edilebilmekteydi.[82] Bu

79 Mevcut düzenin bozulduğunu belirten balıkçı dükkanlarının sahipleri balıkların narha uygun olarak kendilerine satılması için 1731'de aldıkları fermanın yenilenmesini istemişlerdi, *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi* 1, s. 91-92.

80 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 245, 249; Mehmet Genç, "Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi," *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 197-198.

81 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1. Kitap, s. 413-414. 1520 tarihli Avlonya Kanunnamesi'ne göre buraya dışarıdan getirilen balık ve havyardan Müslümanından 100 akçede iki akçe, zımmiden yüzde dört akçe ve harbiden yüzde beş akçe gümrük alınacaktı, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 371.

82 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 251.

tür vergi tahsilinin bazı gümrük merkezlerinde balıklar için de uygulandığı görülmektedir. II. Bayezid dönemi Kili Kalesi Gümrük ve Bac Kanunnamesinde gümrük vergisi balıkların taşındığı fiçi üzerinden tahsil edilmekteydi. Kanunnameye göre buraya balık getirip satanlar öşrünü verdikten sonra başka bir şey ödemeyecekler, alıcılar ise her bir balık fıçısı için üç akçe, dışarıya satılan tuzlu balık için ise her fıçıya on altı akçe gümrük ödeyeceklerdi.[83]

İstanbul'da balık ticaretinden ayrıca Galata Masdariye Mukataası tarafından vergi alınmaktaydı. Masdariye, bir Osmanlı gümrüğüne dışarıdan gelen ve orada tüketilen mallardan alınan bir vergiydi.[84] Müslüman tüccar gümrük vergisi dışında masdariye ödemezken, gayrimüslim tüccar gümrüğü ödedikten sonra masdariye de öderdi. Vergi kumaş türlerinden yüzde bir akçe, baharat, balmumu, pastırma, meyve ve tartılan eşyadan yüzde 1,5 akçe olarak alınmaktaydı.[85] İstanbul'a Karadeniz'den gelen tuzlu balık ürünlerinden masdariye vergisi Galata'da masdariye emini tarafından alınmaktaydı.[86] Ancak 18. yüzyıla ait örneklere göre Galata Masdariye Mukataası buradan taşraya gönderilen balıklardan da vergi almaktaydı. Avlanan balıkların Galata'daki balıkhanede Dalyan-ı Mahi Mukataası için resm-i mirisinin ödenmesinden sonra taşraya gönderilen balıklardan da Galata Masdariye Mukataası tarafından vergi alınmaktaydı. Vergi Galata ve çevresinden dışarıya satılan bir varil tuzlu balıktan 25 akçe, bir omuz varili tuzlu balıktan 40 akçe, bir arka varilinden 60 akçe, dalyan, ığrıp ve kayıkla avlanan tuzlu balıktan yüzde sekiz akçe, tuzlanmayan yaş balıktan yüzde altı akçe olarak tahsil edilmekteydi.[87] Ancak 1716'ya ait bir örnekten anlaşıldığı kadarıyla alıcının ödediği vergi aslında Masdariye Mukataası ile balık emini arasında paylaştırılmaktaydı ve yukarıdaki rakamlar sadece Masdariye Mukataasının payını oluşturmaktaydı.[88]

83 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 2. Kitap, s. 433-434.
84 Sayın, *a.g.e.*, s.51.
85 Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s. 128.
86 *Mahkeme Kayıtları Işığında*, C. 1, s. 452-453.
87 BOA, İE, Maliye 10667 (Eylül 1706).
88 Bu belgeye göre müşteriden her bir su varili balık için 25 akçe masdariyeci ve 25 akçe balık emini; armut varilden 40 akçe masdariyeci, 40 akçe de balık emini için tahsil edilecekti. Arka varilden alınan 120 akçe de yine bu ikisi arasında bölüştürülecekti. Bu tarihte Galata voyvodasının, Galata ve çevresindeki balık avı gelirlerine müdahalesi üzerine balık avı resminin İstanbul gümrüğüne bağlı Dalyan-ı

Yabancı devletlerin tüccarı havyar ve tuzlu balık ticareti için gümrük ödemekte ve ayrıca masdariye vermekteydiler.[89] Ancak yabancı tüccarın masdariye sorumluluğu 18. yüzyıl sonlarından itibaren kaldırılmaya başlandı. Bu muafiyetten ilk faydalananlar 1740'ta imzalanan ahidnameyle Fransızlar oldu.[90] Rusya'nın, Rus tüccarın Osmanlı ticaretinde Fransa ve İngiltere tüccarıyla aynı haklara sahip olduğunu kabul eden anlaşmaya dayanarak Fransız tüccarı gibi kendi tüccarının da bu vergiden muaf tutulması yönündeki talebi 1779'da kabul edildi. Rus tüccarın masdariyeden muafiyeti ilk olarak Rus gemileriyle taşınan malları kapsayacak biçimde, 1787'de ise Osmanlı veya diğer devletlerin gemileriyle ticaret yapan Rus tüccar için de geçerli olacak biçimde kapsamı genişletilerek uygulandı.[91] Buna göre Rus tüccar başkasına ait malı masdariye ödemekten kurtarmak için kendisine aitmiş gibi göstermemek şartıyla Osmanlı veya diğer devletlerin gemileriyle taşıdıklarında masdariye ödemeyeceklerdi. 1783'te İngilizler de masdariyeden muaf tutulmuştu.[92]

Niğbolu Sancağı'nda makiriyye denilen bir çeşit geçit resmi kapsamında balıkların naklinden vergi alınmaktaydı. Yavuz Sultan Selim döneminde Niğbolu Makiriyye Kanunnamesinde bu verginin Halvenik Kalesi'den geçen gemilerdeki küçük balıklardan aynî olarak büyük balıklardan ise balık adedi üzerinden nakden tahsil edileceği belirtilmekteydi. Buradaki hassa bağlanan göllerde avlanan balıktan on akçede bir akçe vergi alındıktan sonra yüz akçede üç akçe makiriyye olarak alınacaktı. Ancak kanunnamede Tuna'da inşa edilecek gardelerden de yapıldığı yıl 300 akçenin makiriyye olarak alınacağının belirtilmesi bu verginin geçit vergisinden daha kapsamlı bir ödenti olduğunu göstermektedir.[93]

Mahi Mukataasına ait olup balık emini tarafından toplandığı, balıkların satışından alınan verginin ise Masdariye Mukataası ile balık emini arasında bölüşüldüğünü içeren bir hüküm çıkarılmasına karar verilmişti, BOA, Cevdet Maliye 22498 (Şubat 1716). 1781'e ait bir kayıtta da İstanbul ve Galata'daki balık pazarlarına taşradan satış için gelen tuzlu balığın büyük-küçük her fiçısından 40 akçenin balık emini tarafından toplandığı görülmektedir, BOA, Cevdet Maliye 17033, (Mayıs 1781).

89 Rusya, İngiltere ve Fransa tüccarları havyar ve tuzlu balık ticareti için yüzde üç gümrük ödemekteydi, BOA, Cevdet Hariciye 1388 (Kasım 1779).

90 Kocakaplan, *a.g.e.*, s. 128.

91 İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu 1700-1787," *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 302-303.

92 BOA, Cevdet Hariciye 7173.

93 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 422-423.

Kentlerdeki ekonomik faaliyetlerin denetimi ihtisap kurumunun görevleri arasındaydı ve bu görev icra edilirken ihtisap resmi adıyla esnaf ve tüccardan birtakım vergiler tahsil edilirdi. Bu kapsamda pazarlarda toptan satışa konu olan mallardan bac (bac-ı pazar) vergisi balık ve balık ürünlerinin satışından da alınmaktaydı. Bac vergisinin miktarının ölçek, ağırlık ve değere göre belirlendiği sistemde[94] balıklardan alınacak bac da genellikle yük, at yükü, araba yükü, fıçı üzerinden tahsil edilmiştir.[95] Verginin miktarı balıkların taze-tuzlu olmalarına göre değişmekte; tuzlanmış veya kurutulmuş balıklardan taze balığa oranla daha fazla vergi alınmaktaydı.[96] Taze balık satışının gümrük vergisinden çok bac vergisinin tahsiline tabi olduğu görülmektedir.[97] Bu durum dönemin saklama koşullarında taze balığın uzak mesafe ticaretinden çok yakın pazarlarda satışıyla ilgili olmalıdır. 1802'de Bandırma balıkçıları ile gümrük emini arasında bu konuda bir anlaşmazlık yaşanmıştı. Şehzade Mehmed Han Vakfına bağlı Kapıdağ Nahiyesi'nde Bandırma Körfezi'nde avlanan balıkçılar avladıkları balığın öşrünü Bandırma Mukataası voyvodasına verdikten sonra taze balıktan gümrük resmi vermeyip ancak satılması halinde tuzlu balıktan gümrük resmi verdiklerini iddia etmekteydiler. İstanbul gümrüğüne bağlı olan Bandırma gümrüğünün emini ise balıkçıların avladıkları taze balıktan da gümrük ödemelerini istiyordu. Yapılan incelemede balık avcılarının iddialarında haklı oldukları tespit edilmiş ve Bandırma Mukataasının geliri arasında olan öşr-i mahiyle gümrükçü tarafından alınan resm-i gümrüğün

94 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 254.

95 1516 tarihli Semendire İskelesi Kanunnamesi'nde şehirde bağlanarak dışarı giden at yükü balıktan ikişer akçe bac alınacağı belirtilmekteydi, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 3. Kitap, s. 444; II. Selim döneminde Macaristan'da Seksar Sancağı'nda Tonla ve Pakşa iskeleleri kanunnamesine göre bir fıçı tuzlu morina balığının fıçısından 75 akçe alınacaktı, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 479.

96 Fatih Sultan Mehmed dönemi Sidrekapı Madenleri Kanunnamesine göre pazara satılmaya getirilen yaş balık yükünden iki akçe, kuru balık yükünden dört, lakerda balık yükü ile sırt balık yükünden altı, havyar yükünden on iki akçe bac alınacaktı, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1. Kitap, s. 520. II. Bayezid dönemi Yenişehir (Larissa) Kanunnamesine göre buraya araba ile getirilecek kuru balıktan her arabadan sekiz akçe, yaş balık yükünden iki akçe bac alınacaktı, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 2. Kitap, s. 516.

97 II. Selim dönemi Hatvan Sancağı Bac-ı Siyah Kanunnamesinde pazara gelen yaş balıktan yüzde üç akçe bac alınacağı, kuru balık gelirse bin akçede 30 akçe gümrük resmi alınacağı belirtilmiştir, Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 7. Kitap, s. 447. Kefe İskelesi Kanunnamesine göre kuru balık ve havyardan yüzde 4,2 oranında gümrük alınacakken *"Tatili vilayeti ve Kerş canibinden taze balık gelse"* gümrük alınmayacaktı, bkz. Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, s. 293, 31 numaralı dipnot.

birbirleriyle alakaları olmadığı açıkça ifade edilerek gümrük emininin öşr-i mahiye müdahale etmesi yasaklanmıştı.[98]

Toptan balık satışından alınan bac dışında kent halkına balık satışı yapan balıkçı dükkânlarından yine ihtisap vergisi kapsamında yevmiye-i dekakin[99] alınmaktaydı. II. Bayezid dönemi Vulçıtrın Kanunnamesine göre balık satan dükkânlardan her cuma bir akçe ihtisap alınacaktı.[100] 1826'da çıkan İhtisap Nizamnamesi'ne göre İstanbul'daki balıkçı dükkânlarından günlük dört akçeden hesaplanan vergi haftalık olarak tahsil edilecekti.[101]

98 BOA, Cevdet Maliye 25974 (Temmuz 1802). Tolcu, Maçin ve İsakçı'daki göllerde avlanan balıktan 1/5 vergi alındıktan sonra, tuzlanıp dışarıya gönderilen balıktan gümrük vergisi alınmaktaydı, BOA, A.MKT.UM 110/100 (Mart 1852).

99 Esnaftan gündelik esasına göre alınan bir kazanç vergisi, bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 635.

100 Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 2. Kitap, s. 537.

101 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, s. 338-339.

Sonuç

Osmanlı sularında balık avcılığı avlanma yöntemleri, avcılığın idare ve organizasyonu vb. açılardan 19. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir değişiklik göstermeksizin devam etmiştir. Avlanma yöntemlerinde deniz, göl veya nehirler fark etmeksizin dalyan, ığrıp, dökme ağ, olta avcılığı yaygındı. Balık avcıları ise kullandıkları av araç-gereç ve yöntemlerine göre aralarında farklılaşmışlardı. Avlanma yöntemine bağlı olarak farklı sayıda personelden oluşan avcı grupları av süresince sıkı bir işbölümüyle çalışmakta ve verginin ödenmesinden sonra hasılattan hisse almaktaydılar. İstanbul'daki mülk dalyanların alınıp satılması, balık ağlarının kiralanması gibi örnekler balık avcılığıyla ilgili araç-gereç sahipliğinin her zaman mesleki amaçlı olmayıp yatırım alanı olarak değerlendirildiğini de göstermektedir.

Balık avcılığı bazıları için bir meslek, başlı başına bir geçim kaynağı olmakla birlikte bunu ek iş olarak yapanlar da vardı. Kendi tüketimi için olmayıp ticari amaçla avlanan herkes avladıkları balıkların vergisini ödemek zorundaydı. Özellikle İstanbul'da balık avcıları arasında askeri sınıf mensupları bulunmaktaydı ve bunların devlet görevlisi olmalarını gerekçe göstererek balık avı vergisini ödemek istememeleriyle sıklıkla karşılaşılmaktaydı. Kırsal kesimde geçimlerini balıkçılıkla sağlayanlar mesleklerinden dolayı öşür, çift resmi gibi zirai kökenli vergiler açısından reayadan farklı bir konumdaydılar ve bölgeden bölgeye değişiklikler olmakla birlikte bunlar için söz konusu vergilerden kısmi muafiyet veya farklı ödeme usulleri uygulanmaktaydı. Devlete ait av alanlarında saray için veya hazine adına avlanan miri balıkçılar da bu hizmetleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmaktaydılar.

Balık avcıları bir işkolu olarak diğer mesleklerden farklı bir yapılanma göstermekteydi. Evliya Çelebi her ne kadar balık avcıları için esnaf tabirini kullansa da bu işkolunda belki de bunu görmemizin mümkün olduğu tek kent olan İstanbul'da bile, esnaf örgütündeki tipik teşkilatlanma yapısına sahip değillerdi. Örneğin balık satıcı esnafının kethüda, yiğitbaşı, esnaf ihtiyarları vb. bulunmaktayken balık avcıları için bir esnaf örgütün-

de gördüğümüz bu görevlilere rastlanmamaktadır. Bizce bu durum balık avcılığının kent yaşamına ait mal ve hizmet üreten bir işkolu olmaktan çok kırsal yaşama ait bir ekonomik uğraş olarak değerlendirilmesinin sonucuydu. Balık avcıları bir dükkânda mal, iş üreten bir esnaf değil tarlasını eken, hayvanını yetiştiren köylüler gibi mevsim ve hava koşullarına bağlı olarak su ürünlerini devşiren bir gruptu. Bu grubun ve avcılık faaliyetlerinin idaresi de bulundukları bölgede balık avı vergisini tahsil eden yetkili tarafından gerçekleştirilmekteydi. İstanbul, Silistre, Vidin gibi önemli balıkçılık merkezlerinde balık avcılarının, avcılık faaliyetlerinin idaresi ve denetimi, verginin tahsili balık emini tarafından gerçekleştirilmekte; verginin dirliklere tahsis edildiği yerlerde ise dirlik sahibi bu sorumlulukları üstlenmekteydi.

Döneme ait belge ve kaynakların ışığında Osmanlı iç ve karasularında balık avcılığının önemli bir bölümünün dalyan ve ığrıpla gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Dalyan ve voliler birer avlanma yöntemi olmanın ötesinde Osmanlı balıkçılığının mekânsal örgütlenmesinde temel av birimini oluşturmuşlardır. Özellikle İstanbul sularında ve Avrupa coğrafyasında bu av alanlarının mülk, vakıf ve miri statüde oldukları görülmektedir. Boğaziçi'ndeki dalyan ve volilerin Osmanlı öncesi tarihçesini takip edebilmek bu av alanlarındaki tasarrufun niteliğini anlamayı kolaylaştırabilirdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Bizans döneminde özel bir statü verilen av alanlarının bu durumunu değiştirmeksizin devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Hukuki işlemler açısından dalyan ve volilerin temlik edilmesi, mülk sahiplerinin buraları alıp-satmaları, miras bırakabilmeleri bu av alanlarında rakabeyi de (sahip olma hakkını da) içeren tam mülkiyet haklarını işaret etmekteyse de mevcut örnekler suyun zemini üzerinde rakabe söz konusu olmaksızın dalyan ve voli sınırlarında sadece avlanma hakkıyla ilgili bir tasarrufa izin verildiğini göstermektedir. Mutasarrıflar sınırları belli olan dalyan ve volilerde avlanabilmekte dolayısıyla bu av alanının mahsulüne sahip olmaktaydılar. Av alanlarında bu şekilde özel bir tasarruf hakkının tanınması ise padişahın onayı ile yani örfi hukuk kanalıyla gerçekleşmekteydi. Deniz, büyük nehir ve göller gibi umuma ait sular herkesin avlanabileceği yerler olmakla birlikte dalyan ve voli üzerinden özel bir tasarruf hakkının tanındığı av alanlarında mutasarrıf avlanabilmekte, onların izni olmaksızın

avlananlar cezalandırılmaktaydı. Bunların sınırları belirlenirken yakınındaki av yerlerine müdahale etmeyecek, zarar vermeyecek olmasına dikkat edilmekte; bu konu av alanının miri olması durumunda daha da önem kazanmaktaydı. Dalyan ve volilerde avlanma hakkıyla ilgili her ne kadar özel bir tasarruf tanınıyor olsa da dalyanın kurulu olmadığı dönemler, mutasarrıfın avlanmadığı zamanlar vb. birtakım koşullarla başkalarının da buralarda avlanmasına izin verilmekte böylece umuma ait sularda herkesin avlanabilmesi kuralı çerçevesinde özel ve genel fayda arasında bir denge sağlanmaya çalışılmaktaydı.

Dalyan ve volilerde mutasarrıflar kendileri avlanabildiği gibi aidat veya kira usulüyle avlanma haklarını başkalarına devredebilmekteydiler. Mülk, vakıf veya miri dalyanlarda, volilerde maktu' bir ödeme karşılığında kiralama usulüne sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak miri ve vakıf dalyanların bu şekilde kiralanması bazen birkaç yıllığına olabildiği gibi şahıslara tapu haklarının devri yoluyla da yapılabilmekteydi. Arazinin kullanım hakkının tapu rejimiyle şahıslara bırakılmasında olduğu gibi bu dalyanlarda da mutasarrıf avlanma hakkına karşılık olmak üzere yıllık maktu' bir ödeme yaparak ve ayrıca avladığı balığın vergisini vererek av alanına tasarruf edebiliyordu. Hukuki işlemler açısından tapulu av alanlarında tıpkı miri arazide olduğu gibi mutasarrıf av alanındaki haklarından feragat edebilmekte ve bu haklarını ölümlerinden sonra mirasçılarına intikal ettirebilmekteydiler.

Osmanlıda balıkçılık gelirleri bazı balıkçılık merkezleri dışında maliye için belki çok büyük bir kaynak oluşturmasa da konu devletin ihmaline gelmeyecek kadar önemliydi. Kefali dalyanı davasında belirtildiği gibi İstanbul'da 10 bin kadar balıkçı vardı, bunların faaliyetlerini etkileyecek gelişmeler toplumda ciddi bir sosyoekonomik buhrana neden olabilirdi. Kısaca balıkçılık sadece hazineye girecek vergi boyutuyla değerlendirilmemekte bu işten geçimini sağlayanlar açısından da ele alınmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı Devleti de iç ve karasuları üzerindeki balık av alanlarını balıkçılıkla ilgili menfaat grupları arasında her hangi bir çatışmaya neden olmayacak biçimde düzenleme çabasında olmuştur.

Avlanma hakkı, Osmanlı Devleti açısından sadece bir iç hukuk meselesi değildi. Suların iki devlet arasında sınır oluşturduğu durumlarda

bu hakkın nasıl düzenleneceği, Osmanlı sularında yabancıların avlanıp avlanamayacağı gibi sorular konuya devletlerarası bir boyut kazandırmaktaydı. Özellikle suların bir başka devletle sınır oluşturduğu durumlarda balık avcılığının nasıl yapılacağı Osmanlı Devleti'nin söz konusu sınır devletiyle yaptığı anlaşmalarda üzerinde durulan konulardan biriydi ve bu konuda su alanından iki tarafın ortaklaşa yararlanması ilkesi kabul edilmişti. Osmanlı Devleti, kendi sularında yabancıların balık avlamalarına ise dost devletlerin balıkçılarının av vergisini ödemeleri şartıyla izin vermekteydi.

Osmanlı Devleti iç ve karasularındaki balık ve diğer su ürünlerinin avcılığından bir vergi tahsil etmiştir. Verginin 19. yüzyıla kadar yaygın olarak öşr-i mahi biçiminde adlandırılması şer'i kökenli olduğunu düşündürse de aslında bu örfi bir vergi türüydü. Balık avı vergisinin tahsiliyle ilgili uygulamalar balıkların (ve midye, ıstakoz gibi diğer su canlılarının) tıpkı tarımsal ürün gibi denizden devşirilen ürün olarak kabul edilerek zirai vergilendirme pratiğinin balık avcılığına da uyarlandığını göstermektedir.

Balık avı vergisi bölgeden bölgeye farklılık göstererek 1/2 ile 1/10 oranlarında tahsil edilmekteydi. Vergi miktarının belirlenmesinde iki faktör rol oynamıştır. İlk olarak denizde, Tuna ve bununla bağlantılı göllerde, yani av potansiyelinin yüksek olduğu yerlerde vergi yüksek oranlarda alınmaktaydı. Vergi miktarını belirleyen bir diğer faktör ise av alanının padişah hassı olmasıydı ki çoğu kez bu iki koşul birlikte gerçekleşmekte, önemli balıkçılık bölgelerinin av geliri havass-ı hümayuna kaydedilmekteydi. Tuna'da olduğu gibi 16. yüzyıldan itibaren balık potansiyelinin yüksek olduğu önemli av alanlarının vergisi hazineye aktarılmaya başlanmış ve aynı zamanda bu av alanlarından tahsil edilecek vergi oranı yükseltilmişti. Hatta bazı miri dalyanlarda devlet bazen avlanan balığın tamamını almakta, balık avcılarına ise yaptıkları hizmet karşılığında birtakım vergilerden muafiyet tanımakta veya bir ücret ödemekteydi. Genellikle verginin öşür olarak tahsil edildiği av alanları dirliklere tahsis edilmekteydi. Ancak bir dalyanın dirlik sahibine hassa statüde verildiği durumlarda dirlik sahibi vergiyi padişah haslarında olduğu gibi daha yüksek miktarda alabilmekteydi.

Balık vergisi, farklı vergi gelirlerini içeren bir mali ünitenin parçasını oluşturmakta veya müstakil bir ünite olarak düzenlenebilmekteydi. Bu

belirlemede av bölgesinin balık potansiyeli, göl ve nehirlerin boyutları belirleyici olmaktaydı. Küçük göller, nehirler veya deniz kenarındaki dalyanlar genellikle sınırları içerisinde yer aldığı bölgenin gelirlerinden oluşturulan bir mali birime dahil edilmekteydi. Büyük nehir ve göllerin balık geliri ise bağımsız bir mali ünite olarak düzenlenebildiği gibi birden fazla mali üniteye tahsis edilebilmekteydi.

Balık avından alınacak verginin mali bir birim olarak tanımlanmasında ve tahsisinde avlanma yöntemleri belirleyici bir rol oynuyordu. Aslında avlanmanın hangi araç-gereçle yapıldığının verginin miktarı üzerinde bir etkisi olmasa da birer avlanma birimi olarak dalyan ve volilerin statüsü bu konuda etkili bir unsurdu. Tise Nehri gibi verginin öşür olarak tahsil edildiği av bölgelerindeki miri dalyanlardan alınan vergi fazlaydı. Ayrıca miri av alanlarında avlanma hakkının devrinde tercih edilen usule göre vergi her yıl sabit bir ücretin ödenmesi veya avın belli bir hissesinin verilmesi gibi farklı usullerde tahsil edilebilmekteydi. Tüm bu farklılıklar bir bölgenin av gelirlerinin belirlenirken oradaki dalyan, ığrıpların tek tek belirlenmesini gerektirmekte ve bazen kayıkla avlanma ayrıca yazılmaktaydı. Bu usul ayrıca hem mali yetkilinin vergi alacağı birim ve mükellefleri göstermesi açısından hem de özellikle aynı av bölgesindeki balık vergisini paylaşan mali birimlerin sınırlarının çizilmesi açısından önem taşımaktaydı. Dalyan ve volilerin özel bir tasarrufun olduğu av alanları olarak tesisiyle aynı zamanda vergi biriminin de oluşturulmuş olmasının vergi tahsilini kolaylaştırdığı görülmektedir. Nitekim Akdeniz ve Karadeniz'e ait örnekler Osmanlı Devleti'nin balık avında rû-yı derya alanlarının vergilendirilmesini ihmal edebildiğini göstermektedir. Buralarda denizdeki dalyanlardan av vergisi alınırken buraların dışında avlanan balıklardan gümrük, bac türü vergiler tahsil edilmekteydi. Nitekim Rodos ve Çeşme'de olduğu gibi 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı yönetimi o güne kadar vergilendirilmeyen bu gibi bölgelerdeki avcılığı vergilendirmeye başlamıştır.

Önemli balıkçılık merkezlerinde kent halkının gündelik tüketimine yönelik balık satışı balık pazarlarındaki balıkçı dükkânlarında yapılmaktaydı. Bu süreci en iyi izleyebildiğimiz İstanbul'da balık satıcılarının sattıkları ürüne göre farklılaştıkları görülmektedir. Kentteki balık satıcıları taze balık satan

taze balıkçılar ile tuzlu, kuru balık, havyar gibi ürünleri satan balık tuzlayıcı (havyarcı) esnafı olmak üzere iki ayrı işkolunu oluşturmaktaydı. Balıkların taze veya tuzlu satışı bunların ticaretinden alınan vergiler açısından da etkiliydi. Taze balıklar av vergisinin tahsilinden sonra pazarda satıldıklarında bac alınmakta ancak tuzlanmaları halinde gümrüğe tabi olmaktaydılar. Balık vergisinin gümrük, iskele mukataalarına dahil edilmesi halinde hem av hem de satış vergileri bu merkezler tarafından tahsil edilmekteydi.

Sonuç olarak Osmanlı balıkçılığında avlanma hakkı ve vergilendirme konularında suların leb-i derya ile rû-yı derya olarak adlandırılan bölümlerinde birtakım farklılıklar söz konusuydu. Leb-i deryada, dalyan ve volilere mülk, vakıf, miri statüsü tanınarak arazi hukukunun esasları uygulanmış ve su alanında balıkçılık faaliyetleri çerçevesinde belirli bir mesafe içerisinde özel bir tasarruf hakkı tanınmıştır. Böylece dalyan ve volilere tanınan tasarruf haklarıyla kıyı hattında sınırları ve o sınırlar içerisinde kimlerin avlanabileceği belli olan av bölgeleri oluşturuluyordu. Bu av alanlarında her ne kadar sadece balık avlamayı içeren bir tasarruf tanınmış olsa da hukuksal işlemler açısından bunlar gayrimenkul gibi muamele görmüşlerdir. Özel bir tasarrufun söz konusu olduğu av alanları olarak dalyan ve volilerin statüsü vergilendirmeyi de etkilemekteydi. Rû-yı deryada her hangi bir özel tasarruf söz konusu değildi. Burada özellikle vergi tahsilini sağlamak üzere yetkililerden izin almak kaydıyla herkes avlanabilirdi. Buna göre Osmanlı Devleti denizler, büyük nehirler ve göllerin özel bir tasarrufa söz konusu olamayacağı, ortak kullanıma açık olduğu ilkesini balıkçılık açısından suların kıyı hattındaki dalyan kurulabilen veya kıyıya çekilebilen ağlarla avlanılan bölümünü bu kuralın dışında tutarak uygulamıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde balıkçılık faaliyetleri açısından suların leb-i derya olarak ifade edilen bölümü karanın bir uzantısı kabul edilmiş, araziye ilişkin hukuki ve mali esaslar bu alanda da uygulanmıştır. Nitekim midye, istiridye avlanan yerlerin tarla, volilerin mera terimleriyle ifade edilmesi de leb-i deryadaki av alanlarının bir arazi parçasıymış gibi kabulünün dönemin balık avcılarının diline yansımasının örnekleri olarak verilebilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.DVNS.MHM.d 2/37, 2/86, 2/249, 4/1996, 12/160, 74/175, 77/520, 96/47, 96/66, 96/200.
A.AMD 29/37.
AE, Sultan I. Ahmed 24.
AE, Sultan IV. Mehmed 1840.
AE, Sultan II. Mustafa 1858, 4217.
AE, Sultan III. Ahmed 232, 7445, 8464, 15892, 20845.
AE, Sultan I. Mahmud 3297, 3306.
AE, Sultan III. Osman 961.
AE, Sultan III. Mustafa 238, 7796, 13855, 19309.
AE, Sultan I. Abdülhamid 10000, 11249, 17387, 20160, 21425.
AE, Sultan III. Selim 11397, 14809, 20766.
A.MKT.DV 135/47.
A.MKT.MHM 213/80.
A.MKT.NZD 78/6.
A.MKT.UM 110/100, 321/ 91, 395/28.
BEO 491/36756.
Cavit Baysun'un Terekesinden Satın Alınan Evrak 1/3.
Cevdet Adliye 2284, 5623.
Cevdet Askeriye 12160.
Cevdet Bahriye 30, 3837, 12148.
Cevdet Belediye 373, 966, 1117, 1160, 4713, 4734, 6001, 6251, 7256.
Cevdet Dahiliye 3578.
Cevdet Evkaf 201, 5101, 14858, 18805, 19031, 24515, 25318, 29507, 29596, 31553, 32759.
Cevdet Hariciye 420, 1388, 4582, 7173.
Cevdet İktisat 364, 1745.
Cevdet Maarif 2920.
Cevdet Maliye 2204, 2341, 2485, 2662, 2737, 3808, 4621, 4843, 4845, 5063, 5216, 5935, 6371, 6569, 7900, 8106, 8114, 8244, 8642, 8663, 8727, 9806, 9939, 10164, 10673, 10998, 11512, 12067, 12477, 14928, 15124, 15668, 16172, 16848, 17033, 17158, 18804, 18529, 18860, 19025, 20064, 20266, 20604, 21060, 21132, 21367, 22476, 22498, 22543, 22581, 22780, 23574, 25213, 25573, 25665, 25[illegible] 28309, 28920, 30480.
Cevdet Sarây 86[illegible] 899, 1[illegible]392, 1434, 1691, 3119, 4065, 4772, 5856, 6606, 7212, 7622, 7680.
D 1480, 4876, 6747, 7263.
D.AVC.d 24457.
D.BRM.d 24249.

MERKEZ

D.BŞM.d 3927, 3966, 4633.
HAT 121/4919, 128/5310, 201/10310, 201/10365, 206/10848, 1297/50418, 1413/57681, 1449/00006, 1452/13, 1486/00003.
HR. MKT 15/83, 127/67, 283/14.
İE Askeriye 275.
İE Bahriye 295.
İE Evkaf 2919, 7283, 7769.
İE Maliye 1380, 1799, 2963, 6449, 8663, 10667, 11787.
İE Mua fiyet ve İmtiyazat 9, 87.
İE Müstediyat 239.
İE Tımarve Zeamet 816.
İ.DH 82/4112.
İ.MMS 40/1655.
İ.MVL 368/11167, 392/17066, 396/17225.
MAD.d 1842.
MV 91/16.
MVL 79/64, 690/41, 833/81.
ŞD 2891/63.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

E 438/0040

Basılı Kaynaklar

3 Numaralı Mühime Defteri 966-968/1558-1560 (haz. Nezihi Aykut vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

7 Numaralı Mühime Defteri (975-976/1567-1569) II (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1999.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) I (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1996.

75 Numaralı Gelibolu Livası Mufassal Tahrir Defteri (925/1519) I (haz. Abdullah Sivridağ vd.) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2009.

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000.

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628) (haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2001.

91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056/M.1646-1647) (haz. Murat Cebecioğlu vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2015.

367 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri ile 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530) II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.

367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri ile 94 ve 1078 Avlonya Livâsı Tahrir Defterleri (926-1520/937-1530) IV, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, C. I (haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 1. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1990.

—, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 2. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1990.

—, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1991.

—, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Fey Vakfı, İstanbul 1992.

—, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 7. Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

—, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Kamu Hukuku*, C. I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011.

—, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyâtı, Özel Hukuk II (Miras-Borçlar-Eşya-Ticâret ve Devletler Hususi Hukuku)*, C. III, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012.

AKÖZ, Alaaddin, *Kanuni Devrine Ait 939-941/1532-1535 Tarihli Larende (Karaman) Şer'iye Sicili*, Kömen Yayınları, Konya 2004.

AKYILDIRIM, Taylan, "259 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)," Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

Asaf Muammer, *İstanbul Balık Kültürü* (haz. Ruhi Güler), Küre yayınları, İstanbul 2015.

AYDIN, Mahir, *Vidin Kalesi -Tuna Boyundaki İnci-*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2001.

—, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye," *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2003, s. 231-235.

AYGÜN, Yasemin, "12 Numaralı Özi ve Silistre Ahkâm Defteri (1174-1184/1760-1770) (Özet-Değerlendirme-Metin)," Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi, İstanbul 2011.

BALTA, Yusuf, "İslam Hukuku'nda Zekât Malları ve Nisapları," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015.

BARKAN, Ömer Lütfi "XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. I, S. 2, Y. 1940, s.198-245.

—, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar," *Türk Tarihi Vesikaları*, C. 2, S. 7, Y. 1942, s. 15-40.

—, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar*, C. I, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.

BELDICEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Teori Yayınları, Ankara 1985.

BERKİ, Ali Himmet- ÇUMRALI, Sedad, *Sular Hukuku "Eski ve Yeni Hükümlere Göre,"* Yeni Matbaa, Ankara 1959.

—, "Voli ve Dalyan Tasarruf Hukuku Bakımından," *Adalet Dergisi*, Y. 62, S. 11, Kasım 1971, s. 681-686.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969.

BOBER, Phyllis Pray, *Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak*, (Çev. Ülkü Tansel), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

——, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu 1700-1787," *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 285-324.

BURSA, Pınar, "Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

CİN, Halil, "Osmanlı Devletinde Kıyıların Hukuki Rejimi," *Seha L. Meray'a Armağan*, C. I, Ankara 1981, s. 79-105.

ÇAĞMAN, Engin, "18. yüzyılda İstanbul'da Esnaflık-Gıda Sektörü," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011.

ÇAKAR, Ayşegül, "1768-1774 Osmanlı-Rus Harbine Dair Önemli Bir Kaynak: İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 316 Numaralı Şer'iye Sicili," Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.

ÇALIŞ, Halit, "İslam Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar," Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2001.

ÇETİNKAYA, Ömer, "İslam Fıkhında Avcılık ve Av Hükümleri," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

ÇÖMELEK, Mehmet, "Uluslar Arası Deniz Hukukunda Karasularında Zararsız Geçiş Rejimi," Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

DEMİR, Mesut, "1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi," Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

DEVECİYAN, Karekin, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, (Çev. Erol Üyepazarcı), Aras Yayıncılık, İstanbul 2011.

DOĞAN, Aylin, "İki Büyük İmparatorluk Başkenti İstanbul'da Balık, Balıkçılık ve Balık Tüketimi," *Balık Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2015, s. 205-235.

DOĞAN, Faruk, "Osmanlı'da Boğaziçi'nde Balıkçılık (18. Yüzyıl-20. Yüzyıl)," *Tarih Okulu*, S. X, Mayıs-Ağustos 2011, s. 39-57.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, "Mubah," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. 341-345.

Düstur, I. Tertip, Zeyl 2, Mahmud Beğ Matbaası, İstanbul 1299.

ERDOĞRU, Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

EREN, Yunus, "34 Numaralı ve H. 968/1578 Tarihli Mühimme Defteri, s. 1-164 İnceleme-Metin," Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995.

ERKAL, Mehmet, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İSAM, İstanbul 2009.

ERTUĞ, Nejdet, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
——, *Osmanlı Döneminde İstanbul Balıkçıları*, Kitabevi, İstanbul 2015.
ERTÜRK, Volkan, "Vize Sancağı Dirlikleri (1530-1568)," *History Studies*, C. 5, S. 2, Y. 2013, s.171-198.
ESKİCİOĞLU, Osman, *İslam Hukukunda Vergiler, Yahya B. Adem ve Kitabü'l-Harac Adlı Eseri*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1996.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Kitap (haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 3. Kitap (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 4. Kitap (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5. Kitap (haz. Yücel Dağlı vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. Kitap (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 8. Kitap (haz. Seyit Ali Kahraman vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
FAROQHI, Suraiyya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2010.
——, "Fish and Fishermen in Ottoman Istanbul," *Water on Sand*, (Ed. Alan Mikhail), Oxford University Press, New York 2013, p. 91-109.
FEKETE, L. "Osmanlı Türkleri ve Macarlar, 1366-1699," *Belleten*, C. XIII, S. 52, Ekim 1949, s. 663-744.
GENÇ, Mehmet, "İltizam," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2000, s. 154-158.
——, "Mukâtaa," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s.129-132.
——, "Mâlikâne," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2003, s. 516-518.
——, "Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi," *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
GÖKMEN, Ertan, "Narh Kayıtlarına Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Manisa'da Tüketilen Gıda Maddeleri (1599-1607)," *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 3, Y. 2013, s. 62-115.
GÜÇER, Lütfi, "XV.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, Y. 1963, s. 97-143.
GÜNALAN, Rıfat, "İstanbul'da Balıkçılık: XVI. Yüzyılda Dalyan Mukataaları," *Tarih Dergisi*, S. 48 (2008/2), s. 17-27.
Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul, I. Cilt, 2. Kitap (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
HACAK, Hasan, "Mülkiyet," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 543-548.
HOŞSUCU, Hikmet, *Balıkçılık (Av Araçları ve Avlanma Yöntemleri)*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1991.
HÜR, Ayşe "Balıkçılık," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 17.
IŞIK, Mustafa, "701 Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Akkirman Sancağı," Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

IŞIN, Priscilla Mary, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
—, "Havyar Hikâyesi," *Osmanlı Mutfak İmparatorluğu*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 167-176.
İNALCIK, Halil, "Cizye," *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 45-48.
—, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgası," *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 115-138.
—, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar," *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed. Çağlar Keyder-Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 17-35.
—, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, (Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
İNAN, Yüksel, *Devletler Hukuku Bakımından Kıyı Suları Balıkçılığı ve Sorunları*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1976.
İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1, (Proje ve Yayın Yön. Ahmet Kal'a), İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.
İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2 (1764-1793), (Proje ve Yayın Yön. Ahmet Kal'a), İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1998.
İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/M. 1619-1620) (haz. Yılmaz Karaca-Rasim Erol), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi 61 Numaralı Sicil (H. 1065-1066/M. 1655) (haz. Baki Çakır), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091/M. 1679-1680) (haz. Fuat Recep vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/M. 1612-1643) (haz. Baki Çakır vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2011.
İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618) (haz. Yılmaz Karaca vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738) (haz. Fuat Recep vd.), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H.930-936/M.1524-1530) (haz. Yasemin Dağdaş-Zeynep Berktaş), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955/1546-1549) (haz. Nuray Güler), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1562-1563) (haz. Rıfat Günalan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010.
İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil (H. 987-988/M. 1579-1580) (haz. Rıfat Günalan), İSAM Yayınları, Temmuz 2010.
KAL'A, Ahmet, "Esnaf," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, s.423-430.
KALDY-NAGY, Gyula, *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
KARACA, Behset "1522-32 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, s. 403-441.
KAZICI, Ziya, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.

KIEL, Machiel, "Teselya," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2011, s. 522-526.

KOCAKAPLAN, Saim Çağrı, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

KOÇ, Bekir, "Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Av Yasakları," *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Y. 1, S. 1, Ocak 2009, s. 153-163.

KOÇU, Reşad Ekrem "Balıkcı, Balıkcılar, Balıkcılık," *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1960, s. 1989-2001.

——, "Balık Emaneti, Balık Emini, Balıkhane, Balıkhane Nazırlığı," *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1960, s.2011-2014.

KUNT, Metin, "Sancakbeyi Haslarının Öğeleri (1480-1540)," *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.709-713.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983.

——, "Narh," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 390-391.

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam, C. 1 (haz. Timur Kuran), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

MANIATIS, George C., "The Organizational Setup and Functioning of the Fish Market in Tenth-Century Constantinople," *Dumbarton Oaks Papers*, V. 54 (2000), s.13-42.

McGOWAN, Bruce W., *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

MERAY, Seha, "Açık Denizlerin Serbestliği Prensibinin Gelişmesi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. X, S. 2, Haziran 1955, s. 76-99.

Muâhedât Mecmûası, C. I-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008.

ORBAY, Kayhan "Edirne II. Bayezıd Vakfı'nın Mali Tarihi (1597-1640)," *GAMER*, I, 1, 2012, s. 113-141.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2010, s. 425-429.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hassa Ordusunun Temeli Mu'allem Bostaniyân-ı Hassa Ocağı Kuruluşu ve Teşkilâtı," *Tarih Dergisi*, S. 34, s. 347-396.

ÖZEL, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Darülislam Darülharb*, İklim Yayınları, İstanbul 1988.

ÖZGÜN, Cihan, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Foça Kasabasında Tarımsal Arazi Kullanımı ve Verimlilik," *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 5, Issue 6, December 2012, p.371-395.

ÖZTÜRK, Emrullah, "R-8 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1192-1193/M. 1778-1779)," Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2014.

ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı Belgelerinde Tuzla*, Tuzla Belediyesi, İstanbul 2006.

ÖZTÜRK, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993.

PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1993.

PARLAK, Cengiz "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümülcine Kazâsının İktisadi Durumu Üzerine Tespitler," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 6, Temmuz 2013, s. 85-120.

REBORA, Giovanni, *Çatal Kültürü, Avrupa Mutfağının Kısa Tarihi*, (Çev. Çağla Şeker), Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

RICE, Tamara Talbot, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, (Çev. Bilgi Altınok), Göçebe Yayınları, İstanbul 1998.

SAK, İzzet-Çetin, Cemal, *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1126-1127/1714-1715)(Transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2008.

Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, (Çev. Elmon Hançer), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

SAYIN, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 1999.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin hukukî ve mâlî mücyyede ve mükellefiyetleri (haz. Midhat Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

Süleyman Nutkî, *Kamûs-ı Bahrî* (haz. Mustafa Putlar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* (haz. Süleyman Kaya vd.), Klasik Yayınları, İstanbul 2011.

TABAKOĞLU, Ahmet, "Öşür," *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s. 100-103.

TAVERNIER, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Travellers' Greece, Memories of an Enchanted Land, (Compiled by John L. Tomkinson), Anagnosis, Athens 2002.

UÇAN, Birsen, "İstanbul'da İktisadi ve Sosyal Hayat (123 No'lu İstanbul Kadı Sicil Defterine Göre)," İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

ULUSKAN, Murat, "İstanbul'da Balık Avcıları (18. Yüzyıl)," *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul 2011, s. 389-401.

——, "İstanbul Balıkhanesi ve Balıkhane Mukataası (1550-1735)," *Osmanlı İstanbulu III*, (Ed. Feridun Emecen vd.), 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 539-546.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

——, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

ÜNER, Sıtkı, *Balık Avcılığı ve Yemekleri*, Milliyet Kültür Klübü Yayınları, İstanbul 1968.

YARCI, Güler, "Osmanlıda Avcılık Yasaları," *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, s. 123-152.

——, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Balıkçılık," *Balık Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi, İstanbul 2015, s. 5-152.

YILDIZ, Murat, "15.-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayişi Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı," *History Studies*, C. 3/3, Y. 2011, s. 383-394.

Dizin

Ab

Abdurrahman Bey Vakfı 45, 59
Abdülhamid II 34
Adakale 94, 96
Adalar 90
Ahırkapı 23
Ahyolu 58, 94
Akdeniz 11, 15, 39, 51, 100, 117, 120, 124, 136
Akşehir 83
alamana 11, 26, 114
alkarna 26
Anadolu 15, 113, 114
Anadolu Hisarı 31, 89
Anadolu Kavağı 46
Antakya 88
Arda Nehri 35
Arnavutköy 45
Asi Nehri 88
avarız 32-35
Avlonya 50
Avrupa 15, 21, 29, 54, 55, 66, 69, 118, 133
Avusturya 69, 70, 96
Ayamavra 79
Ayşe Sultan Vakfı 86
Azak 17, 83, 120, 126

Ba

bac 17, 85, 86, 128, 130, 131, 136, 137
baklal 35, 118-124
balık emini 30-32, 39-41, 54, 61, 62, 80, 85, 89, 90, 97, 100-102, 113-115, 119, 121, 125, 128, 133
balık kepçesi 23, 24
balık pazarı/pazarları 97, 112-115, 119, 124, 125, 136
balıkçı 11, 20, 22, 25-27, 29, 30, 32-35, 37, 38, 41-43, 46, 50, 53, 54, 57-61, 66, 70, 71, 74, 75, 79, 80, 82, 84, 86, 90, 96-103, 112-115, 119, 122-125, 127, 130-132, 143-137 ayrıca bkz. **miri balıkçı**
balıkçı aynası 28
balıkçıbaşı 23, 27, 30
balıkçılık muhtarı 39
balıklıane 13, 16, 34, 39, 41, 46, 74, 80, 89, 96-99, 102, 112-115, 123, 127, 128
Balıkhane-i Hassa (Emaneti) 14, 23
baltalık 106, 109
Bayezid I (Yıldırım Bayezid Han) Vakfı 102
Bayezid II 74, 84, 128, 131; **Vakfı** 90, 94
Bebek Bahçesi 23
Bend-i mahi 36, 106, 110; **Çayı** 22
Bender 105
bent 21, 22, 105
Beşiktaş 89
Beykoz 41, 45, 48, 89
Beyşehir 105, 106
Biga 37, 42, 79, 82, 84, 90, 93, 98
Bizans 14, 46, 50, 65, 67, 80, 118, 133
Boğaziçi 44, 45, 49, 60, 71, 133
Boğdan 18, 70, 98
Bosna 49
Bosot Suyu 70
bostancı ocağı 23, 30, 31, 35, 40-42, 89, 97
bostancı reisleri 23, 30
bostancıbaşı 30, 32, 33, 35, 40-42, 86, 89, 121
Boyan Gölü 78
Boyana Gölü 83
Bozcaada 42, 79, 100
Budin 81
Bursa 35, 108, 125
Bükreş Anlaşması 70
Büyükçekmece 51
Büyükdere 23, 45, 59, 89

Ce

Cezayir 67
cizye 33, 34
çakar (ağı) 26
çamur ığrıbı 24, 36
çekme (ağı) 11, 24
çekme dalyanı 36
Çengelköy 37, 61
Çerniçe Nahiyesi 103
Çeşme 85, 136
çevirme (ağı) 26, 29

çırnık 23, 24, 28, 91, 92
çift bozan 30
çift resmi 29, 30, 132
çiroz 22, 117, 118
çiroz dalyanı 22
çit dalyanı 21
çökertme dalyanı 22
çömlek 28

Da

dalyan 11-14, 18, 20, 21,23, 24, 28-34, 36, 38, 42, 44-61, 64-66, 68, 71, 74, 76-86, 88, 90-106, 108, 109, 113, 114, 119, 120, 123, 128, 132-137; çekme dalyanı 36; çit dalyanı 21; çiroz dalyanı 22; çökertme dalyanı 22; kepasti dalyanı 36; kurtağzı dalyanı 22, 36, şira dalyanı 22; uskumru dalyanı 22
Dalyan-ı Mahi ve Tevabii Mukataası 14, 39-41, 89, 96, 128
dalyancı 35, 36, 38, 79, 98, 100, 121
Dalyancıyan Cemaati 32
Darıca 89, 90
değirmen 45, 81, 105, 109
Demirkapı 98
dideban 100
dinamit 15, 29
Diyona Gölü 84
dökme ağ 11, 97, 132
dökme ağcı 12, 26
dökme kayığı 62
dökmeci 26, 114
Düyun-ı Umumiye 13, 16
düzenciyan 28

Ed

Edirne 34, 35, 42, 86, 94, 112, 115, 122, 124
Eflak 18, 78, 108, 109
Eğriboz 103
Erdel 69
esnaf 20, 31, 41, 46, 62, 68, 86, 112, 114, 115, 118-125, 127, 130, 132, 133, 137
esnaf-ı ağcıyan 26
esnaf-ı ığrıbcıyan 25
esnaf-ı istiridyeciyan 26
esnaf-ı saçmacıyan 26
esnaf-ı sayd-ı çömlekçi 28
esnaf-ı sepetçiyan 28
esnaf-ı sıpkıncıyan 28
Evliya Çelebi 14, 18, 20-22, 25-28, 32, 34, 39, 41, 45, 77, 83, 107, 112, 132

Fe

Fenerbahçe 46, 114
Fethülislam 54, 58, 91, 98
Fransa 67, 68, 129

Ga

Galata 27, 89, 97, 113-115, 118-120, 122, 123, 127, 128
garde 21, 54, 56, 58, 109, 129
Garlice Gölü 105, 108
Gelibolu 38
gırgır 15, 29
Gölikesri 21
gümrük 17, 27, 40, 54, 81, 85, 98, 93, 100, 114, 127-130, 136, 137
gümrük emini 40, 54, 89, 130, 131
Gürnülcine 32, 92

Ha

Hacı İbrahim Efendi Vakfı 50
Hadaik-i Hassa 32
harac 75
Haremeynü'ş-şerifeyn Vakfı 58
has 31, 39, 77, 79, 81-84, 87, 88, 104, 105, 107, 108, 135
has bahçe 30, 32, 49, 102
Hasköy 53
hassa 23, 27, 30, 35, 40, 42, 46, 79, 81, 82, 84, 89, 101, 103, 129, 135
havyar 74, 83, 112, 116, 118-120, 122-127, 129, 137
havyarcı 118, 120-122, 137
Hersek 49, 94
Hırvatistan 70

Iğ

ığrıp 11, 12, 24-26, 31, 33, 34, 37, 42, 52, 62, 65, 66, 74, 77, 79, 80, 82, 85, 91-93, 97, 101, 114, 128, 132, 133, 136; çamur ığrıbı 24, 36

Irşova 93, 95
ıstakoz 16, 28, 74, 135
İbrail 78, 79, 91, 100, 109
ihtisap 125, 127, 130, 131
iltizam 39, 40, 54, 55, 68, 87, 89, 91, 94, 96, 100, 103, 106
inci 16, 73
İncirli 89
iplikçi 27
İrad-ı Cedid Hazinesi 68, 121
İskatol Gölü 91
İsmail 35, 71, 95, 98
ispençe 30
İstanbul 11, 13-18, 20, 23, 25, 27, 30-35, 39-46, 49, 51, 52, 54, 57, 61, 65, 66, 74, 76, 77, 80, 84-86, 89, 90, 93, 96, 97, 99, 100, 102, 112-115, 118-128, 130-134, 136
İstanköy 85
istavrit 27
İstefe Nahiyesi 103
İstinye 89
istiridye 11, 26, 46, 51, 57, 61, 75, 87, 125, 137
İzmit 51, 119

Ka

Kadıköy 45
kafes 21, 22
kâhya 102
Kale-i Sultaniye 98
Kapıdağ 25, 59, 130
Karaburun 58, 61, 66
Karadağ 103, 104
Karadeniz 11, 15, 21, 39, 40, 49, 51, 54, 58, 90, 101, 108, 113, 114, 117, 120, 124, 128, 136
Karaman 74, 85
Karamürsel 94
karides 26
karitya (ağı) 27, 32, 33, 101
Karlıili 46
Karlofça Anlaşması 69
Kartal 89
Kavak/Kavak Hisarı 59,62, 85, 89
kayabalığı 28
kayık 11, 12, 24, 26, 28, 31, 35-37, 40, 61, 62, 86, 90, 91, 93, 101, 103, 113, 114, 123, 128, 136
kayık resmi 12, 62
kayıkçı 31, 35, 37, 62
kefal 28, 119, 125, 126
Kefali 45, 52, 59, 60, 134
kepasti dalyanı 36
kepçe 24, 26 **ayrıca bkz. balık kepçesi**
kerne 26
Kıbrıs 42, 84
kılıç balığı 27, 97, 113, 117, 125, 126
Kili 17, 31, 54, 70, 71, 79, 83, 90, 108, 128
Kilyos 45, 49, 50, 59
kolcu 41
kolyoz 25, 42, 79, 93, 99, 100
Konya 106
Kule-i Fenar Vakfı 108
Kumkapı 29, 113, 115
kurtağzı dalyanı 22, 36
kuru/kurutulmuş balık 35, 112, 116, 118, 130, 137
Kuruçeşme 89
kutra 21
Kuzguncuk 89
Küçükçekmece 45, 54
Kütüphane-i Amire Vakfı 58

Le

Leb-i derya 12, 13, 25, 66, 90, 137
lüfer 28, 116, 117, 125, 126

Ma

Maçin 78
Mahmud II 40; **Vakfı** 51
Makiriyye 129
malikâne 40, 58, 65, 88-90, 92, 96, 105, 107, 108
malikâneci 39, 93, 96, 102, 103, 106
Manastır 21, 104
Manyas Gölü 91
manyat 24, 36
Marmara 40, 90
Marmara Köyü 96
Marmaracık 51, 91

masdariye 16, 128, 129
Matbah-ı Amire 32
mavna 22
Mecelle 17
Mehmed II (Fatih) 32, 76, 99, 127
Menteşe (Sancağı) 29, 37, 76, 84
Meriç 35, 86
mersin (balığı) 54, 83, 118, 120
midye 16, 26, 46, 51, 57, 61, 74, 86, 125, 135, 137
Mihaliç 98, 102
miri 12, 27, 31, 34, 35, 37, 42, 44-57, 64, 65, 74, 75, 78-84, 88, 90, 91, 94, 97, 98, 100, 102, 103, 115, 119, 124, 128, 132-137
miri balıkçı 27, 31, 35, 132
miri sayyad 31
Modon 56
Mora 56, 79, 84, 92, 100
Morava Nehri 84
morina 54, 83, 95, 119, 120, 124, 126
Mudanya 86, 90, 119
mukataa(sı) 14, 30, 33, 37, 39-42, 51, 54, 55, 58, 61, 79, 80, 82-84, 87-94, 96, 99, 100, 102-107, 110, 113, 119, 121, 123, 128, 130, 137
Murad II Vakfı 32
mülk/mülkiyet 12, 14, 17, 44-53, 55, 59, 60, 64, 75, 76, 82, 85, 96, 132-134, 137
mültezim 30, 39, 58, 83, 86, 93, 94, 98, 104, 121
müsellem 27, 32-35, 54, 86, 100-102

Na

Narda 94
narh 27, 115, 123, 125-127
Niğbolu 30, 100, 129

Oh

Ohri Gölü 31, 39, 64, 91
Ohri Sancağı 31, 45, 85
olta 11, 28, 86, 87, 93, 97, 134
oltacı taifesi 28
ondalıkçı 46, 53, 58
Orta-i Kebir Vakfı 49
ortakçı(lık) 81, 82
öşr-i mahi 74, 77, 84, 92, 93, 98, 105, 110, 111, 135
öşür 21, 29, 30, 32, 75-84, 103, 104, 109, 132, 135, 136
Özi Nehri 67, 68

Pa

palamut 27, 116, 117, 126
Pendik 89, 90
Prut 70

Re

resm-i ağ 74, 85
resm-i dalyan 74
resm-i ığrıp 92
resm-i mahi/resm-i sayd-ı mahi 74, 84, 86, 90, 92, 103
resm-i miri 74, 97, 128
resm-i sefine 92
ru-yıderya 12, 13, 26, 114, 136, 137
rub'-ı mahi 74, 94, 96
Rumeli 113, 114
Rumeli Hisarı 31, 85, 89
Rumeli Kavağı 46
Rusçuk 35
Rusya 67, 68, 70, 71, 129

Sa

saçma (ağı) 11, 26
Sakız 90, 103
salma (ağ) 26
Samatya 46, 113, 115
sandal 22, 26, 36, 84
Sardunya 68
Sarıyer 31, 48, 59, 62, 66, 89
Sava Nehri 70
sayd-ı bahri 74
sayd-ı mahi 58, 63, 74, 82, 84, 91, 92
saydgah 48, 97, 113, 114
sayyad 29, 39, 82, 83, 98, 103, 114, 115; miri sayyad 31
sayyad-ı mahi 20
Segedin 81
Seksar Sancağı 81
Selim I (Yavuz) 30, 76, 100, 108, 129
Selim II 30, 78, 81, 84, 100, 107

Selim III 57
Semendire 70
sepet 11, 24, 28, 108 **(balık sepeti** 11)
serpme (ağ) 11, 26
sığla 50
Sığla Sancağı 50
Sicilya 68
Silistre 21, 39, 78, 79, 90, 105, 107-109, 133
Silivri 90
Silivri Köprüsü 22
Sinan Paşa Vakfı 105
sipahi 30, 63, 64, 78, 81, 82, 84, 104-106, 110
Sirem Sancağı 92; **Kanunnamesi** 30
Sivas 106
suğla 106
Sultan Mahmud Han Vakfı 58
Sultan Mehmed Han (Şehzade) Vakfı 58, 59, 75, 130
Sultan Mustafa Han Vakfı 66
Sultan Osman Han Vakfı 77
Süleyman I (Kanuni) 85
sülük 16, 74
sünger 11, 16, 74, 85
sünne 108
Sünne Boğazı 108
sürtme (ağ) 24-26, 36
Süzebolu 46, 58, 61, 94
şira dalyanı 22

Ta

tahrir 29, 46, 63, 76, 77, 92, 93, 103, 104
tandır (ağı) 26
Tanzimat 15, 76
tapu 51, 55-58, 76, 134; **tapu resmi** 55, 103, 104
tarama 11
Tarlakos 24
Tekirdağ 38
Tersane-i Amire 23, 46, 57, 114, 120
tımar 46, 62, 63, 77, 82, 84, 87, 88, 105
Tırhala 93, 116
Tise Nehri 69, 81, 136
togi balığı 83, 120
Tolcu 78
ton balığı 28
Topkapı Sarayı 60
Toyran Gölü 42, 84
Tuna 18, 21, 22, 54-56, 58, 69-71, 77-81, 90, 91, 100, 106-109, 121, 129, 135
Tunca (Nehri) 35
Tunus 67
tuzla 89, 90, 113, 114
tuzlama 102, 116-120
tuzlayıcı 112, 118-124, 137
tuzlu balık 74, 112, 115, 116, 118-120, 122-125, 128-130
tütsüleme 116-118

Ul

Ulubat 98, 102, 103
Unkapanı 97, 114
uskumru 22, 61, 117, 118 **(uskumru ağı** 27)
uskumru dalyanı 22
Usturga 91
Üsküdar 37, 59, 62, 89, 113, 114, 122
Üsküp 105

Va

vakıf 12, 14, 32, 44, 45, 47-53, 56-60, 64, 66, 82, 88, 90, 94, 108, 133, 134, 137
Van 22, 36, 106, 107
vapur 15, 16
Varna 84
Venedik 68
Vidin 54-56, 79, 90, 91, 96, 98, 106, 133
Vize 35
voli 11-14, 18, 25, 26, 29, 44, 45, 4753, 57-61, 64, 66, 72, 75, 94, 103, 133, 134, 136, 137
Vostice 84, 92
Vulkatriya Gölü 79

Ya

Yalova 90
Yediada 68
yelkenli 16
yeniçeri 31; **ocağı** 40
Yenişehir 93, 105, 108, 116
Yergöğü 35, 109
yunus 28

Zabıta-i Saydiye Nizamnamesi 16, 28, 43, 52, 86, 99
zaim 93, 104
zargana (ağı) 27
zeamet 77, 78, 87, 88, 93
zekât 73, 75
zıpkın 11, 21, 28
zihne 38, 76, 96
Zihne Nahiyesi 38, 76, 96

Osmanlı Devleti'nde İstanbul Boğazı, Tuna Nehri, Azak gibi yerler ilk akla gelen balıkçılık merkezleri olmakla birlikte küçük göl, dere, çay gibi balık avlanabilen her yerden beslenme veya satış amacıyla istifade edilmiştir. Deniz, göl veya nehirlerde Osmanlı balık avcılarının (sayyad-ı mahi) en yaygın biçimde kullandıkları av araç-gereçleri, özellikle kıyı sularındaki balıkların avında kullanılan dalyan ve ığrıp ağı ile daha açıklarda kayıklardan bırakılan ağlar ve oltalar olmuştur. Balık avcıları da kullandıkları av araç-gerecine göre dalyancı, ığrıbcı vb. şeklinde adlandırılmaktaydı. Bu çalışmada Osmanlı sularındaki balıkçılık faaliyetleri av araç-gereçlerinin avlanma hakkı ve vergilendirme üzerindeki etkileri çerçevesinde incelenmektedir. Dalyan ve ığrıp ağlarıyla avlanılan yerler (voli) aynı zamanda özel bir tasarrufun söz konusu olduğu av alanlarını oluşturmaktaydı. Suların kıyı hattındaki av alanları olarak dalyan ve voliler Osmanlı Devleti'nde miri, mülk ve vakıf statüsündeydi. Bu statüler ise söz konusu av alanlarında mutasarrıflarına özel bir avlanma hakkı vermekteydi. Av alanları statülerinin Osmanlı Devleti'nin ticari amaçlı balık avından tahsil ettiği verginin miktarı üzerinde de etkisi vardı. Dalyan ve voliler balık avı vergisini içeren mali ünitelerin sınırlarının belirlenmesinde de rol oynamaktaydı. Çalışmamızda dalyan ve volilere tanınan tasarruf hakkı kapsamında Osmanlı Devleti'nin sularında balık avlama hakkını nasıl düzenlediği, bu sularda yabancıların avlanma hakkı, suların sınır oluşturduğu bölgelerde balık avıyla ilgili uygulamalar, balık avından alınan verginin miktarı ve tahsili konuları ele alınıyor. Kitapta son olarak balık satışı ele alınıyor ve sattıkları ürüne göre farklılaşan taze balıkçı esnafı ile tuzlu balıkçı esnafı hakkında bilgilere yer veriliyor. Şenay Özdemir Gümüş, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim üyesi.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayınevi

ISBN 978-605-105-191-8

9 786051 051918